Konge og Lensmand

i

det sextende Aarhundrede.

Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger
for Kongemagt og Adelsvælde

af

Kr. Erslev.

København.
Jacob Erslevs Forlag.
Trykt hos Nielsen & Lydiche.
1879.

Det filosofiske Fakultet har kjendt denne Afhandling værdig til at forsvares offentlig for den filosofiske Doktorgrad.

15de Februar 1879.

E. Holm,
d. A. Decanus.

Bekjendtgjørelse.

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet har under 12te April 1855 og 27de Juni 1878 bifaldet følgende Bestemmelser til Ordens Opretholdelse ved det offentlige Forsvar af Afhandlinger for Erhvervelsen af akademiske Grader, nemlig:

1. Forsvarshandlingen styres af Fakultetets Dekanus eller af en anden dertil af Fakultetet udnævnt Professor. Styreren giver Ordet og paaser, at Handlingen foregaar paa en værdig Maade; han kan paalægge en Opponent at ophøre, og i fornødent Fald afbryde Handlingen. Styreren deltager ikke selv i Disputationen. Foruden de officielle Opponenter ere de Medlemmer af Fakultetet, under hvis Videnskabs Fag Disputatsens Æmne hører, og som ej have lovligt Forfald, pligtige til at overvære Forsvarshandlingen.
2. Berettiget til at optræde som Opponenter ere ordentligvis kun akademiske Borgere, uden Hensyn til Livsstilling, samt Kandidaterne fra det polytekniske Institut og det forrige kirurgiske Akademi. Andre, som ønske at opponere, maa derom forud henvende sig til vedkommende Fakultet.
3. De, som ville opponere, have at melde sig hos Fakultetets Dekanus *inden* Begyndelsen af Handlingen; dog kan Styreren ogsaa give Tilladelse under selve Handlingen, men uden at betage dem, som tidligere have meldt sig, Forretten.
4. Der tilstaas ordentligvis hver af Opponenterne ex officio 1 1/2 Time og hver Opponent ex auditorio 3/4 Time, derunder indbefattet den Tid, Doktoranden behøver til at give Svar; dog kan Styreren, for saa vidt som Antallet af de anmeldte Opponenter tillader det, tilstaa en længere Tid. Hele Handlingen maa ikke vare over 6 Timer.
5. Foranførte Bestemmelser skulle indtil videre trykte medfølge enhver Disputats.

Dette bekjendtgjøres herved til Efterretning for alle vedkommende.

Konsistorium, den 3dje Juli 1878.

C. Holten.
(L. S.)

Goos.

Indholdsoversigt:

Indledning.

Under den store Opløsning af alle Samfundsforhold, der viser sig i Middelalderens sidste Aarhundreder, er der én Magt, som alene gaar fremad midt under den almindelige Tilbagegang, én Magt, som, skønt den ældste af alle, alene synes i Stand til at udfylde Tidens Krav. Denne Magt er Monarkiet. Medens Gejstlighedens verdslige Magt nærmer sig sin Undergang, medens Adelens Betydning stedse mere undergraves, stiger Kongemagten stadig; den arver al den Indflydelse, som hine Stænder mister, og bliver det Midtpunkt, hvortil de begyndende Nydannelser støtter sig. Monarkiet drager Fordel af alle Tidens Strømninger; sociale og politiske Omvæltninger, nationale og religiøse Bevægelser, Opfindelser og Opdagelser, alt arbejder Kongedømmet i Hænde; det kraftige, næsten enevældige Monarki var alene i Stand til atter at bringe Orden i den almindelige Forvirring, til at blive Bærer af den nyere Tids Statsdannelser. Under disse Forhold er Kongemagten i Tiltagende i saagodtsom alle Evropas Stater. Fra Italiens smaa Tyrannier, hvor den udprægede Fyrstemagt først gennemføres, udbreder den sig til de store Nationalriger i Spanien og Frankrig. Siden naar Bevægelsen ogsaa til de germanske

Lande, og her fremhjælpes den især af Reformationen, der forøger Kronens Indtægter ved Inddragelsen af Kirkegodset og forøger Fyrstens Magt ved at gøre ham til Landekirkens Behersker. Idet Kongemagten stiger, synker de privilegerede Stænders Magt; i de protestantiske Lande træder Gejstligheden hovedsagenlig tilbage fra Del i Statsstyrelsen; i alle Lande formindskes Adelens Indflydelse. Endnu er vel det syttende Aarhundredes Enevælde fjærn, og inden den kommer, viser der sig i mange Lande en kortere eller længere Tilbagegang for Kongemagten; men Tendensen mod Enevælden fremtræder skarpt allerede i Reformationstiden.

Denne store historiske Bevægelse, der viser sig hele Evropa over, er efter den hidtil herskende Mening ikke trængt igennem i Danmark. Den er naaet hertil, indrømmer man, men Kristjern II var uheldig i sin Efterligning af Udlandets Fyrster; han bukkede under for Adelens Magt, og den Sejr, som denne Kongedømmets Modstander derved vandt, blev afgørende for den følgende Udvikling. I Grevens Fejde ser man da kun de lavere Stænders sidste Kamp med Aristokratiet, og Kampens Udfald hævede Adelen højere end nogensinde. Endelig førte Statsomvæltningen i 1536 det verdslige Aristokrati til Magtens Tinde; da befriede Adelen sig for sin eneste Medbejler og blev Arvetager til Gejstlighedens Indflydelse saavelsom til Størstedelen af dens Rigdomme. Fra nu af indtil 1660 var Aristokratiet »næsten Eneherre i Staten«.

At den historiske Udvikling i Danmark saaledes skulde have taget en Retning, der er ganske modsat den ellers i Evropa herskende, er forunderligt og i sig selv egnet til at fremkalde Tvivl, hvor sikkert end vor Historieskrivning har udtalt sig om dette Spørgsmaal. Hvad

Kristjern II angaar, har den almindelige Opfattelse vel utvivlsomt Ret; at hans Forsøg paa at styrke Kongemagten strandede, er sikkert nok, og lige saa lidt kan der være Tvivl om, at Adelen ved Overvindelsen af Kristjern »Tyran« opnaaede en forøget Indflydelse, som i det mindste ikke sank i Løbet af Frederik den førstes Styrelse. Mere tvivlsom bliver allerede Opfattelsen af Grevens Fejde som en Sejr udelukkende eller væsentligst for Aristokratiet; denne Krigs Historie viser dog, at det var ikke Adelen, men én af den tilkaldt Konge, som ved Hjælp af en udenlandsk Hær overvandt det demokratiske Parti. Og mest Tvivl vækker endelig den almindelige Opfattelse af de Følger, som Reformationens Indførelse drog med sig; i Danmark som i andre Lande blev Kongen dog derved Kirkens egentlige Styrer, og den katholske Gejstligheds udstrakte Gods blev dog ogsaa her inddraget af Staten, ikke af Adelen.

I de sidste Aar har den danske Historiegranskning da ogsaa delvis vendt sig imod den gamle Opfattelse, og paa ét af dennes Hovedpunkter er den nu aldeles forladt. At det var Kongen, der var den egentlige Sejrherre i Grevens Fejde, det er gaaet op for vore Historikere, efter at Daa i 1867 havde offentliggjort det bekendte Brev fra Johan Pein. Da det heraf fremgik, at Beslutningen om Bispernes Fængsling og Kirkegodsets Inddragelse blev taget og udført af Kongen efter Samraad med hans holstenske Raadgivere og fremmede Krigsøverster, medens de verdslige Rigsraader kun nødtvungent gav deres Samtykke dertil, da ændredes hele Opfattelsen af Grevens Fejde og dens Udgang. Man indsaa nu, at det var Kongemagten, der her besejrede ikke blot Borgere og Bønder, men ogsaa Prælater og Højadel, og man fandt da ogsaa i Kristian III's Haandfæstning Be-

stemmelser nok, der viste, at Kongen havde draget Fordel af sin Sejr. En saadan Opfattelse gennemførtes først af Helveg i 1870 og udførtes videre af Paludan-Müller i 1874; Daa og Heise gav nye Bidrag dertil, og den sidste fremdrog bl. a., hvorledes Rigsraadet da blev renset for adskillige af dets mest selvraadige Medlemmer.

Medens Opfattelsen af selve Statsomvæltningen og dens Forudsætninger saaledes er blevet en anden, staar den gamle Opfattelse endnu urokket, hvad angaar hin Omvæltnings Følger og hele Betydning for Udviklingen. Den er blevet endnu én Gang saa usandsynlig som tidligere, men det usandsynlige kan jo godt være muligt, og vi spørger da vor Historieskrivning om lidt nærmere Forklaring.

Forklaringen er let at give, saaledes som den fremtræder rundt om hos Historikerne; de er alle saa overordentlig enige, og vi skal i korte Træk, med Ord hentede fra de mere fremragende af dem, gengive deres Opfattelse. At Adelen kom et mægtigt Skridt fremad ved Statsomvæltningen i 1536, hævder man allerede gennem en almindelig Betragtning af Forholdene; man fremhæver, at Kongen ikke mere kunde benytte Adelens og Gejstlighedens ofte modsatte Interesser til at sætte sine egne Meninger igennem; Rigsraadet, der fra nu af alene var sammensat af verdslige, blev det skarpeste Udtryk for Adelens Særinteresser, ja selv Kongens Kansler, tidligere en gejstlig, blev nu en verdslig Adelsmand, »der ikke turde handle mod sin Stands Fordele« [1]. Alt dette træder dog i Skygge for den Vinding, som Adelen fik ved Sækularisationen af Kirkegodset; netop dette, der i andre Lande gjorde Reformationens Indførelse saa

[1]) G. L. Baden, Danmarks Hist. III, 163.

fordelagtig for Kongemagten, tjente i Danmark til Forøgelse af Adelsvælden.

Inddragelsen af Kirkegodset var af Navn en Inddragning under Kronen, i Virkeligheden en Udlevering til Adelen. »Adelen . . . steg til en Rigdom og Vælde, der næsten gjorde den til Eneherre i Staten«, — ikke til Trods for Inddragningen af Kirkegodset, men netop »ved den uhyre Mængde Kirkegods, som den efterhaanden tilvendte sig»[1]. Ganske vist »blev Bispegodset inddraget til Statens Fornødenheder, men alligevel blev en stor Del overladt Adelen, dels som Gave, dels som Forleninger paa Livstid eller arveligen, og dette gælder i endnu højere Grad om Klostergodset, af hvilket Adelen tilrev sig en umaadelig Mængde«, det sidste især, fordi Rigsdagsbeslutningen af 1536 tillod Adelen at tilbagekræve »de Ejendomme, som dens Forfædre stundum for Aarhundreder siden havde skænket til Kirker og Klostre«[2]. Fik Adelen virkelig denne uhyre og umaadelige Mængde Kirkegods, kan man godt forstaa, at de tilbageblevne Stumper ikke kunde forøge Kronens Magt i nogen tilsvarende Grad, og unægtelig kan disse Udtryk aldeles ikke kaldes overdrevne, hvis de Tal, forskellige Forfattere opgiver, er rigtige. »Kirken«, hedder det hos Hammerich[3], »havde ejet den tredje Del af Rigets Jordegods; af denne kom omtrent den halve Part i Adelens Værge, den anden halve i Kronens, men Adelen vidste efterhaanden, ved Pant og Forleninger at

[1]) Allen, Haandbog i Fædrelandets Hist. VII Udg. (1870), S. 337 f.
[2]) Allens anf. Skrift, V Udg. (1854), S. 328. Udtrykkene er lidt ændrede i VII Udg. (S. 340).
[3]) Hammerich, Danmark under Adelsvælden, I, 199 (Udhævelserne er mine).

faa i det mindste Brugsret af en stor Del af det nye Krongods ligesom fordum af det gamle«.

Efter denne Skildring af Udviklingens Gang synes det uimodsigeligt, at Statsomvæltningen i 1536 virkelig har vendt sig til Adelens Fordel. Lad end de almindelige Betragtninger være blevet noget problematiske, efter at man nu har set, hvorledes Rigsraadets Stilling til Forfatningsændringen egentlig var; aldeles afgørende synes hin Fremstilling af Kirkegodsets Skæbne, af Lensvæsenets Karakter at være. Tog Adelen først Halvdelen af Kirkens Jordegods til Ejendom, og fik den siden det meste af Kronens Del paa gunstige Betingelser, saa ligger der heri en saadan Forøgelse af Aristokratiets Magt, en saadan Svaghed hos Kongedømmet, at Statsomvæltningen i det hele og store dog synes at være opfattet rigtig, naar den gøres til en Sejr for Adelsvælden i Danmark. Selv for de Forfattere, der i den sidste Tid har behandlet dette Æmne og hylder de nyere Meninger om selve Statsomvæltningens Karakter, selv for dem staar det da endnu stadig saaledes, at Reformationens Indførelse mere har forøget Aristokratiets Magt end Kongedømmets; Fridericia fremhæver Adelens forøgede Betydning i Samfundet[1], Holm udtaler, at »Adelen tilrev sig det meste af Klostergodset og det øvrige Kirkegods«, hvorved »dens umaadelige Overlegenhed som Stand« end mere steg[2].

Imidlertid, er det dog ikke højst forunderligt, at en Statsomvæltning, der, som alle nu erkender, blev foretaget af Kongedømmet, at den dog skal have vendt sig væsentlig til Fordel for Aristokratiet? Ganske vist, vi har set, hvorledes vor Historieskrivning forklarer dette, og hvis denne Forklaring er rigtig, maa vi give den

---

[1]) Det nittende Aarhundrede, Maj 1877 (S. 81-83).

[2]) Verdenshistorie efter Ces. Cantú, V, 495.

almindelige Opfattelse Ret. Forklaringen er simpel, den er fremsat i kraftige Ord og udstyret med talende Størrelsesangivelser, men hvorpaa støtter den sig? Har den til Baggrund et grundigt Kendskab til Kirkegodsets Omfang, til dets Behandling ved Sækularisationen, til Indretningen af Kronens Lensvæsen? Dette Spørgsmaal tør man besvare med et bestemt Nej.

Vender man sig nemlig fra vor Historieskrivnings klare og bestemte Udvikling af Statsomvæltningens Følger til at prøve dens Bevisførelse for denne Fremstilling, saa ser man snart, at den store Bygning hviler paa et svagt og løst Grundlag. Man søger Beviser; undertiden er man saa heldig at finde ét, men synes da, at det er noget lidt til de stærke Ord; oftere er man uheldig og finder ikke det ringeste Bevis. Spørger man Kirkehistorikeren om den uhyre Mængde Kirkegods, som Adelen skal have bemægtiget sig, saa har han to Exempler[1]. Men er to Exempler egentlig nok til, at man kan tale om »umaadelige Mængder«? Og desuden, det ene af disse to Exempler viser kun, at en Adelsmand fik udleveret Gods, som en Slægtning havde givet til Klostret uden sin Families Tilladelse[2], hvilket nemlig stred mod Landets Lov og Ret; nu, det kunde lige saa godt være passeret før Reformationen. Altsaa ét Exempel paa Kirkegods, udleveret efter Recessen; — hos Allen finder man ogsaa ét Exempel, men rigtignok paa, at en Adelsmand ikke kunde faa det Gods, han attraaede. — Spørger man om de arvelige Forleninger, finder man hos Münter[3] et helt Exempel, Tommerup Kloster i Skaane; Münters Kilde, Pontoppidan[4], har vel, at dette

[1]) Münter, Reformationens Hist. II, 319.
[2]) Brevet findes fuldstændigt i Reg. o. a. Lande, IV, 66.
[3]) Münter, anf. Skr., II, 318.
[4]) Pontoppidan, Annales eccl. III, 237.

Kloster blev overladt en Adelsmand »sine clausula«, men betyder dette: «i arvelig Forlening»[1]? Og saaledes fremdeles.

Har man først faaet Øjet op for dette, bliver man ogsaa lidt mistænksom overfor de bestemte Tal, der opgives for Adelens Vinst af Kirkegodset. Hvorfra véd Hammerich egentlig saa god Besked om alt Jordegodsets Størrelse i Danmark, om Kirkens Del deraf og om, hvad Adelen fik? Man kunde vente at finde en nøjere Begrundelse deraf i de statistiske Undersøgelser, han har meddelt i «Historisk Tidsskrift», men her udtaler han endog en temmelig modsat Mening om Kirkegodsets Skæbne[2]. Selv opgiver han ingen Kilde og anstiller ingen Beregning. Saa søger man da atter, og endelig finder man Hammerichs Grundlag i nogle Ord af Baden. Efter Hvitfeldts lange Opregning af Kirkegods m. m. mener denne Forfatter[3], at dette vel kan beløbe sig til en Tredjedel af Rigets hele Indkomst; af denne Tredjedel kan det godt antages, at Adelen fik den halve Del; den anden Halvdel tilfaldt Kronen, men ogsaa heraf forstod Adelen at tilvende sig det meste. Man tør vist nok med Sikkerhed paastaa, at det er herfra og alene herfra, at Hammerich har hentet sine Tal, dog at alt, hvad der hos ham udtales som sikre Resultater, hos Baden fremtræder som Formodninger, — der oven i Købet er byggede paa det løseste Grundlag.

Behøver man flere Beviser paa, hvor ukritisk vore Historieskrivere har stillet sig overfor dette vigtige Spørgsmaal? Det var vel egentlig nok blot at henvise

---

[1]) Hele Forleningen er i øvrigt ikke omtalt i mit Arbejde «Danmarks Len», da jeg ikke har kunnet finde Pontoppidans Efterretning stadfæstet nogensteds.

[2]) Historisk Tidsskrift, 3 Række, II, 56.

[3]) Baden, Danmarks Historie, III, 177.

til, hvorledes Forfatterne stadig sammenblander Begreberne Kirkegods, Klostergods, Bispegods osv., skønt det er vidt forskellige Ting, som ved Inddragelsen behandledes paa en højst afvigende Maade. Det var vel ogsaa tilstrækkeligt at minde om, hvorledes vore Historikere, Forfatter efter Forfatter, taler om, at Adelen fik Ret til at kræve det Gods tilbage, som dens Forfædre havde skænket Kirken eller vel endog helt ud: Kirker og Klostre, skønt selv en flygtig Læsning af Recessen fra 1536 vil vise, at det udtrykkelig forbødes Adelen at gøre Krav paa noget af Bispegodset, og det fremdeles fastsattes, at Klostrene skulde blive ved Magt.

Under saadanne Forhold kan man ikke fæste Lid til vor Historieskrivnings Fremstilling af de Følger, som Reformationens Indførelse drog med sig for Kongemagtens Stilling, saa meget mere som den jo strider mod den indre Sandsynlighed og mod den almindelige evropæiske Udvikling. Maaske er denne Opfattelse rigtig; at den i alt Fald ikke kan siges at være bevist, det turde være klart efter de foregaaende kritiske Bemærkninger, der vel er løst henkastede, men ikke kan være andet, netop fordi den almindelige Opfattelse i saa høj Grad savner et faktisk Grundlag.

Her er da et Problem i Danmarks Historie, som det vel er værd at forsøge paa at løse. Statsomvæltningen i 1536 danner et af de store Knudepunkter i vort Lands Udvikling, og at opfatte den rettelig har en afgørende Vigtighed for Forstaaelsen af hele Udviklingens Gang. Vi har set, paa hvilket ringe Grundlag af Fakta man hidtil har dømt herom; at gaa videre ad den negative Kritiks Vej vil derfor ikke kunne føre til Maalet. Spørgsmaalet maa optages helt fra nyt af; man maa fremdrage, hvad der kan oplyse det af trykte og fremfor alt af utrykte Kilder; først naar man har gravet Grunden dybt

ud og føjet Grundstenene fast til hverandre, kan man derpaa bygge en sikker Opfattelse af et af Hovedspørgsmaalene i vort Lands Historie.

Altsaa, Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde, det er Problemet. Ved Løsningen deraf kan man gaa forskellige Veje. Man kan holde sig saa nær som mulig til selve Begivenheden, søge dens Aarsager i den nærmeste Fortid, skildre dens Gang og endelig følge dens Virkning i den nærmeste Eftertid. Denne Vej er næppe heldig. Til selve Statscoupets Historie findes der rimeligvis ikke stort mere Materiale end hvad der allerede er fremdraget; til Oplysning om Tilstanden i de følgende Aar var det mig vel allerede forlængst bekendt, at der fandtes interessante Oplysninger i Kristian III's udenlandske Brevvexling, men et foreløbigt Studium deraf viste, at man her kun kom til nye Gaader, som ikke fuldt syntes at kunne opklares. Disse Aktstykker er siden blevet behandlede af Heise[1]; men hvor mærkværdige de end er, en virkelig Klarhed over Statsomvæltningens Betydning har de heller ikke under hans Behandling kunnet give.

En anden Vej synes da bedre at ville føre til Maalet, den nemlig at lade Skildringen af selve Begivenheden træde tilbage for en Skildring af Tilstanden hele Aarhundredet igennem; herved vil det da vise sig, hvor stor en Rolle og hvilken Rolle selve Statsomvæltningen har spillet. Men udvides Opgaven paa denne Maade i Tid, saa bliver det til Gengæld nødvendigt at indskrænke den i andre Retninger. At skildre hele Kongedømmets Forhold til Adelen i det sextende Aarhundrede er en alt for stor og tillige alt for ubestemt Opgave, der i Virkeligheden vilde føre til en Skildring af hele Danmarks

---

[1]) I Afhandlingen om «Wolfgang von Utenhof» i Histor. Tidsskr.

indre Historie i denne Tid. Saa gælder det da at vælge en enkelt Side af Forholdet mellem de to Statsmagter, en Side, der ikke er mere omfattende, end at en enkelt nogenlunde kan udtømme de Kilder, der kan belyse den, og en Side af Forholdet, der dog er af en saa afgørende Vigtighed, at hvad der ved den viser sig som Resultat, i alt Fald i Hovedsagen ogsaa maa gælde for hele Forholdet. Hvilken Del af Forholdet man skal vælge, kan ikke være tvivlsomt; Lensvæsenet frembyder i alle Retninger afgørende Fordele.

Lensvæsenet er i det sextende Aarhundrede omtrent enstydigt med Administrationen, og paa dette Omraade mødes da Kongen og Adelen som deltagende i Landets Styrelse; Kongen er Indehaver af den udøvende Magt, Adelen er den Stand, der er væsentlig eneberettiget til at hjælpe Kongen ved Magtens Udøvelse. Kongen og Adelen deler her Myndigheden mellem sig; har den ene mere Indflydelse, saa er den andens Magt mindre, og Lensvæsenet afgiver derved en ligefrem Maalestok for Magtforholdet mellem hine to Statsmagter. — Fremdeles er det netop paa Lensvæsenets Omraade, at Reformationens Indførelse stærkest virker ind paa de verdslige Samfundsforhold. Kirkegodsets Inddragelse og senere Benyttelse tilhører jo netop Lensvæsenet, og Statsomvæltningens Virkninger vil derfor vise sig klarere paa denne Maalestok end paa nogen anden. — Endelig har Lensvæsenet den sjældne og uvurderlige Egenskab, at det tillader en positiv, næsten exakt Behandling. Lenenes Antal, deres Størrelse og Indtægter, Kongens og de adelige Lensmænds Indflydelse og Fordele, det er næsten altsammen Ting, der kan udtrykkes i Tal, og da Lensvæsenet er sammensat af saa overordentlig mange forskellige Enkeltheder, vil Tallene oven i Købet blive meget store; Tilfældighederne vil opveje hinanden, og

enhver Forandring vil være let og sikker at faa fat i. Den Maalestok, som Lensvæsenet afgiver for Kongemagtens Forhold til Adelen, bliver derved meget let aflæselig; enhver Opgang eller Nedgang i Magtforholdet vil træde skarpt og klart frem.

Frembyder Lensvæsenet altsaa store Fordele for den, der vil trænge ind i Kongemagtens og Adelens gensidige Forhold i det 16de Aarhundrede, saa er det dog her en nødvendig Forudsætning, at man har en saa fuldstændig Kendskab som mulig til Lensforholdene i denne Tid. Man maa kende alle Lenene, deres Indtægter ved forskellige Tidspunkter og disse Indtægters Fordeling mellem Kongen og Lensmanden; man maa for hvert Lens Vedkommende kende de Mænd, der har havt det inde, og de Betingelser, hvorpaa de har havt det; — kun under denne Forudsætning bliver det muligt at sammenfatte alle de enkelte Smaatræk til ét stort Billede af hele Landets Lensvæsen og af den Udvikling, der viser sig deri. Hvad man hidtil har vidst om Lensforholdene i det 16de Aarhundrede, er aldeles ikke tilstrækkeligt hertil, og jeg har derfor været nødsaget til som Grundlag for den følgende Undersøgelse at foretage et Detailstudium af de enkelte Lens Historie og til den Ende at samle og bearbejde et meget omfattende utrykt Materiale. Resultatet af dette Forstudium foreligger nu i en overskuelig Form i det af mig udgivne Værk: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede (1513—1596). Det er denne Materialsamling, der overalt danner Grundlaget for den i det følgende meddelte Udsigt over Forholdet mellem Konge og Lensmand.

Konge og Lensmand

i det 16de Aarhundrede.

Konge og Lensmand

i det 16de Aarhundrede.

I. Stillingen i Lensvæsenet ved Aarhundredets Begyndelse.

I Middelalderens sidste Tid var Lensmanden Statsmagtens væsentligste Repræsentant i Landets indre Styrelse, og officielt førte han ogsaa Titelen: kongelig Majestæts Embedsmand. De faa Embedsmænd, Tiden i øvrigt kendte, var enten som Byfogden i Købstaden indskrænket til visse, særlig stillede Dele af Landet, eller ogsaa havde de som Rigsembedsmændene en vis Gren af Styrelsen under sig. Lensmanden derimod var Statens Ombud overfor alle Befolkningens Klasser og i alle Statsstyrelsens Grene. Han dannede selv med sine Svende det, som man endnu ansaa for Kærnen i Hæren, og han udskrev Bønderne i sit Len til Krigstjeneste. Han sørgede for Kundgørelsen af de kongelige Forordninger og vaagede over deres Efterlevelse; at holde Bønderne til Lov og Ret og ikke tillade, at nogen af dem forurettedes, det var den Pligt, som Lensbrevene stadig indskærpede. Han hævede Skatterne og indbetalte dem til Kongen; han førte Tilsyn med Skovene i Lenet, og han skulde sørge for, at Kronens Fæstere holdt deres Gaarde

og Ejendomme vedlige. Ved Siden af denne udstrakte Del i den udøvende Magt havde han stor Indflydelse paa den dømmende Magt, hvad enten han saa selv førte Forsædet i Retten eller udnævnte den Foged, som skulde lede Retsforhandlingerne. Og da Lensmanden endelig altid eller næsten altid var af adelig Byrd, stod han derved i en ganske anden Stilling til Kongen end den ufri Byfoged eller Skriver.

Saaledes som Lensvæsenet fremtræder i det 16de Aarhundrede, indeslutter det en dybtliggende Modsætning, to modsatte Principer, der afspejler sig i de to Hovedformer af Len, Lenet paa Regnskab og Lenet paa Tjeneste; som Mellemform staar Lenet paa Afgift.

I Regnskabslenet er alt undergivet Kongens Vilje. Embedsmanden er her alene Kongemagtens befuldmægtigede Redskab; for enhver Indtægt og enhver Udgift skal han gøre Regnskab, og hvad der bliver til overs, det indbetales til Kongen. Selv oppebærer han en fast Løn; ellers er han i alle Retninger undergivet Kongens Vilje, faar stadig Befalinger fra denne og kan egentlig kun gøre meget lidt uden saadanne Ordrer; selv Retten til at ansætte Herredsfogder er ved denne Art Len forbeholdt Kongen[1]. I Tidens Sprog sagdes et Regnskabslen at «ligge til Kongens Fadebur»; det var den Kongen særlig underlagte Del af Landet, forbeholdt ham ligesom Købstæderne og andre særstillede Retskredse.

I Lenet paa Tjeneste, det frie Len, er Adelsmanden kun skyldig at gøre Kongen Krigstjeneste; han skal selv møde til Landets Forsvar, ledsaget af sine rustede Svende. For øvrigt er han i Hovedsagen fri for Indblanding af Kongemagten, naar han først én Gang

[1]) Sml. Kristj. II's Haandfæstning, § 15.

har faaet sit Len; selv opkræver han alle Lenets Indtægter, og Overskuddet, det være stort eller lille, bliver hans eget. Nærmest beslægtet med Tjenestelenet er Lenet paa Afgift; ogsaa her oppebærer Lensmanden alle Lenets Indtægter for egen Regning, men han er forpligtiget til deraf at udrede en vis aarlig Afgift til Kongen; udenfor denne én Gang for alle fastsatte Forpligtelse er han lige saa fri for Kongemagtens Indblanding som Tjenestelensmanden. Begge Arter af Len staar som Adelens Del i Modsætning til Kronens Fadebursomraade.

Denne store Modsætning i Lenenes Natur viser tilbage til to modsatte Principer, der fremtræder lige fra Lensvæsenets første Begyndelse. Paa den ene Side staar Kongen som Rigets Repræsentant, der kræver og benytter alle Landets Indtægter; paa den anden Side træder Adelen frem som den Stand, der forsvarer Riget, og paa dette Grundlag kræver den Del i Styrelsen og Del i Rigets Indtægter[1]. Regnskabsfogden i det 16de Aarhundrede viser tilbage til den Tid, da Kronens Embedsmænd var lavtstillede Ombudsmænd og Kongsbryder, der stod som Kongedømmets viljeløse Hjælpere. Lensmanden paa Tjenestelenet stammer fra en senere Tid i Danmarks Historie, da Adelen var blevet den Stand, der var særlig berettiget til at vove Liv og Gods for Statens Velfærd; da blev den ogsaa Kongens Embedsmænd, men kun paa ærefulde Betingelser, saaledes at Rostjenesten var den

[1]) I 1513 henviser Adelen til, at det er den, der skal afværge Anfald paa Riget med Liv og Gods, og den kræver Len netop «for at afværge Rigets Skade og Fordærv med» (Allen, De tre nord. Rigers Hist. II, 586—87). Ogsaa Kongens Løfte i Haandfæstningerne at give Adelen Len begrundes ved, at Adelen skal blive ved Magt og være rede til Rigets Forsvar (f. Ex. Kristj. II's Haandf. § 51, jfr. § 3).

Hovedydelse, som den skyldte Staten. — Det var denne dobbelte Strøm, der ved at mødes og til Dels sammenblandes havde frembragt Lensvæsenet, saaledes som dette er formet i det 16de Aarhundrede.

Principerne var i Tidens Løb skjulte og halvt udviskede, men de Former, de havde frembragt, var saa forskellige, at hverken Kongedømmet eller Adelen kunde være i Tvivl om, hvilket Maal de skulde arbejde hen imod. Regnskabslenet er lige saa afgjort til Fordel for Kongemagten som Tjenestelenet til Fordel for Adelen; om dette Punkt er det, at Striden drejer sig. Kampen gælder ikke Lensmandens Forhold nedadtil; overfor Folket er Regnskabsfogdens og den fri Lensmands Stilling ganske ens; den drejer sig om Forholdet opadtil, til Lensherren, til Kongen. Skal Lensmanden oppebære Rigets Indtægter paa Kongens eller paa egne Vegne; skal han af Kongens Haand modtage en vis ringe Løn eller skal han være sin egen Herre, naar han blot har opfyldt visse, én Gang fastsatte Forpligtelser overfor Staten? Kongens Ideal er et Land, der helt og holdent er paa Regnskab, styret af Fogeder, der er aldeles afhængige af ham og under hans stadige Kontrol; Adelens Ideal er et Land, delt imellem adelige Lensmænd, der selv oppebærer alle Indtægterne, mod at de til Gengæld forsvarer Riget med Lensherren i Spidsen. En Udvidelse af Regnskabslenenes Omraade bliver et lige saa sikkert Tegn paa en stigende, som en Udvidelse af Adelslenene paa en synkende Kongemagt.

Herom drejer Kampen sig; lad os nu betragte Parternes Styrke og Svaghed. Kongens store og afgørende Fordel ligger i hans Stilling som Lensherre; fra ham udgaar Bevægelsen; han har stadig Traadene i sin Haand. Herimod stiller Adelen sin Indflydelse paa Statsstyrelsen

i Almindelighed, hvorved den kan begrænse Kongens Magt; fremdeles understøttes den af Mangelen paa Konkurrence, idet Adelen i Hovedsagen er eneberettiget til Len, og endelig giver Kongens næsten altid trykkede økonomiske Forhold Adelsmændene Lejlighed til at erhverve Len paa gunstige Vilkaar.

Fra gammel Tid er Kongen Indehaver af den udøvende Myndighed i Riget, og hertil hører i Lensvæsenet hans Ret til at ind- og afsætte sine Lensmænd. Denne uindskrænkede Valgfrihed indesluttede de største Farer for Adelen, og denne søgte da ogsaa at indskrænke den paa forskellige Punkter. Uden stor Vigtighed i Aarhundredets første Tid var den Bestemmelse, at Kongen ikke maatte give nogen Udlænding Len uden Rigsraadets Samtykke. Vi har ikke Midler til at se, hvorvidt denne Artikel er blevet overholdt i de første Aartier af det 16de Aarhundrede, men udenlandske Lensmænd var da temmelig sjældne. Under Frederik I blev det anderledes, da Kongen skulde belønne sine holstenske Raadgivere, og her er der i det mindste ét Exempel paa, at Kongen har søgt Rigsraadets Samtykke til en saadan Forlening. Den Gang Hagenskov skulde forlenes til Krigsøversten Reinold von Hedensdorf, fordi denne havde ægtet en Datter af Fru Sofie Gyldenstjerne, der havde Lenet i Pant, blev Rigsraadet virkelig spurgt til Raads og meddelte sit Samtykke [1]. Efter dette bliver det i alt Fald muligt, at Kongen ogsaa har faaet Rigsraadets Samtykke til de andre Forleninger, som han uddelte til Udlændinge.

---

[1]) Fred. I's Registr. S. 286. Da Kongen i 1530 lovede Klavs Sested, at han maatte indløse Riberhus efter den daværende Panthavers Død, satte han som Betingelse, at Rigsraadet gik ind herpaa (Fred. I's Registr. S. 270); dette Forbehold er vel ogsaa taget, fordi Klavs Sested var Udlænding.

En langt betydningsfuldere Indskrænkning i Kongens fri Valgret laa deri, at han kun maatte uddele Slotte og Len til adelige og Prælater. At Kongen skulde styre og regere Landet med Rigets indfødte Ædlinge, gode Mænd, som er fødte af Riddere og Svende, at han ikke maatte drage dem nogen Vanbyrding over Hovedet, det er Bestemmelser, der gaar igen i alle Haandfæstningerne. Denne Begrænsning laa fuldkommen i Tidens Aand, i Lensvæsenets Karakter, men Kongen bandt sig ikke altid til Artiklens strænge Ordlyd. Før Oplysningerne under Kristjern II bliver fyldigere, kender vi alt for lidt til Lensvæsenets Enkeltheder, til at vi da kan paavise borgerlige Fogder paa Lenene, men efter Kong Hans' Død var det én af Adelens Hovedklager, at hin Artikel ikke var blevet overholdt, og naar man derved især tænkte paa den bekendte Niels Klemitsen, saa véd vi dog, at der ogsaa paa Kalundborg og Abrahamstrup sad borgerlige Fogder[1]. Imidlertid var det sikkert mindre Antallet af borgerlige Fogeder, der indgød Adelen Skræk, end selve Principbruddet og de store Følger, som en Ansættelse af borgerlige i Lensmandsposterne kunde drage med sig. I det hele og store var det dog Adelen, hvormed Kongen styrede sit Land, og dette laa saa fuldkomment i Tidens Tankesæt, at selv Kongen vel næppe ret har følt Vægten af denne Indskrænkning.

De lovmæssige Skranker for Kongens fri Valgret af Lensmændene var hermed udtømte; valgte Kongen blot sine Embedsmænd blandt den indfødte danske Adel, saa var Lovens Krav tilfredsstillet. Hermed var dog endnu

[1]) Her som overalt, hvor der i det følgende anføres Enkeltheder fra Lenenes Historie, er Kilden de i «Danmarks Len» samlede Oplysninger, hvortil én Gang for alle henvises.

ikke vundet meget for Adelen; den havde vel sikret sig personlig Eneret til Lenene, men paa hvilke Betingelser, ja derfor var Kongen ene og alene raadende. Hvor stor en Afgift en Lensmand skulde yde, hvor mange rustede Svende han skulde stille, derfor satte Loven ingen Grænse; det afhang af, hvad Kongen vilde fastsætte ved Udnævnelsen. Og var der endda kun Tale herom, saa vilde Manglen paa Konkurrence indenfor den ikke meget talrige, ved Venskab og Slægtskab sammenknyttede Adel maaske kunne forhindre altfor store Krav fra Kongens Side. Men en langt større Fare laa deri, at Kongen uden videre kunde ændre et Len fra Afgift eller Tjeneste til at være paa Regnskab. Var dette tilladeligt, saa kunde Kongemagten paa denne Maade udvides overordentlig; det, som Adelen kaldte sin Del af Lenene, kunde uden videre formindskes, vel endog helt forsvinde, og Adelen kunde da ad rent lovlige Veje trænges tilbage til den underordnede Stilling, som Regnskabsfogderne indtog.

Mod denne store Fare maatte Adelen søge at værne sig; Sagen var imidlertid vanskelig, og man vaklede noget, før man fandt en tilfredsstillende Udvej. Først søgte man at give Rigsraadet en Stemme med ved Valget af Embedsmænd; under Paavirkning fra Sverige fastsattes det saa vel i Kristjern den førstes som i Kong Hans' Haandfæstning, at Rigsraadets Samtykke er nødvendigt baade ved Forleninger og ved Afsættelser af Lensmænd[1]. I Praxis kunde dette imidlertid ikke gennemføres; Raadet, som kun traadte sammen nu og da, kunde ikke del-

---

[1]) Kristj. I's Haandf. § 6; Hans' Hdf. § 3. Meningen af denne Artikel ses klarere i Kong Hans' norske Haandfæstning (Norske Saml. IV, 362), hvorefter Fastsættelsen af Lenenes Byrder skulde ske efter Bestemmelse af Rigsraadet i Forening med Kongen.

tage i Udøvelsen af en Regeringshandling, der krævede saa hurtig Afgørelse som Besættelsen af et ledigt Len; hin Bestemmelse, der ikke engang vides at være udført i Sverige[1], blev det endnu mindre i Danmark, og da Kristjern II foreslog denne Artikel strøget, forsvandt den virkelig af Haandfæstningen og kom ikke mere tilbage[2]. Adelen opgav dog derfor ikke sine Bestræbelser; kun prøvede den at naa Maalet ad en anden Vej. Den søgte atter Forbilleder i Sverige og fandt da, hvorledes der her havde uddannet sig en aldeles bestemt Praxis for, hvilke Len der skulde ligge til Kongens Fadebur, og hvilke der skulde forlenes til indfødte Adelsmænd; der var Lister, som nøje opregnede begge Arter, Len for Len. Denne Tanke var det, man nu optog i Danmark, og den træder for første Gang frem, netop da Adelen opgiver sit Forsøg paa umiddelbart at faa Del i Kongens Valgret. I 1513 hævdes det fra Adelens Side og anerkendes af Kongen, at der er en vis sædvanemæssig Grænse mellem Fadebursomraadet og de Len, som skal forlenes til Adelen paa gunstige Betingelser. Herved havde Adelen fundet en Udvej til at sikre sig den Del af Landet, som den mente tilkom den, fordi den forsvarede Riget med Liv og Gods, og et Princip var kommet frem, hvis Gennemførelse vilde umuliggøre enhver kraftig Udvikling af Kongedømmet.

Denne sidste Skranke for Kongens fri Raadighed i Lensvæsenet var mere indgribende end nogen af de andre; den var imidlertid hidtil uprøvet, den støttede sig endnu kun til en Sædvane, der ikke var fastslaaet i alle Enkeltheder. I det hele kunde de lovmæssige Grænser

---

[1]) Forsell, Sveriges inre Historia, I, 10.
[2]) Allen, De 3 nord. Rigers Hist. II, 594.

altsaa ikke lægge synderlige Baand paa en kraftig Konge. Langt væsentligere Indskrænkninger i Kongens Magt stammede derimod fra de Baand, som han selv paalagde sig, og som gammel Sædvane medførte som noget naturligt og næsten nødvendigt.

Hvor Lensmanden var Forpagter af de kongelige Indtægter, — og det var jo Tilfældet overalt udenfor Fadeburslenene, — dér maatte det ligge nær at meddele Forleningen paa en vis Tid. Lensmanden maatte være sikker paa at beholde sit Len for at kunne paatage sig saadanne Forpligtelser overfor Staten som at yde en bestemt Afgift, udruste et vist Antal Svende eller holde Slottet og Godset ved Magt; thi saavel hans Indtægter af Lenet som hans Driftsudgifter maatte nødvendigvis vexle meget i gode og daarlige Aar. Følgen deraf var, at Forleninger paa visse Aar eller endog paa Livstid blev herskende ved Afgifts- og Tjenestelenene; kun ved Regnskabslenene, hvor Kongen løb al Risikoen, og hvor Lensmanden kun var hans Regnskabsfører, ikke hans Forpagter, trængte denne Form selvfølgelig ikke ind.

Den Tid, hvorpaa Lensmanden fik Løfte paa at beholde sit Len, var højst forskellig. Snart gjaldt Løftet visse Aar, lige indtil 20, paa hvilken Tid Knud Bilde fik Gladsaxe i Skaane af Kong Hans[1]; snart og oftere udstraktes det til at gælde for Lensmandens Livstid, noget, der egentlig stred mod Tidens Retsbegreber, hvorefter ingen Konge kunde raade over Krongodset udover sin Regeringstid, men som dog ikke desto mindre skete uafladelig. Ja, selv til Lensmandens Hustru og Arvinger kunde Løftet udstrækkes; under Kristoffer af Bajern opnaaede Axel Pedersen Tot saaledes, at en af hans Sønner skulde be-

[1]) Fred. I's Registr. S. 14 Anm.

holde Varberg Len i 5 Aar efter Faderens Død[1], og under Kristjern I fik Eggerd Frille Løfte paa Orebirk i Fyn for sin Hustru, sin Datter og endelig for den sidstes eventuelle Børn[2].

Hvor udbredte disse Løfter paa Lenene var før Kristjern II, har vi ikke Materiale til at bestemme, men de lagde uden Tvivl allerede da store Hindringer i Vejen for Kongens Indgriben i Lensvæsenet. En Mængde af Lensmændene var paa denne Maade sikrede ved et kongeligt Løfte mod at miste deres Len; — men Løfter er Ord; de kunde brydes, og det vel uden synderlig Grund. Datiden var ikke meget omhyggelig i at opfylde paatagne Forpligtelser, og Lensmændene kunde nok ønske at sikre sig bedre end ved et blot Løfte af Kongen. Dette kunde ogsaa ske; man laante Kongen en Sum Penge, og Lenet blev da Pant for disse.

At sætte Len i Pant var fra Kongens Side en Følge af hans Pengeforlegenhed, for Adelens Vedkommende var Hensigten dermed især at sikre sig et Len for længere Tid. Derved forstaar man, at Lensmanden ofte laaner Kongen Penge paa et Gods, som han i Forvejen er forlenet med, og uden at hans Forpligtelser derfor nedsættes, eller at Panthaveren indlader sig paa at forhøje Pantesummen uden tilsyneladende Fordel. Den Fordel, at Kongen nu vanskelig kunde tage Lenet tilbage, var stor nok til, at man derfor kunde ofre nogle Penge. Og Sikkerheden var virkelig god, thi Kongen havde sjældent

---

[1]) Lensbrev 1441, Arne-Magnæanske Diplomsaml. paa Univ. Bibl., Fasc. III, 1. Ved Forhandling med Sønnerne bestemtes det karakteristisk nok, at den, der fik Varberg, skulde betale en vis Afgift til de andre (Diplomatariet i Geh. Ark., Breve 3 Avg. 1442 og Januar .1447).

[2]) Lensbrev 18 Januar 1466 (Diplomatariet).

Penge nok til at indløse Lenet, og Pantelenene arvedes derfor ofte ned fra Fader til Søn i flere Slægtled. — Man kunde saa sikre sig end yderligere ved at sætte et Løfte paa Tid i Forbindelse med Pantsætningen. Det hed da, at Lensmanden skulde beholde sit Pant uafløst i visse Aar eller i sin Livstid eller ogsaa ud derover. Hindsgavl blev pantsat 1499 og skulde først kunne indløses efter 15 Aars Forløb; Stege fik Anders Bilde i Pant i i Aaret 1505, uafløseligt for sin Livstid; Tordrup fik Mogens Gø 1502 baade for sin og Hustrus Livstid[1], o. s. fr. — Nu kunde Lensmanden endelig føle sig sikker.

Paa disse forskellige Maader var det efterhaanden lykkedes i høj Grad at indskrænke Kongens Handlefrihed, og det er utvivlsomt, at Udviklingens Gang i Unionstiden væsentlig er gaaet til Adelens Fordel, i det mindste siden Erik af Pommerns Afsættelse. Hvor vidt man var naaet, kan dog med Sikkerhed først siges, naar vi gaar ned til Kristjern II's Tronbestigelse i Aaret 1513; da først er det muligt at give en virkelig Oversigt over Lenenes Tilstand, en Bestemmelse af Magtforholdet mellem Konge og Adel, saaledes som det udtrykker sig i Lensvæsenet.

Der fandtes paa dette Tidspunkt dels Hovedlen, hvorunder der lød Herreder, dels mindre Len, en enkelt Hovedgaard med et større eller mindre Tilliggende af Gods. De første var de vigtigste, ikke blot paa Grund af deres Størrelse, men ogsaa fordi Lensmanden paa dem i flere Retninger stod i et Slags Overordningsforhold til Lensmændene paa de enkelte Gaarde[2]; ligeledes var det

---

[1]) Danmarks Len, S. 34, 26 og 42,

[2]) Danmarks Len, Indledning S. I.

alene af Hovedlenene, at Kongens Fadebur havde sin Del. Paa Regnskab laa i 1513 de 43 af Landets 155 Herreder eller 28 pCt. af hele Antallet; Resten var omtrent ligelig fordelt mellem helt frie Len og Afgiftslen; fra de sidste fik Kronen aarlig omtrent 7600 Mark[1]. Kun lidt over en Fjærdedel af Hovedlenene hørte altsaa til Kongens, henved de tre Fjærdedele til Adelens Del, og til de sidste maa der endda lægges alle de mindre Len, der efter lidt senere Opgivelser kan anslaas til $^{1}/_{5}$ af hele Riget. Føjer man hertil, at over en Fjærdedel af Lenene (i alt $44^{1}/_{2}$ Herreder) var sikret Adelen ved Pantsættelse, og at den paa en stor Del af Resten havde Løfte paa Aar eller Livstid, faar man et stærkt Indtryk af Adelens Vælde paa Lensvæsenets Omraade.

For bedre at forstaa, hvor vidt Udviklingen var naaet i Danmark, ligger det nær at drage en Parallel med Sverige, hvor Lensvæsenet i det hele var formet paa en ganske lignende Maade.

Kongens Stilling er i det svenske Lensvæsen oprindelig den samme som i Danmark, og hans Handlefrihed er fra først af ubegrænset; efterhaanden har Adelen saa trængt sig frem, og da den i Sverige fandt Støtte i den nationale Frygt for de udenlandske Kongers Overgreb, er det lykkedes den i høj Grad at begrænse Kongens Indflydelse paa Lensvæsenet. Kongens Ret til at indsætte og afsætte Lensmænd er her i den sidste Halvdel af det 15de Aarhundrede indskrænket ved, at Rigsraadets Samtykke efter Loven er nødvendigt dertil; rigtignok synes

---

[1]) Naar der her og ofte i det følgende meddeles Udsigter over Lenenes Fordeling og Kongens Indtægter, støtter disse Opgivelser sig paa de Tabeller, der meddeles i Oplysninger, Afdel. A, og som er beregnede paa Grundlag af Detailopgivelserne i «Danmarks Len».

dette ikke udført i Praxis. Han er fremdeles begrænset til at vælge sine Embedsmænd blandt den indfødte svenske Adel; kun paa Fadeburslenene fik Kong Hans Ret til at sætte danske Fogder. Han er i høj Grad hindret i sine Bevægelser ved Livsbreve og Pantsættelser, der i i Sverige synes anvendte efter en endnu mere udstrakt Maalestok end i Danmark. Endelig er Adskillelsen mellem Fadebursomraadet og den Del af Landet, som skulde forlenes Adelen, aldeles fæstnet, og man véd om hvert Len, til hvilken Del det hører. Af disse store Indskrænkninger i Kongens Raadighed over Lenene fulgte, at Lensmændenes Forpligtelser overfor Staten var meget smaa. Kronens Fadebur udgjorde den mindste Del af Riget; Adelslenene bortgaves næsten altid paa Tjeneste, medens det var langt sjældnere end i Danmark, at der betaltes en aarlig Afgift af dem; Rostjenesten var tillige i Sverige altid ubestemt, i Danmark som oftest udtrykkelig fastsat ved Lensbrevet[1].

Det viser sig af denne Sammenligning, at Sverige ved det 16de Aarhundredes Begyndelse var adskillige Skridt forud for Danmark, hvad angaar Adelsvælden i Lensvæsenet. Kongens Raadighed over Lenene, Kronens Del af Rigets Lensindtægter var endnu mere begrænset i Sverige end i Danmark. Sverige kunde endnu i en rum Tid blive Forbilledet for det danske Aristokrati, hvis dette formaaede at føre Udviklingen videre i den Retning, hvori det allerede havde udrettet saa meget. Hvor vidt dette blev Tilfældet, skal vi se i det følgende.

---

[1]) Om Länsforholdene i Sverige se Forsell, Sveriges inre Historia, I Del, Indledn. Sml. Styffe, Bidrag til Skandinaviens Hist. IV, S. CXXXIX ff., og Arvid Trolles Optegnelser i Handl. rör. Skandin. Hist. XVIII, 180 ff.

II. Kristjern II's Revolution i Lensvæsenet.

Naar det var lykkedes Adelen i Danmark at opnaa en mægtig og fordelagtig Stilling i Lensvæsenet, skyldtes dette mere denne Stands almindelige Overvægt i Riget end just en Overvindelse af den kongelige Myndighed indenfor selve Lensvæsenet. Her havde Adelen formaaet at indskrænke Kongens Magt paa forskellige Maader; helt at ophæve den eller selv at faa Del i den, var ikke lykkedes den. En kraftig Konge, der andensteds fandt Støtte, vilde i Lensvæsenet uden stor Vanskelighed kunne udvide sin Magt overordentlig. Mange af de Skranker, der var rejste for Kongens Handlefrihed, beroede det hovedsagelig paa ham selv at styrte; han kunde lade være at give Adelen Løfter for længere Tid, han kunde indløse Pantelenene, saa var de praktiske Indskrænkninger for hans fri Raadighed forsvundne. Og hvad de lovmæssige Grænser angaar, saa var Forskellen mellem Kongelen og Adelslen endnu kun ubestemt og sædvanemæssig; uden egentlig at bryde nogen Lov kunde Kongen efterhaanden bringe sit Fadebursomraade op til en hvilkensomhelst Størrelse. Saa vidt kunde en Konge komme, der holdt sig paa Lovens Grund; en fast gennemført Politik kunde knække Adelsmagten i Lensvæsenet, om

end langsomt; og hvis Kongen ikke lod sig binde af de lovmæssige Grænser og de indgaaede Forpligtelser, da kunde han naa det samme Maal i meget kort Tid. Paa Lensvæsenets Omraade som overalt savnede de privilegerede Stænder en virkelig Kontrol, overfor Kongens enkelte Handlinger; Aristokratiets Magt viste sig mere i det store end i det smaa; det kunde afsætte en Konge, der ikke overholdt sin Haandfæstning, men det havde ikke lovlige Midler til at gribe ind i den daglige Styrelse.

Adelens Stilling, hvor mægtig den end var, var derfor vanskelig at opretholde, og den fik dette at føle, da den i Kristjern II fik en Konge, der ikke veg tilbage for en kraftig Optræden i Lensvæsenet. Allerede de Forhandlinger, der gik forud for Vedtagelsen af Kristjern den andens Haandfæstning, og selve dennes Bestemmelser viser os, hvor vanskelig det var for Adelen ret at sætte Grænser for Kongens Myndighed [1].

Kongens Ret til at styre og handle med Lenene udslukkedes kun paa ét Punkt; naar Kongen døde, faldt Slottene tilbage til Rigsraadet som Rigets Repræsentanter; Slotslovene skulde da holdes til deres Haand. Dette laa i Sagens Natur; saaledes maatte det være, om Riget skulde forblive et Valgrige af mere end det blotte Navn. Og netop nu havde Rigsraadet Grund til at sørge for at slaa denne Bestemmelse fast og sikre dens Udførelse; et stort Parti i Raadet havde jo været meget utilbøjeligt til at vælge Kristjern og endog indledet Underhandlinger med Hertug Frederik om at overdrage Kronen til ham, men dette Forsøg var faldet til Jorden, fremfor alt fordi Kristjern strax efter Faderens Død havde taget Slottene i sin Haand og det med Rette, da Rigsraadet

[1]) Smlgn. i det hele Allen, II, 24 ff.

allerede i Faderens Levetid havde valgt ham til Tronfølger. Mod en Gentagelse heraf søgte man nu at sikre sig; Kongens Forslag, at Artiklen om Slotslovene skulde slettes, mødte afgjort Modstand, og tværtimod styrkede man Haandfæstningen paa det svage Punkt, som var kommet til Syne. Man fastsatte, at Slotslovene efter Kongens Død skulde holdes til Ærkebispens og Rigsraadets Haand, med den udtrykkelige Tilføjelse, at enhver anderledes fastsat. Slotslov stred imod Kongens Ed og skulde være magtesløs, og fremdeles forbød man Kongen at begære, at hans Søn i hans Livstid maatte vælges til hans Efterfølger. Med Tidens hele Mangel paa Skarphed i Tankegang tilføjedes der rigtignok: med mindre Kongen kan faa det med Rigsraadets Minde. «Det var paa én Gang at forbyde det og tillade det»; men, som bekendt, opnaaede Kristjern II aldrig en saadan Gunst af Rigsraadet[1].

Havde man ved denne Bestemmelse sikret sig for den fjærnere Fremtid, søgte man ved andre Artikler at indskrænke Kongens Magt, saa længe han selv levede. Først de almindelige lovmæssige Skranker for Kongens frie Styrelse af Lensvæsenet. Vi har allerede omtalt, hvorledes Kristjern I's og Kong Hans's Haandfæstninger havde søgt at give Rigsraadet Indflydelse paa selve Valget og Afsættelsen af Lensmænd, og ligeledes, at dette netop nu faldt bort; det var næsten umuligt at udføre i Praxis, og skønt Kong Hans sikkert havde overtraadt hin Bestemmelse utallige Gange, omtalte Adelen dog aldeles ikke dette i sine Klager over hans Styrelse. Men Kongens Valgret var begrænset; kun adelige maatte han vælge til sine Lensmænd; han skal styre

[1]) Allen, II, 593. Haandf. § 26.

sit Rige og sin Gaard med gode indenlandske Mænd, siger Kong Hans' Haandfæstning. At dette ikke var blevet overholdt, var ét af de Punkter, som især vakte Adelens og Rigsraadets Forbitrelse. Adelen klagede over, at ufri droges den over Hovedet; Vanbyrdinge, siger Rigsraadet, og de, som køber Frihed, har Slot og Len, og vi vil ingenlunde taale, at gode Mænd saaledes forhaanes. Navne blev ikke nævnede, men enhver vidste, hvem Klagen gjaldt; det var Kongens Yndling, den nybagte Adelsmand Niels Klemitsen, der var Landsdommer, havde tre Herreder til Len og endelig sad som Slotshøvedsmand paa Kalø, et af de største Len i Nørrejylland. Kristjern maatte bøje sig for denne Forbitrelse og bad kun om lidt Udsættelse, før han gennemførte en Forandring i hin Retning. I Haandfæstningen blev Adelens Eneret til Forleninger betonet stærkere end nogensinde, og Adelsmand blev defineret som den, der er født af Riddere og Svende, hvorved de nyskabte adelige udelukkedes; med det første, lovede Kongen, vilde han afsætte de Vanbyrdinge, der havde Len af Kronen[1]).

Saaledes havde Adelen sikret sig Lenene, men endnu laa Fastsættelsen af Betingelserne ved Forleningerne helt i Kongens Haand. Her kunde Loven kun drage én Grænse, ved nemlig at fastslaa Forskellen mellem Fadeburslen og Adelslen og hævde, at der ingen Overgang maatte finde Sted mellem disse to Klasser. Adelen begærede da ogsaa, at der maatte gøres en Skikkelse paa, hvilke Len der burde ligge til Fadeburet, og hvilke der skulde forlenes Riddere og Svende paa Tjeneste; med andre Ord, man vilde ligesom i Sverige have en Liste med Navns Nævnelse over disse to Grupper af Len. Saa vidt

---

[1]) Allen, II, 587, 589—90, 593. Haandf. § 27.

kom det dog ikke, men Rigsraadet tvang Kongen til at love med Tiden at forlene Rigets Ædlinge med de Len, som plejede at gaa i Forlening og nu var lagte til Regnskabsslottene. Den gamle Praxis blev altsaa hævdet og kommer i Danmark for første Gang ind i Haandfæstningerne; nøjere formuleret blev den derimod ikke[1].

Hermed var der draget de almindelige, lovmæssige Skranker for Kongens Handlefrihed i Lensvæsenet, som var mulige. Vanskeligere var det at sikre sig Opfyldelsen af de Løfter, som Kongen maatte give de enkelte Lensmænd om at beholde Lenet i en vis Tid, og Overholdelsen af de Forpligtelser, som han paatog sig ved at laane af Adelen mod Pant i Len. Adelens Forslag til Forbedringer i Haandfæstningen viste klart, hvor vanskeligt det var at finde Garantier i denne Retning, og man naaede her virkelig ikke stort videre end tidligere. Kongen maatte atter love ikke at fratage nogen Pantet, før Laanet var tilbagebetalt, ikke at formindske de Len, der var pantsatte, ved at udskille mindre Dele deraf, o. s. fr. Mere indgribende Foranstaltninger fik man ikke sat igennem, og Adelens Forslag, at ingen skulde udkastes af de Len, som de havde Pantebreve eller Tidsbreve paa, uden efter skelligen at have forbrudt dem, og da efter Dom af Rigsraadet, dette Forslag, som siden dukkede op igen, blev den Gang ikke til Lov. Derimod kom der en Artikel ind i Haandfæstningen om, at de, der havde mistet deres Pant uden at faa Penge, skulde have Oprejsning[2].

Kristjern II's Haandfæstning blev vedtaget; hvad Lensvæsenet angaar, var Kronens Rettigheder slupne

---

[1]) Allen, II, 587, 593, 594. Haandf. § 51.
[2]) Haandf. § 16. Allen, II, 587, 588. Haandf. § 63.

temmelig uskadt igennem, og Haandfæstningen havde mindre tilføjet noget nyt end fastslaaet Praxis; saaledes havde Forskellen mellem Fadeburs- og Adelslen for første Gang vundet lovlig Hævd, men modsat var Kongen befriet for Rigsraadets Indblanding ved selve Forleningerne, som hidtil i alt Fald havde gældt paa Papiret.

Haandfæstningen var altsaa ikke særlig ugunstig for den nye Konge, og Kristjern synes virkelig i sine første Aar nogenlunde at have rettet sig efter den. Vanbyrdingen Niels Klemitsen mistede sit Slot Kalø, som forlenedes til Erik Eriksen af Slægten Banner, unægtelig en Mand, som Adelen ikke kunde indvende noget imod; Kalundborg Slot, som i nogle Aar havde været styret af en borgerlig Foged, fik ligeledes en adelsbaaren Lensmand. Ogsaa den lovede Bortforlening til Adelsmænd af de Len, som Kong Hans havde draget ind under Fadeburet, fandt i det mindste delvis Sted. Et helt Slot, Krogen, med fire Herreder blev ændret fra Regnskabs- til Afgiftslen; fra Kalundborg Len udskiltes Hovedgaarden Gjelstrup i Odsherred, og dette var maaske Tilfældet ogsaa andensteds; med Hensyn til disse Smaalen er vort Kendskab lidet udtømmende.

Dog, Kristjern II var en altfor kraftig Konge til i ét og alt at følge Haandfæstningens Bud, og i det hele var Tiden lidet vant til strængt efter Bogstaven at overholde paatagne Forpligtelser. Allerede fra Kristjerns tidligere Aar kan der derfor paavises adskillige Træk, der gaar i en ganske modsat Retning af de nys omtalte. Niels Klemitsen, som mistede sit Slotslen, fik dog Lov at beholde de tre nørrejydske Herreder, han havde i Forlening, og endnu mere fornærmedes Adelen gennem hans Person, da han i Aaret 1516 blev Mogens Gøs Efterfølger paa Aalborghus, som havde det største Til-

liggende af alle Len i Jylland. Heller ikke den Indrømmelse, som Kongen havde gjort ved Krogen, blev af lang Varighed; allerede Aaret efter hans Tronbestigelse blev den nye Lensmand flyttet andensteds hen, og medens Herrederne lagdes til København Slot, blev Krogen endog, synes det, styret af en borgerlig Foged. Kongen var lige saa lidt meget øm for at opfylde de Forpligtelser, som paalaa ham, naar et Len var pantsat; da Dronningens Hofmesterinde, Fru Anne Mejnstrup, faldt i Unaade paa Grund af sin Optræden mod Dyveke, mistede hun sit Pantelen Højstrup uden Dom og uden at faa Pengene tilbage.

I det hele var det let at mærke, at en kraftig Haand nu styrede Statens Ror. Med Skarphed vaagedes der over Kronens Rettigheder, og Kongen vogtede sig vel for at binde sig for stærkt overfor Lensmændene ved f. Ex. at give dem Livsbreve paa deres Len; denne Form, der før og efter Kristjern II's Tid blev saa meget anvendt, har han ved Hovedlenene kun anvendt i et Par Tilfælde[1]. I Aaret 1515 indkaldte Kongen alle dem, der havde Pantebreve paa Kronens Gods, til at møde, for at Brevene kunde blive prøvede, og nogle Aar efter indskærpede en Rigsraadsdom, at ingen kunde nægte at tilbagegive sit Pantelen, naar Pengene blev ham udbetalte[2]. I Jylland foretoges der en omfattende Regulering af Kronens Gods, hvorved dette ved Hjælp

---

[1]) Ejler Bryske fik 1515 Livsbrev paa Lundenæs; Mogens Gø fik, dog først i Kristjerns allersidste Tid, Livsbrev paa Skanderborg; desuden udstedtes der nogle Pantebreve med Løfte paa, at Lenene skulde forblive uafløste i Laanernes Livstid (Skivehus, Hanherred).

[2]) Suhms Saml. II, 1; 136-7. Rosenvinges Domme, I, 37.

af Lavhævder blev sikret mod Adelens Efterstræbelser[1]. Og Regeringen sørgede ogsaa for at varetage sine undergivnes Ret overfor Lensmanden. Under Straf af Lenets Fortabelse skulde denne sørge for Overholdelsen af de kongelige Forordninger, og til Betingelserne i Lensbrevene føjedes, at han ikke maatte sælge de paa Godset fødte Bønder. Lensmændene havde ogsaa Følelsen af at sidde løst i Sadelen, og en Klage fra Bønderne var nok til at kaste dem af. En Bonde havde beklaget sig til Kongen over Aage Brade som Lensmand paa Varberg; med ængstelig Hast skrev da denne til Kristjern og bad om at maatte stævne Bonden for at vise, at Klagen var uretfærdig[2], men samme Aar blev han dog fjærnet fra Lenet.

Overser man alle disse Træk, der betegner Kristjern II's Optræden overfor Lensmændene i hans tidligere Aar, faar man Indtrykket af en kraftig Styrelse, som dog endnu ikke gaar meget ud over de lovlige Grænser. Kongen har et skarpt Øje med saavel Kronens som Undersaatternes Interesser; det kunde vække Adelens Misfornøjelse, ikke give Anledning til velbegrundede Klager. Og gik han paa ét eller andet Punkt ud over det, som Haandfæstningen foreskrev, saa var det ikke andet end, hvad de foregaaende Konger ogsaa havde gjort; det kunde vække Adelens Vrede, men satte dog ikke hele Standens Velfærd paa Spil.

Ganske anderledes bliver Kristjerns Optræden i de senere Aar af hans Regering. Midt under en Krig, der

---

[1]) Mange Breve i Geh. Ark., Jylland. Omtalt af Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog, S. 220.
[2]) Møller, Bidrag till Hallands Historia, I, 166-67.

nøder Kongen til atter og atter at udskrive Lensmændene, Adelen og Bønderne, der medfører tunge Skatter for de lavere Stænder, halvt tvungne Laan for de højere, midt under saadanne Forhold, der anspænder alle Landets Kræfter, griber Kong Kristjern dybt ind i Lensstyrelsen. Skulde man nævne et bestemt Tidspunkt, hvori denne Bevægelse tager sin Begyndelse, maatte det være 1517, det Aar, da Torben Oxe blev henrettet; fuld Fart tager den dog først fra 1520, da Kongen havde sejret i Sverige, dér var bleven udnævnt til Arvekonge og dér havde foretaget det stockholmske Blodbad.

Disse Kristjerns sidste Aar betegnes først og fremmest ved en Række Afsættelser af Lensmænd, og det gaar her især ud over de største og mægtigste Adelsmænd. Rigsraadet klagede siden over, at Kongen ikke havde holdt sine Breve og Segl, men givet det ene Brev mod det andet og taget Penge først af én, saa af en anden[1]; Hvitfeld paastaar, at Adelsmændene mistede deres Len, selv om de havde dem i Pant, for den mindste Forurettelse mod en Bonde[2]. Virkelig gik det ikke meget anderledes til i Kristjerns senere Aar. Henrik Krumedige blev efterhaanden trængt bort fra alle sine Len; allerede 1516 mistede han et Herred; 1518 maatte han opgive Laholm, Aaret efter ogsaa Varberg. I 1521 mistede Tyge Krabbe det indbringende Helsingborg Slot, og det til

[1]) Rigsraadets Klagepunkter findes, meget udførligere end hos Hvitfeld, i Koncepten til Frederik I's Registrant; jeg haaber ved Lejlighed at kunne udgive dette mærkelige Skrift, som fortjener en langt større Opmærksomhed, end der hidtil er blevet det til Del. Allen omtaler det i en Anmærkning (III, 2 Afd., S. 471), men benytter det ikke i sin Text, man tør vel sige, til liden Baade for hans Fremstilling af Kristjern II's Forhold til Adelen.

[2]) Hvitfeld, VII, 103, Folioudg. 1137.

Trods for, at han Aaret forud havde laant Kongen halvtredjetusinde Mark mod Løfte om at beholde Lenet, indtil denne Sum blev ham udbetalt. Otte Krumpen blev hans Efterfølger, men kun for atter at fjærnes et Aars Tid efter; under Trusel med Døden fik Kongen ham til at opgive sit Brev, siger Rigsraadet siden. Fra Hans Bilde tog Kongen Skjoldnæs, som det synes, paa Grund af Klager fra Bønderne[1], medens den uretfærdige Dom over Hans Andersen bragte Esge Bilde af med Hagenskov[2], hvorfra han allerede tidligere havde været fjærnet en kort Tid. Ogsaa Pantelensmændene gik det ud over. Lige før sin Fængsling havde Torben Oxe faaet Tilladelse til at indløse Lindholm Len i Skaane; hans Broder Johan gjorde det i Stedet for ham, men om han nogensinde opnaaede mere end at udbetale Pantesummen, er tvivlsomt; 1522 blev Slottet forlenet til en anden, og Johan Oxe fik siden af Frederik den første et andet Len i Pant for Indløsningssummen. Rigsraadet har derfor vistnok Ret i det Klagepunkt, at Johan Oxe var blevet berøvet et Par Herreder i Skaane uden at faa Penge for sit Pant[3].

Haand i Haand med denne Afsættelse af de mægtigste Lensmænd gaar en Bestræbelse for at bringe saa mange Len som mulig ind under Kongens Fadebur, og dertil slutter sig atter en Ansættelse af uadelige Fogder rundtom i Landet. Det ved lang Praxis fortsatte, i Haandfæstningen

---

1) Nogle Klagepunkter mod ham, Saml. Chr. II; 1517 anbefaler Abbeden i Ringsted en Klage fra Klostrets Bønder over H. Bilde, Topogr. Sml. Ringsted Kloster, 7.

2) Pal.-Müller i Annaler f. nord. Oldkynd., 1853, S. 20.

3) Noget lignende synes at være Tilfældet med Lykaa Len. Sml. Forbeholdet i Hans Skovgaards Lensbrev 1524 (Fred. I's Registr. S. 52).

bestemt hævdede Grænseskel mellem Fadeburs- og Adelslen træder helt tilbage i disse Aar; det er, som det aldrig havde existeret. Allerede i 1516 var Aalborg blevet Regnskabslen, hvilket dog allerede synes at have været Tilfældet en Tid lang under Kong Hans[1], og under dette i Forvejen store Len lægges efterhaanden en hel Række tilvundne Herreder; Hellumherred bliver indløst i 1516, sex Aar efter bliver Sletherred taget fra en Hofsinde, som nylig havde faaet det i fri Forlening. Kongen havde ivrige Embedsmænd paa dette Sted. At Niels Klemitsen fik det, har vi allerede omtalt; efter hans Død havde Ejler Bryske det tilligemed de tre nørrejydske Herreder, som hin ogsaa havde havt. Da han i Forvejen havde Lundenæs i Forlening, var saaledes en hel Række af Herreder, hele det nordvestlige Jylland, samlet paa én Haand, og meget betydelige Summer gik herfra ind i Kongens Kasse.

Ejler Bryske var ivrig nok i Kongens Tjeneste, og dog kunde han ikke stille Kristjern tilfreds; han blev afskediget i 1520, og Kongen krævede saa skrapt Regnskab af ham, at han maatte laane hos andre for at betale sin Skyld[2]. Og efter ham blev Aalborghus, det vigtigste Slotslen i hele Jylland, forlenet til ingen anden end den kongelige Tolder i Byen, Hans Bartholomæi. Hans Intriger havde skaffet Ejler Bryske af med Lenet; «eders Foged paa Aalborg er ikke en Hvid værd», skrev han til Kongen. Saa fik han det da selv. Man kan forestille sig Adelens Vrede over at skulle bruge denne borgerlige til Mellemmand hos Kongen, og man føler

[1]) Klavs Gjordsens Optegnelser, Nye danske Mag. VI, 319.
[2]) Ejler Bryske til Kongen, 5 Maj 1521 (Saml. Chr. II, Fasc. 47, 47).

Vanbyrdingens Stolthed, naar han gaar i Forbøn hos Kongen for «nogle fattige Riddersmænd i Thy». Men det var en Lensmand efter Kristjerns Hjærte, mere kongeligsindet end Kongen selv. Han lover at udpresse den dobbelte Afgift af Bønderne, naar Kongen blot vil overlade alt til ham og ikke afgøre nogen Sag, Lenet angaaende, før han har hørt hans Mening; han forhandler med Adelen og Gejstligheden om Bidrag til Krigsomkostningerne, og da et Par Adelsmænd gør et Tilbud, hvis Ringhed forekommer ham at være en Haan mod Kongen, véd han ogsaa Raad: Kongen skal blot kalde dem til Tjeneste med deres Svende og lade dem fortære et hundrede Gylden eller to. Og vel at mærke, fører han store Ord i Munden, saa forstaar han ogsaa at sætte noget igennem. I 1520 lover han Kongen at ville skaffe ham Aastrup og Hanherred lagte under Aalborg uden en Hvids Udgift for Kongen, og se, det lykkes ham. Thomas Iversen, som havde Skivehus i Pant fra Kong Hans' Tid, maa ombytte dette med Lunde paa Mors, og Panthaveren her, der tillige havde Aastrup, faar i Stedet for begge det ledige Skivehus. Ganske vist, det gaar ikke af uden lidt Uretfærdighed; Thomas Iversen maa opgive 1000 Mark af sin Pantesum, klager Rigsraadet siden, og Brevene viser, at det snarere var mere end mindre, han mistede. Men Aastrup vundet for Kongen, det er det simple Overskud af denne Transaktion, og for Fremtiden styres dette Len af en Underfoged med kun 20 Mark i aarlig Løn[1]. Hanherred erhverver Hans Tolder ogsaa, uden at man kan se hvorledes, og alle Vegne har han sine Garn ude. Da Viborg

[1]) Hans Tolder oppebar derimod selv den ikke saa ringe Løn af 100 Gld. eller 250 Mark.

Bispestol bliver ledig, vil han benytte denne Lejlighed til at skaffe Kronen Mors tilbage, som Bispestolen længe havde havt i Pant, og Kansleren Niels Fris maa love at overgive ham Brevet derpaa, om han bliver Bisp; kun Skade, at Broderen Jørgen Fris her blev den sejrende[1].

Saaledes gik det i Jylland og ikke meget anderledes i de andre Landsdele. Rundt om, hvor de store Adelsmænd afsættes, faar de sjældent andre adelsbaarne til Efterfølgere; Lenet styres af en Regnskabsfoged, vel endog af en Skriver, alt til lige saa afgjort Fordel for Kongen som til Skade for Adelen og i Modstrid med Forfatningen. Undertiden er disse Regnskabsfogder virkelig adelsfødte, men tilhører da lidet ansete Ætter; hvem kendte Mænd som Erik Pors paa Nykøbing, Lavrids Madsen (Vadspyd) paa Engelborg? I det højste havde de, som f. Ex. Jens Jul og Søren Stampe, været Fogder hos den sparsomme, husholderiske Dronning Kristine; det kunde anbefale dem til Kongen, ikke retfærdiggøre deres Ansættelse i Adelens Øjne. Lige saa ofte var det dog ufri, vanbyrdige Fogder, der afløste de store Adelsmænd; Navne som Jørgen Skriver paa Skjoldnæs, Mads Skriver paa Nykøbing, Morten Skriver paa Krogen taler tydelig nok. Og da Torben Oxe var henrettet, fulgtes den fornemme Slotshøvding af gode Borgermænd som Anders Vulf og Hans Mikkelsen. Den

---

[1]) Om Hans Tolder, der er typisk for Kristjern II's borgerlige Fogder, se Allen, Breve, 17-19 sml. 3; fremdeles det karakteristiske Brev hos Behrman, II, 125 ff. og flere utrykte Breve i Saml. Chr. II, Topograf. Saml. Aalborg og Danske Saml. Nr. 377, som jeg ved Lejlighed agter at udgive; Aalborgske Slotsregnskaber fra hans og Ejler Bryskes Tid i Topograf. Samling.

sidste forlenedes ogsaa med Børringe Kloster; Dalum blev pantsat til en anden Borger.

Samtidig benyttedes enhver Lejlighed til at forøge Fadeburets Omraade. Da Henrik Krumedige var fordrevet fra Varberg, lagdes dette vigtige Slot med hele Nørrehalland paa Regnskab og styredes af Lensmanden paa Laholm. En stor Vinding fik Kronen fremfor alt, da Dronning Kristine døde i 1521. Hun havde været en god Økonom, og næsten hele hendes Livgeding var efterhaanden blevet til Regnskabslen, hvad det saa havde været tidligere; nu betænkte Kongen sig intet Øjeblik paa at lade det altsammen lægge under Fadeburet, og med ét Slag vandt Kronen her en halv Snes Herreder.

Dertil knytter sig endnu, at Adelen blev helt trængt ud af dens Forleninger med Byerne. I ældre Tid var Købstæderne betragtede som aldeles udelukkende henhørende under Kongen, men i Løbet af Unionstiden begyndte den Skik at indsnige sig, at Kongen forlenede Adelsmændene snart med et Byfogedi, snart med en Byskat, snart ogsaa med en hel By. Meget udbredte var disse Bortforleninger af Byindtægter vel ikke, men at de fandtes, var allerede en vigtig Principsejr for Adelsvælden. Denne begyndende Udvikling gjorde Kong Kristjern imidlertid Ende paa ved sin Købstadlovgivning, der stillede alle Købstæderne umiddelbart under Kronen og ordnede Oppebørselsforholdene efter nederlandsk Mønster [1]; uheldigvis har vi ikke Midler til at se, hvorledes denne Bestemmelse blev gennemført.

Lad os her standse et Øjeblik og se, hvad Kongen

---

[1]) Pal.-Müller, De første Konger af den Oldenborgske Slægt, S. 380; sml. mine Bemærkninger i Hist. Tidsskrift, 4 Række, V, 110 Anm.

havde opnaaet ved alle disse Ændringer. Unægtelig, Danmarks Lensvæsen i 1522, da Kristjerns Indgreb i Lensforholdene havde naaet deres Højdepunkt, var meget forskelligt fra Stillingen i 1513, da han besteg Tronen. Kronens Indtægter af Lenene var stegne overordentlig ved, at en Mængde nye Herreder var lagte til Fadeburet. I Stedet for de 43 Herreder, der i Kong Hans' sidste Dage var paa Regnskab, og hvoraf endog de ni var tillagte Dronningen som Livgeding, havde nu Kongen de fulde Indtægter af et Par og tres; i Stedet for en Fjærdedel af Landet laa nu $^{2}/_{5}$ til Fadeburet. I Sammenligning hermed betød det lidet, at Udbyttet af Afgiftslenene var gaaet ned til noget over 5000 Mark; det var en nødvendig Følge af, at saa mange Afgiftslen var dragne ind under Fadeburet, og de Herreders Tal, som nu var paa Afgift, var kun omtrent 50 mod henved 60 i Aaret 1513. Pantelenenes Tal var derimod steget noget paa Grund af Kongens stadige Trang til Penge.

Og lige saa vigtigt eller endnu vigtigere var det, at en ny Aand gennemtrængte hele Styrelsen. De højbaarne Lensmænd var blevet afløste rundt om i de vigtigste Len af ubetydelige Adelsmænd eller vanbyrdige Fogder; i Stedet for Rigsraaderne, der selv som Kongens Tjenestemænd aldrig glemte deres egen Myndighed, var der kommet Mænd, som i ét og alt var skabte af Kongen og ikke kendte nogen Vilje uden hans; med hvilken utrolig Iver disse nye Embedsmænd varetog Kronens Interesser, har vi set ved Hans Bartholomæi.

Endelig stod som Midtpunktet for denne nye Aand Kongens egen Person. Havde allerede tidligere Kongen været Udgangspunktet for enhver Bevægelse i Lensvæsenet, saa var nu alle de Grænser, som Lovgivningen havde stræbt at sætte for hans Frihed, traadte tilbage.

Forskellen mellem Fadeburs- og Adelslen, mellem en Del af Riget, som Kongen kunde raade over, og en anden Del, som Adelen skulde have i Forlening paa gunstige Vilkaar, denne Forskel var forsvundet, og intet Adelslen var mere sikret imod at drages ind under Fadeburet. Den bestemte Grænse for Kongens Valgret af Embedsmændene, den Bestemmelse, at Lensmanden skulde være adelsbaaren, blev ikke overholdt; en borgerlig Embedsmand var i Kongens Øjne mindst lige saa god som en Adelsmand, og Vanbyrdinge trængte frem ikke blot til Regnskabslenene, men ogsaa til Adelslenene; en Hans Mikkelsen kunde faa et af de kongelige Klostre i Forlening[1]. Og Haand i Haand hermed og forklarende dette gik Rigsraadets fuldstændige Tilbagetræden fra al Indflydelse paa den daglige, indre Styrelse; det var ikke de højbaarne Stormænd, som stod bagved Kongen, og til hvis Stemme han lyttede; det var Sigbrit og hendes Parti, der havde Kongens Øre.

Hvad Resultatet maatte blive af denne Bevægelse, kunde ikke være tvivlsomt; det var Ophøret af det gamle Kontraktsforhold mellem Konge og Folk, og i Stedet derfor Kongen som det absolute Midtpunkt. Man havde set, hvorledes Kristjern i Sverige havde ladet sig udnævne til Arvekonge; mod dette Maal gik ogsaa Danmark for fulde Sejl. Hans Mikkelsen har sagt det rent ud; endnu 3 Aar efter Kongens Fordrivelse, levende i Udlændighed under de mest trykkende Forhold, vil han dog foretrække, at Kongen aldrig faar sit Rige igen,

[1]) Naar Hvitfeld paastaar, at Hollændere, Skotter og andre fremmede blev forlenede med Rigets Slotte og Len paa Genant (VII, 43; Folioudg. S. 1111), kan det næppe paavises, at han har Ret. Tilføjelsen «paa Genant», ɔ: paa Regnskab mod fast Løn, er ret karakteristisk.

fremfor at han skulde vende tilbage paa andre Betingelser end som Arvekonge, efter at alle Recesser og al Udvælgelse er blevet kasserede[1]. Og faktisk om end ikke retslig var Kristjern II naaet til dette Maal allerede før sin Forjagelse. Var Haandfæstningen end ikke kasseret, saa blev dens Bestemmelser dog overtraadte i saa mange Retninger, at den i Virkeligheden ikke syntes at existere mere, og hvad Udvælgelsen angaar, saa gjorde Kristjern stærke Skridt henimod at gøre den betydningsløs eller umulig. I Haandfæstningen havde Rigsraadet med Iver søgt at sikre sig paa dette Punkt; enhver Udvælgelse af Kongens Søn til Tronfølger var blevet forbudt; alle Slotslovene skulde efter Kongens Død holdes til Rigsraadets Haand, og enhver herimod rettet Bestemmelse var forud blevet erklæret for ugyldig, stridende mod Kongens Ed. Og dog vovede Kongen ogsaa at overtræde Haandfæstningen paa dette Hovedpunkt. Naar han uddelte Len i sine senere Aar, saa krævede han — maaske altid, i det mindste i alle de Tilfælde, vi nu kender — det Løfte af Lensmanden, at denne efter Kongens Død skulde holde sit Slot til Sønnen Hertug Hans' og siden til Dronningens Haand, og først, efter at begge disse maatte være døde, skulde Slottet overgives til Rigsraadet[2]. Kunde

---

[1]) Allen, Breve, I, 435-36.

[2]) Denne Ændring af Slotslovene var med Rette et af Hovedpunkterne i Rigsraadets Klageskrifter mod Kristjern II. Allen har dog ikke fundet det værdigt til at omtales i sin Text, men behandler Spørgsmaalet i en Note (III, 2 Afd., S. 465). Han hævder, at Klagen er overdrevet, og erklærer, at han kun har fundet 5 Tilfælde af den nævnte Art, hvoraf endda ét er svensk, et andet holstensk. Men han bemærker ikke, at der aldeles ikke kendes noget Exempel paa den modsatte Bestemmelse i en Lensmands Genbrev; af saadanne findes kun bevaret hine fem,

dette skridtvis gennemføres ved alle Landets Len, var Arvekongedømmet indført og en ny Haandfæstning gjort overflødig.

Det er bekendt, hvorledes Kristjern II i sine sidste Aar ved omfattende Lovgivningsarbejder havde indledet en fuldstændig Omskabelse af hele Rigets Forfatning og Samfundsforhold; ingensteds træder dog hans Planer saa skarpt frem som i Lensvæsenet. Hans Fremfærd her gik ofte langt ud over Lovens Grænser, og dette var nødvendigt, hvis han vilde naa sit store Maal og naa det hurtig; men der er dertil knyttet en Vilkaarlighed og Hensynsløshed, som yderligere ophidsede hans Modstandere. Aristokratiet maatte bøje sig for Kongens Overgreb; den havde intet lovligt Middel til at forhindre hans enkelte Ulovligheder. Da Kong Kristjern derfor omstyrtede hele Rigets Forfatning, da han i Stedet for det gamle Kontraktsforhold mellem Fyrste og Undersaatter stræbte at sætte et enevældigt Monarki, havde Adelen til at forhindre dette kun et Middel: en aaben Kamp mod Kongen, saaledes som Haandfæstningen tillod den det. En saadan var det, der forberedtes i Slutningen af Aaret 1522.

---

hvori Arvelighedsbestemmelsen er indført[a]). Og blandt de tre danske Tilfælde findes baade et Regnskabslen (Nykøbing[b]) og et Adelslen (Krogen); det ældste af disse tre er fra 1521, men ved en Forlening med Øland findes Artiklen allerede 1519. Man kan derfor med stor Sandsynlighed slutte, at denne Form har været den almindelige og herskende i Kristjerns sidste Aar.

---

a) Allen har i alt Fald ikke kendt flere Genbreve af Lensmænd, det viser hans efterladte Samlinger paa det Kgl. Bibliothek.

b) Ved dette Slot finder Allen en Undskyldning for Kongen deri, at Nykøbing var Dronningens Livgeding. Dette var antageligt, hvis Slotsloven lød alene paa hende, men i Virkeligheden lyder den tillige paa Hertug Hans og oven i Købet paa denne før Dronningen.

Paa dette Tidspunkt stillede Forholdene sig højst ugunstig for Kristjern II. I Sverige er Gustav Vasa blevet valgt til Rigsforstander, hele det aabne Land er i hans Magt, og det ene Slot overgiver sig efter det andet. I Avgust Maaned begynder Hansestæderne aaben Krig; Helsingør afbrændes og Møn hærjes. I Danmark stiger Adelens Misfornøjelse Dag for Dag, og selv de lavere Stænder svigter Kongen, trykkede af de atter og atter gentagne Skattepaalæg. De rundt om herskende Bondefogder er lige saa hadede af deres Standsfæller, Bønderne, som af Adelen, og i Eftersommeren 1522 bliver Hans Tolder dræbt ved et Opløb i Aalborg, »uskyldig i Kongens tro Tjeneste«[1]; et halvt Aar senere var Rasmus Klemitsen nær ved at lide samme Skæbne i Viborg. «Raad og Ridderskab, Bønder og Købstadsmænd svor hinanden til, at de vilde leve og dø med hverandre og ikke længere lyde Kongen»[2].

Under disse Forhold maatte Kristjern II finde sig i at opgive meget for ikke at tabe alt, og i flere Retninger gør han nu forsonlige Skridt. Didrik Slaghæk er allerede blevet ofret i Begyndelsen af 1522; længere henne paa Aaret sluttes Bordesholmforliget med Hertug Frederik, fuldt af de haardeste Indrømmelser for Kongen; paa en almindelig Rigsdag synes Kongen at ville forsvare hele sin Optræden for Landet. Ogsaa i Lensvæsenet kan lignende Tilbageskridt spores, hvor ufuldkommen vor Kundskab end er til de indre Forhold i Kristjerns sidste Aar. I Slutningen af 1522 ændres Varberg Len atter fra Fadebürslen til Afgiftslen og forlenes til Trud Ulfstand; sam-

---

[1]) Allen, Breve, I, 17.
[2]) Smstds. I, 22.

tidig faar Vincens Lunge Lensbrev paa Krogen, rigtignok kun med Holboherred, medens de tre andre Herreder, der før laa under dette Slot, stadig forbliver paa Regnskab under København. De ufri Fogder og de ringe, af Kongen afhængige Adelsmænd træder tilbage for Adelsmænd af højere Rang; Otte Krumpen faar saaledes Tranekær, Henrik Gø Skjoldnæs, og paa Aalborghus synes Hans Tolder at være blevet efterfulgt af Per Lange. Selv med de afsatte Lensmænd indledes der Underhandlinger, og i Marts 1523 kan Johan Veze meddele Henrik Krumedige, at han har udvirket hos Kongen, at denne vil tilbagegive ham Laholm [1]. — Samtidig søger Kongen at sikre sig sine gamle Tilhængere; Henrik Gø faar Skjoldnæs paa langt gunstigere Betingelser end den tidligere adelige Lensmand, og Broderen Mogens Gø bliver ved denne Tid helt fritaget for sin Afgift af det store Skanderborg Len, ja faar Løfte paa at beholde det i sin Livstid, en sjælden Gunst under denne Konge.

Hvor lidet alle disse Bestræbelser hjalp Kong Kristjern, er velbekendt; den Art Forsonlighed, udvist i yderste Øjeblik, har endnu aldrig befæstet nogen Trone. Adelen maatte kræve en Konge, som afgav den personlige Garanti mod en Revolution fra oven, der var den eneste, som Forfatningen kendte, og hvad Fordele i Enkelthederne angaar, saa kunde Kristjern love saa meget, han vilde, Adelen var dog sikker paa at vinde endnu mere hos Hertug Frederik. Opfylde alle Ønsker indlod Kongen sig heller ikke paa. Anders Bilde vilde benytte sig af Kristjerns forsonlige Stemning til at faa Stevnsherred til Len som en Erstatning for Lübeckernes Plyndringer paa Møn; den 12 April meddeles det ham, at hans Ønske

[1]) 15 Marts 1523 (Saml. Chr. II, Fasc. 50, 6).

ikke kan opfyldes[1], men Dagen efter sejler Kristjern II bort fra København, — og inden Aarets Udgang har Anders Bilde opnaaet sit Forlangende af den nye Konge.

Hvad Anders Bilde opnaaede ved Kristjern II's Fordrivelse, var kun lidt; Aristokratiet derimod vandt ved sin sejrrige Opstand, at Udviklingen i Danmark atter vendte sig til dets Fordel. Kristjern II's Forsøg paa at vende Strømmen var mislykket; med fornyet Kraft styrtede Strømmen frem i sit gamle Leje.

---

1) Sekretæren Kr. Vinter til Anders Bilde, Saml. Chr. II, Fasc. 50, 3.

III. Adelsvælden i Lensvæsenet under Frederik den første.

Frederik I kom hurtig i Besiddelse af Riget; Folket jublede den nye Hersker i Møde; Slottene kappedes om at overgive sig, og inden Udgangen af Aaret 1523 havde baade København og Malmø besluttet sig til at anerkende ham. Kongen havde sejret i Forbund med Adelen; nu kom Oprejsningens Time for denne.

Hvad Adelen trængte til, var mindre nye Rettigheder end en Forhøjelse af dens faktiske Magt. Den Indflydelse, som den gennem Lovene kunde faa paa Lensvæsenet, var allerede fastslaaet saa skarpt, som Forholdene tillod det, og Frederik I's Haandfæstning indeholder i denne Henseende intet nyt. Det var en Selvfølge, at Kongen maatte love at tilbagegive de Len og Pant, som Kristjern II uden Lov og Dom havde frataget Indehaverne; det samme havde jo allerede staaet i Haandfæstningen fra 1513. Kun paa ét Punkt kom man videre end da; hvad Adelen den Gang havde ønsket, at der maatte gøres en Skikkelse paa, hvilke Len der hørte til Kongens Fadebur, og hvilke der burde bortforlenes til Adelsmænd paa Tjeneste eller «nogen Afgift», det skete nu. I Haandfæstningen var der vel i denne Henseende

kun henvist til Praxis under Kong Hans, men samtidig overgav Rigsraadet Kongen en fuldstændig Liste over alle Rigets Len[1], og i denne er der gjort den bestemteste Forskel paa de to Hovedarter af Len. Naturligvis fik denne Liste ikke ligefrem Lovskraft, men det var dog et stort Fremskridt saaledes under Navns Nævnelse at faa Lenenes Karakter fastslaaet.

Var Ændringerne i det retslige Grundlag altsaa kun af større Betydning paa et enkelt Punkt, saa viser selve de faktiske Forhold en desto større Forskel fra Kristjern II's Tid. Fra det Øjeblik af, da Frederik blev hyldet i Viborg, havde Kancelliet fuldt op at gøre med at registrere nye Lensbreve, Gunstbevisninger, Pantsættelser o. s. fr., og inden den nysnævnte Liste blev udarbejdet, var den store Ændring i Lensvæsenet sat i Værk. Lad os søge at samle de enkelte Træk til et Billede af Tilstanden, saaledes som den var, da Kong Frederik havde siddet et Aars Tid paa sin nye Trone.

Først og fremmest var de vanbyrdige Fogder og Lensmænd forsvundne. Paa Vordingborg Slot sad som Høvedsmand ikke mere Mads Skriver, men den højbaarne Knud Gyldenstjerne; en af Opstandens Ledere, Peder Lykke, havde afløst Regnskabsfogden Simon Nielsen i to nørrejydske Herreder; selv det ubetydelige Abrahamstrup, hvor en borgerlig Foged havde siddet uforstyrret lige siden Kong Hans' Tid, er nu forlenet til en Adelsmand. Næppe var Kristjern II ude af Landet, før Hans Mikkelsen blev berøvet sit Kloster Børringe, og den nye Indehaver, Axel Brade, fik siden Kong Frederiks Stadfæstelse; Dalum blev atter frataget den københavnske Borgermand Albert van Gock, som havde det i Pant.

[1]) trykt i Nye danske Mag. VI, 280. Sml. Haandfæstn. § 57.

Haandfæstningens Bestemmelse, at Kongen skulde styre sine Gaarde og Len med gode Mænd af Adelen og ingen andre, var nu blevet til fuld Virkelighed; den farlige Indtrængen af borgerlige i Forleningerne var afgjort slaaet til Jorden.

Jævnsides hermed gik en stor Mindskelse af Kronens Fadeburslen; alt, hvad Kristjern II havde vundet for Kronen, og meget mere tabtes i Løbet af nogle Maaneder. Baade Aalholm og Ravnsborg Len, det vil sige hele Laaland, gik over fra Regnskabslen til Adelslen; det samme var Tilfældet med Tranekær, med Næsbyhoved, med adskillige Herreder i Nørrejylland. Og hvor man ikke kunde faa hele Lenet draget fra Kongen, dér tog man i det mindste nogle Herreder eller enkelte Hovedgaarde. Af Københavns Len erhvervede Anders Bilde Stevnsherred; de 13 Herreder, som Kristjern II havde faaet samlet under Aalborghus, sank ned til 8; som særskilte Smaalen udsondredes Gjelstrup fra Kalundborg, Holmgaard fra Vordingborg og flere endnu. Var Kongen ikke villig nok til at skænke bort, tog Stormændene selv Sagen i Haand; egenmægtig havde Stygge Krumpen bemægtiget sig Aastrup, og der gik Aar hen, før Kongen fik ham til at opgive det. Tallene viser bedst, hvad Kongemagten tabte i disse Aar; 1522 udgjorde de Herreder, der laa til Fadeburet, et Tal af 62 eller $^2/_5$ af af Landet; to Aar efter var deres Tal svundet ind til $35^1/_2$, det vil sige, Kongens Del af Landet omfattede da mindre end en Fjærdedel af Herrederne. — Nær beslægtet med denne Forringelse af Fadeburslenene var det, at Adelen atter vendte tilbage til sin tidligere Stilling overfor Købstæderne; en hel Række af Byfogedier og Byskatter var i 1524 i adelige Lensmænds Besiddelse. Man tog tilbage alt, hvad man havde mistet ved Kristjern II's

Købstadslov, og man gik videre endnu; mange Byer kom i Adelens Hænder ved nye Forleningsbreve, saaledes Skælskør, Laholm, de nørrehallandske Købstæder; andre som Væ og Hjørring tog den nærmeste Lensmand, tilsyneladende uden Spor af Retsgrund.

Endelig blev Kongens Løfte om Genindsættelse for de Lensmænd, som Kristjern II havde fordrevet, udført saa fuldstændig, som nogen kunde ønske sig det. Tyge Krabbe sad atter paa Helsingborg Slot som en lille Konge i Skaane, Esge Bilde vendte efter Rigsraadets Dom tilbage til Hagenskov, og hans Fætter Hans fik igen Lov til at plage Bønderne under Skjoldnæs. Den stolte Fru Anne Mejnstrup kunde forlade sit Tilflugtsted i Udlandet for atter at vende tilbage til Højstrup.

Samtidig maatte de Mænd af ubetydelige Adelsslægter, som Kristjern II havde fremdraget, vige Pladsen for storættede Mænd og høje Rigsraader; Lavrids Madsen, Søren Stampe, Lavrids Knob traadte ud af Statens Tjeneste, men i Stedet kom Folk som Johan Oxe, Knud Pedersen Gyldenstjerne, Otte Holgersen Rosenkrans. Rasmus Klemitsen kunde ikke ved det hurtigste Frafald redde sine Len; Ejler Bryske, saa unaadig behandlet af Kristjern II, maatte dog et Par Aar igennem finde sig i, at Prebern Podbusk sad inde med hans Len Lundenæs. Naar dertil føjes Forleninger til Frederik I's Tilhængere som Mogens Munk, Gunstbevisninger af alle Arter, som Løfter paa Len for Livstid[1] og Nedsættelse i Afgifter[2], saa forstaar man, hvilken Sejr Adelen havde vundet, saa indser man, at det ikke var med Urette, naar Borgerne siden sagde, at efter Kristjerns Fordrivelse, da «theilten

[1]) Gladsaxe, sml. Laholm.
[2]) Varberg, Skjoldnæs.

und parthierten die Ritterschaft und Adel allen selber unter einander die Kronen Lehen und Güter aus und gaben Herzog Friederich, was sie wolten»[1].

Aristokratiet havde sejret, fremfor alt Prælaterne og de storættede Rigsraader. De havde vìst deres Magt ved at fordrive én Konge og indsætte en anden; den umaadelige Fare, som Kristjern II's revolutionære Bestræbelse havde medført for Adelen, var lykkelig afvendt, og en kraftig Reaktion havde skaffet Adelen en mægtigere Stilling i Lensvæsenet end nogensinde før. Det gjaldt nu for den at hævde denne Stilling, og dette medførte større Vanskeligheder end selve Sejren; der var Farer fra mange Hold, som skulde undgaas.

Modstand kunde ventes fra Kongen. Kongemagtens Krav var ikke døde, fordi Riget styredes af en Konge, som var indsat af Adelen; ogsaa Frederik I maatte stræbe at standse Udvidelsen af Adelens Magt i Lensvæsenet, der var lige fordærvelig i moralsk og i økonomisk Henseende. Og især hvad det økonomiske angaar, fandt Adelen i den nye Konge en ganske anden Karakter end i den fordrevne Fyrste. Frederik I var gerrig; hvor Spørgsmaalet var om Udgifter, var han karrig, hvor det drejede sig om Indtægter, var han grisk. Naar Kristjern II optraadte mod Adelen i Lensvæsenet, var hans

---

[1]. Malmøs Skrift mod Adelen 1535 (Danske Samlinger, I, 372). — Jeg tør maaske, for at vise Vigtigheden af et i Enkelthederne gaaende Kendskab til Lenenes Historie, henvise til Allens Behandling af Forleningerne i disse Aar (IV, 2 Afd., S. 55—57); han naar kun til at se de personlige Forhold, men omtaler aldeles ikke den reelle Side af Sagen, den uhyre Nedgang af Kronens Fadebursomraade og den fuldstændige Forsvinden af borgerlige og lavadelige Lensmænd.

Drivfjeder. Magtlyst, Had til Adelen, og først i anden Række Lyst til Penge; han var vilkaarlig og hensynsløs; Frederik I holdt sig paa lovlige Veje, men paa disse viste han en Stædighed, som laa Kristjern fjærn; fik han ikke sit Ønske opnaaet den ene Dag, dukkede det op den næste; førte én Vej ikke til Maalet, slog han ind paa en anden. Og Frederiks Hofembedsmænd blev prægede af den samme Karakter; Johan Fris er opdraget i denne Skole, og fremfor alle blev Kansleren Klavs Gjordsen Kongens tro Hjælper. Under Ledelse af denne Mand udfoldede Kancelliet en travl Virksomhed for at støtte Kongen i hans Kamp mod Rigsraadet; jævnsides med den daglige Forretningsgang gik videregaaende Arbejder, Oversigter over Bortforleninger af Rigets Len, Sammenstillinger af de indkomne Jordebøger, Regnskaber over, hvad Skatter indbragte[1]. Naar Kongen da traadte frem for Rigsraadet og klagede over sine Indtægters Ringhed, havde han Beviserne i Hænde; han kunde paa Fingrene opregne, hvor lidt der var indkommet af Penge og Fetalie fra Regnskabslenene, han kunde vise, hvorledes de Skatter, der var saa store paa Papiret, i Virkeligheden kun fyldte lidt i Skatkammeret, og fremfor alt, han kunde opstille Kong Hans' Dage, dette Rigsraadets stadige Ideal, som en Tid, hvor Rigets Indtægter var større og dets Udgifter langt mindre end nu; Tallene talte, og Rigsraadet maatte bøje sig.

Og var Kongen end indkaldt af Adelen, saa var han dog langtfra magtesløs; tværtimod, han havde en Magt, en lovmæssig Indflydelse, som Kristjern II kunde misunde

---

[1]) Til Klavs Gjordsens Kanslervirksomhed hører især de i Nye danske Mag. VI trykte Optegnelser og et dermed beslægtet Haandskrift i Geh. Ark.; jfr. Danmarks Len, S. 169.

ham, og det ikke til Trods for de særegne Forhold ved hans Indsættelse, men netop paa Grund af dem. Han var Adelens Konge; den havde indsat ham ved en Revolution for at sikre sig selv; han skulde være dens Forsvarer, men derfor var han ogsaa uundværlig for den[1]. Naar han truede Rigsraadet med at trække sig tilbage og overlade det Styrelsen af Riget, vidste man, hvad det betød; lidt før eller lidt senere vilde Kristjern II da vende tilbage og Adelens hele Velfærd derved blive truet.

Thi her laa den anden og større Fare for Adelens Magt. Den sociale Bevægelse, der i Følge med Reformationen gik hele Evropa over, var ogsaa naaet til Danmark, og her fremtraadte den til sine Tider med større Kraft end den religiøse Rørelse. Kristjern II havde lært de lavere Stænder at kræve nye Rettigheder og havde vist dem deres Magt; var han end selv blevet forladt i det afgørende Øjeblik, og havde Bønderne med Glæde hilst det nye Regimente, saa havde de snart faaet Grund til at ønske Kong Kristjerns Dage tilbage; de Tanker, som han havde kæmpet for, trængte Dag for Dag længere ned i Folket; Modsætninger, der længe havde været skjulte, laa nu klart for Dagen; «der er Tvedragt mellem Adel, Prælater, Borgere og Bønder», lyder det fra alle Sider. Rundt om i Landet ulmede det, og Flammen traadte frem, saa i Skaane, saa i Jylland. Adelens Frygt var stor og det med Rette; da Søren Norby havde rejst Skaaningerne til Oprør, vovede den jydske Adel ikke at komme sine Standsfæller hinsides Sundet til Hjælp, saa nær var Oprøret i selve Jylland[2]. Og bag-

[1]) Rigtig fremhævet af Helveg, Kirkehist. indtil Reformat., II, 2 Afd., S. 616. Jfr. allerede Povl Helgesens Ord, Rørdam, Monumenta, I, 87.

[2]) Nye danske Mag. V, 43.

ved enhver Bevægelse dukkede Kristjern II's frygtede Skikkelse frem; hans Spejdere befor Landet i alle Retninger, hans Proklamationer blev læste med Begærlighed af Købstadmænd som af Bønder, og atter og atter kom der Efterretninger om faretruende Forbund og paatænkte Angreb. Denne Fare holdt Adelen i en stedsevarende Uro; til enhver Tid gjaldt det for den «at kunne være Almuen mægtig» [1].

Det er denne Dobbelthed, som gaar igennem Danmarks Historie under Frederik I, og som især træder skarpt frem i Lensvæsenet. Paa den ene Side har Adelen en Magt som sjældent før; Kronens Indflydelse og Indtægter er reducerede til et Minimum; som Smaakonger hersker Adelsmændene i deres Len. Paa den anden Side véd Adelen, at en Krisis er begyndt; den opbyder alt for at standse den, og for at naa dette Maal maa den, om end trevent og vrangvillig, bøje sig for Nødvendigheden, som kræver store Opofrelser for Staten og Eftergivenhed ligeoverfor Kongen. Kun med dette for Øje vil man kunne forstaa Lensvæsenets Udvikling i Frederik I's Tid, som vi nu skal forfølge.

I Begyndelsen af sin Regering lod Frederik I sit Kancelli udarbejde en Sammenligning mellem de Indtægter, som Kong Hans oppebar af Riget, og hvad der nu indkom [2]. Uden Tvivl er denne Sammenligning meget tendentiøs; Kong Hans' Indtægter er ansatte lige saa meget for højt som Kong Frederiks for lavt [3]; men at Kronens Pengeforhold nu var forandrede i

---

1) Nye danske Mag. V, 35, sml. 40.
2) Danske Mag. 3 Række, I, 136—39.
3) Allen, IV, 1 Afd., S. 304.

høj Grad til det værre, derom kan der heller ikke være Tvivl. Fadebursomraadet, hvorfra Kongens egentlige Hovedindtægt skulde komme, var formindsket, baade ved Tabet af en hel Række Len og Herreder og ved Udskillelsen af enkelte Gaarde; meget af Godset laa øde efter Krigen, og Indtægterne indkom kun langsomt og ufuldstændig. Denne store Nedgang kunde ikke opvejes ved, at Afgifternes Hovedsum var lidt større end da; fra halvottendetusend Mark i Kong Hans' sidste Dage var den steget til noget over 8000 Mark i 1524. De uvisse Indtægter af Lenene var sunkne stærkt, bl. a. fordi Adelen ved Haandfæstningen havde erhvervet Hals- og Haandsret over sine undergivne; Byskatter, Told og Cise, alt var utvivlsomt mindre nu end under Kong Hans. Og dertil kom, at Udgifterne var voxede meget. Krigen havde medført store Omkostninger, og selv efter at den var endt, var det stadig nødvendigt at holde Tropper under Vaaben for at sikre det nye Regimente mod dets Fjender i Indland og Udland. En eneste Fænike Landsknægte kostede efter Kongens Paastand ikke mindre end halvtresindstyvetusend Mark[1], det vil sige mere end de regelmæssige Statsindtægter beløb sig til et helt Aar igennem. Under disse Forhold maatte der være Grund for Kongen til at holde igen paa de tilbageblevne Indtægter og til af al Magt at søge at forøge dem. Paa hver en Herredag i Begyndelsen af sin Regering træder Frederik I derfor frem med sine Klager og kræver Forbedringer. I December 1523 klager han over de mange pantsatte Len, der gør det umuligt for ham med Kronens ringe Rente at betale de uhyre Udgifter til fremmede Krigsfolk. I 1525 kaster han Ansvaret for Søren Norbys

[1]) Nye danske Mag. V, 116.

Angreb over paa Rigsraadet og Adelen; de, som havde alle Kronens Len inde, burde ogsaa forsvare Landet, og vilde de ikke det, sikrede de ikke Kongen de nødvendige Indtægter til at opretholde Statsstyrelsen med, ja, da vilde Kongen trække sig tilbage og overlade Rigsraadet hele Styrelsen af Riget[1].

Mod disse Anker søgte Rigsraadet at gøre gjældende, at Kronens Indtægter var lige saa store og større end under Kong Hans, men Kongen kunde herimod med Rette henvise til, hvor forandrede Tiderne var og hvor meget farligere Fjender Riget nu havde[2], og da Klavs Gjordsen endelig fik fuldført sin Beregning over Kong Hans' Indtægter, maatte dette Rigsraadets Svar falde til Jorden. Det vendte sig nu mod Raadet selv, idet Kongen krævede den samme Rente, som Kong Hans havde havt, og i 1526 oversendte et nøjagtigt Regnskab derover[3]. Da kunde Rigsraadet kun svare med en almindelig Henvisning til, at det var Adelens Ret at nyde Kronens Len, og med at paastaa, at den aldrig havde gjort saa store Opoffrelser som nu[4]. Dette sidste var i Virkeligheden ikke aldeles urigtigt, og de Indrømmelser, som Raadet efterhaanden havde gjort Kongen, var langt fra ubetydelige.

Allerede tidlig, formodentlig paa Herredagen i København i Sommeren 1524, fik Kongen Tilladelse til at tilbagekalde de Forleningsbreve, som han havde udstedt, før han var kommet ind i Landet og ret havde lært Kronens Lejlighed at kende. Denne Tilladelse var dog større

---

1) Nye danske Mag. V, 11, 32—33, 37.
2) Nye danske Mag. V, 16, 39—40.
3) Dette Register er næppe det samme som det Overslag, der omtaltes ovenfor, og som aabenbart er ældre.
4) Nye danske Mag. V, 115, 207.

paa Papiret end i Virkeligheden; Brevene blev indkaldte, men endnu Aaret efter var der kun indleveret i alt to Breve, og det blev da fastsat, under Trusel med Lenets Fortabelse, at Brevene skulle være indsendte inden St. Hans Dag; siden erklæredes det, at de ikke indleverede Breve skulde være magtesløse. I 1526 mente Rigsraadet, at alle Brevene nu var indkomne, men nogen større Følge deraf for Lensvæsenets Tilstand kan aldeles ikke spores [1].

Mere havde det at sige, at Kongens Fadebursomraade efterhaanden udvidedes noget. Rigsraadet ønskede meget, at Kongen vilde tage fast Ophold i Landet, og foreslog Nyborg Slot til hans Residens (1525). Kongen syntes villig til at gaa ind herpaa; kun krævede han, at hele Fyns Land skulde lægges til Fadeburet, for at han kunde bestride sin Husholdning. Dette tillod Raadet, ene med Forbehold af Panthavernes Rettigheder og med den Bøn, at Kongen vilde give de Lensmænd, som havde Livsbrev eller Aarsbrev, Erstatning i andre Len [2]. Nu tog Kongen ganske vist aldrig fast Ophold i Danmark, men hin Beslutning af Rigsraadet blev dog ikke uden Følger; nogle Aar efter blev Pantelensmanden paa Næsbyhoved forflyttet, og dette store Len med dets 5 Herreder blev lagt til Fadeburet. Lidt tidligere havde Kongen benyttet et Dødsfald til at forandre det rige Aalholm Len fra Afgifts- til Regnskabslen, og et Par Herreder i Nørrejylland [3]

---

[1]) Nye danske Mag. V, 28, 32, 42—43, 99, 102. Rigsraadet indkalder alle Lensbreve, 24 Avg. 1525 (Danske Kongers Hist. XI). Indkaldelsen omtales i uklare Udtryk i et Lensbrev 1527 (Fred. I's Registr. S. 141).

[2]) Nye danske Mag. V, 45—46, 51.

[3]) nemlig Nørre- og Østerherred.

var blevet indløste efter Panthaverens Død og ligeledes lagte til Fadeburet[1].

Det var dog ikke nok, at Fadeburets Slotte forøgedes i Tal eller fik nogle flere Herreder lagt under sig; det gjaldt lige saa meget om, at Kongen virkelig fik de store Indtægter fra disse, som tidligere Konger havde havt. Og i denne Henseende er Frederiks Klager højlydte: da Rentemesteren i 1525 rejste Landet rundt og hørte Regnskaberne, saa var det langt fra, at Kongen fik noget Udbytte deraf; tværtimod viste det sig ved Opgørelserne altid, at det var Kongen, der blev Lensmanden noget skyldig, og det skønt Fogderne da havde havt Slottene inde i to Aar. Ogsaa de store Sendelser af Fetalie, som fra Slottene plejede at komme til Kongens vexlende Opholdssteder, var i Frederiks Tid saa godt som udebleblevne[2]. Rigsraadet kunde ikke gøre stort ved denne Sag; det raadede Kongen til at lade Hofmesteren undersøge Lensmændenes Forhold, og fandtes der da Forsømmelser, burde der tilskikkes nye Embedsmænd. Aaret efter opfordrede det Kongen til at lade gøre en bestemt Skikkelse med Regnskabsslottene, hvorved det blev fastsat, hvor meget der skulde indsendes af Slottenes Kornforraad; Hofmesteren og Rentemesteren skulde udføre dette efter Overenskomst med Embedsmændene[3]. Nogen meget indgribende Ændring er der dog næppe truffet her, men efterhaanden som Forholdene blev roligere, kom der vel en noget større Orden paa Fadebursslottene; det blev da ogsaa fastsat, hvor mange Ryttere Embedsmændene

[1]) Nogle Forhandlinger paa Herredagen i Odense 1526 om Natholdets Afløsning ved en Pengeydelse synes ikke at have bragt noget Resultat (Nye danske Mag. V, 103, 115, 207).

[2]) Nye danske Mag. V, 39, 33.

[3]) Nye danske Mag. V, 44, 48, 100, 103.

skulde stille til Rigets Tjeneste[1]. Kongen gjorde sit til at bringe større Fasthed i Regnskabsførelsen, og da Næsbyhoved Len blev lagt til Fadeburet, indførte han her en Ordning, der var meget fordelagtig for Kronen og som hidtil kun kendtes, synes det, paa Vordingborg Slot. Der blev nemlig fastsat en bestemt Sum i Penge og Naturalier, hvormed Embedsmanden skulde underholde sig selv, sine Svende og Arbejdsfolk baade paa Slottet og i Ladegaarden; samtidig blev det ogsaa fastsat, hvor mange Folk han skulde holde[2]. Ved denne Ordning, hvorved Lensmanden fik noget vist, den siden saakaldte Genant, til Underhold, blev Regnskabsførelsen i høj Grad simplificeret; fra Lenets Indtægter fradroges kun denne Genant, og hele Resten var saa Kongens. Vi skal senere se, hvilken Betydning denne Ordning fik for Lensvæsenet i Danmark.

Størst var de Indrømmelser, som Rigsraadet gjorde Kongen, hvad Rustningen angaar, og her naaede man til Dels den Ordning, der blev staaende Aarhundredet ud. Lensmændenes Forpligtelser i denne Retning var dobbelte; for det første skulde de af deres Len stille rustede Svende, en Pligt, de delte med hele Adelen; for det andet skulde visse Len modtage Kongens Hofsinder i Borgeleje, noget, som ogsaa gjaldt de fleste Klostre. Omfanget af disse Forpligtelser var undertiden fastsat i Lensbrevet; ofte hed det dog heri kun «paa tilbørlig Tjeneste», og en temmelig vaklende Sædvane var saa Normen. Paa dette Punkt var der saaledes megen Trang til nøjere

---

1) Fred. I's Registr. S. 349.

2) Danmarks Len, S. 206. En lignende Genant, men uden Opgivelse af, hvor den skulde gælde, findes i Klavs Gjordsens Optegnelser (Nye danske Mag. VI, 320).

Bestemmelser, og de truende ydre og indre Forhold maatte især i denne Henseende virke stærkt fremskyndende.

Spørgsmaalet var allerede fremme i Slutningen af 1523, og Rigsraadet stillede sig da meget velvillig til Sagen; en endelig Afgørelse blev dog først truffet to Aar senere paa de store Herredage i Kolding og København [1]. Her blev der da med Hensyn til Borgelejerne fastsat en Liste over, hvad Lenene og Klostrene skulde yde; i alt beløb det sig for Klostrenes Vedkommende til 82 Heste, for Lenenes til 118 Heste [2]. Dette var næppe mere, end hvad der tidligere havde været Tilfældet; men det var nu fastslaaet, hvad det var Kongens Ret at kræve.

Ved Rostjenesten blev der truffet langt mere indgribende Bestemmelser; for første Gang blev i Danmark, som her fulgte Sveriges Exempel, Rostjenesten sat i et bestemt Forhold til Indtægten saavel af Lenene som af det privilegerede Jordegods. Hvad Godserne indbragte, blev vurderet i Penge efter en bestemt Taxt, og af hver 100 Marks Rente skulde der stilles en fuldt rustet Rytter; de, der havde 50 Marks Indtægt, skulde stille en bereden Skytte. Hvert Aar skulde enhver, som Tjenestepligten paahvilede, møde til Mønstring med sine rustede Svende; store Bøder blev fastsatte for dem, der enten ikke mødte, eller hvis Udrustning viste sig mangelfuld [3]. Der blev allerede nu affattet Lister over, hvad Adelen og Lensmændene skulde stille, og lignende Lister optoges siden over hvem, der var mødt til Mønstring.

Da Adelen overtog denne store Byrde, var det kun

---

[1]) Nye danske Mag. V, 10, 15, 35.
[2]) Nye danske Mag. VI, 286—87.
[3]) Allen, V, 186—87. Nye danske Mag. V, 94—95 (med Rettelsen hos Allen, V, 358).

dens Mening, at hele Ordningen skulde være foreløbig; for tre Aar vilde man paatage sig Rustningen efter hin Skikkelse, men Kongen maatte udtrykkelig love, at han ikke siden skulde trænge Adelen og Gejstligheden til en saadan Tynge[1]. Imidlertid, da de truende Forhold vedblev, blev Forordningen dog fornyet for 3 Aar baade i 1527 og i 1530[2]. Mønstringer blev afholdte, om end maaske ikke fuldt saa ofte, som Loven bød, saa dog ofte nok til, at Adelen følte Byrden deraf som i høj Grad trykkende. Da Mønstersedlen til Hærskuet i Sjælland i Foraaret 1530 skulde udarbejdes, maatte de dertil beskikkede Mønsterherrer endog «paa Ære og Redelighed» love Adelen, at Mønstersedlen ikke skulde blive indsendt til Kongens Kancelli. Den retsindige Adelsmand Tyge Krabbe sendte dog Listen til Klavs Gjordsen, rigtignok med den Bøn, at han ikke vilde lade den indskrive i nogen Bog; Sedlen er da ogsaa bevaret indtil vore Dage[3]. Kongen klagede stadig over, at Rustningen ikke blev fuldgjort efter Løfte, og atter og atter indskærpedes Pligten[4]; Hovedsagen blev imidlertid opnaaet, og der var her skaffet et Grundlag for Rostjenestens Beregning, som i Virkeligheden blev gyldigt for hele den følgende Tid.

Langt større Begunstigelser end Frederik I opnaaede i selve den regelmæssige Ordning af Lensvæsenet, modtog han dog ved en Række af extraordinære Bevillinger. Han tvang her Adelen og Prælaterne til Indrømmelser, som langt overgik ikke blot, hvad Kristjern II havde udvirket,

---

[1]) Fred. I's Registr. S. 81.
[2]) Smstds. S. 82; Nye danske Mag. VI, 109.
[3]) Danske Sml. i Geh. Ark., 392, 9; Omslaget udgøres af Tyge Krabbes Brev, dateret Fredagen før St. Thomæ 1529.
[4]) Nye danske Mag. V, 99-100, 105-6, 218, 291, 301-2, VI, 109, 112-13, 122.

men ogsaa, hvad der var kendt i ældre Tid. Kristjern I havde et Par Gange opnaaet, at der paalagdes Lensmændene at indbetale en vis Del af deres Indtægter til Kronen; én Gang var det 10 Procent af Forleninger og 5 af Pant; en anden Gang ikke mindre end 1/3 af Forleningernes og 1/4 af Pantelenenes Rente[1]. Nu gentog det samme sig efter en udvidet Maalestok.

Samtidig med Haandfæstningens Vedtagelse, i Avgust 1523, bevilgede Rigsraadet en stor Indkomstskat af alle adelige; enhver skulde opgive, hvor stor hans Indtægt var af Korn og Smør, og det ikke blot af Arvegodset, men ogsaa af Kronens Len; af hver Læst Korn skulde der saa betales 4 Gylden og af hver Td. Smør 1 Gylden. Efter den Tids Priser betyder dette, at Adelen skulde afgive 1/4 af dette Aars Indtægter til Staten. Hvad denne Skat indbragte, vides ikke; mange skubbede sig ved at udgive den, og man truede da disse med, at de skulde betale dobbelt og miste deres adelige Frihed[2]. Aaret efter skulde Kroningen foretages, og hertil lovede Rigsraadet da den store Skat paa 100,000 Gylden, som siden kaldtes Kongeskatten. Summen fordeltes mellem Stænderne, og Lensmændene fik ogsaa deres Del; de skulde af alle deres Forleninger udgive 1/3 af et Aars visse Rente. Hvad denne Skat indbragte, derom véd vi noget mere end ved den foregaaende. Aaret efter, at Skatten var paalagt, paa Herredagen i Kolding 1525, klagede Kongen over, at kun 1/4 af hele Summen var indkommet; Klagen gentoges paa Herredagen i København endnu i samme Aar, og Raadet erklærede da at

[1]) Kvitteringer 1459, 8 Novbr. og 1466, 27 Avgust (Diplomat. i Geh. Ark.); den første og mindre Hjælp synes dog bevilget for flere Aar.

[2]) Allen, IV, 2 Afd. S. 71-72. Nye danske Mag. V, 9, 14.

være fuldt sysselsat med at høre Skrivernes Regnskaber[1]. Et Aar senere var man endnu ikke kommet videre[2], og først i 1527 aflagdes der for Rigsraadet et endeligt Regnskab; efter dette havde Lensmændene indbetalt omtrent 5700 Mark, unægtelig kun en ringe Del af de 100,000 Gylden. Men Regnskabet viser ogsaa, hvor mange Lensmænd der havde undladt at betale; af Hovedlenene alene mangler der i det mindste Halvdelen, Skaane er kun repræsenteret af to Lensmænd, o. s. v.[3].

Endnu én Gang i Kong Frederiks Tid maatte Lensmændene finde sig i en extraordinær Hjælp. Allerede i 1526 var det fastsat, at der skulde dannes en «liggende Skat» for at afværge mulige Farer, og til den skulde ogsaa Adelen give sit Bidrag[4]; til Udførelse kom Tanken dog først i 1530, da Kristjern II paany truede med Angreb. Hvad Lensmændene angaar, kom man da til en ny Form, der sikkert var Adelen højst behagelig. Paa Herredagen i København vedtoges det nemlig, at alle Lensmændene skulde taxere sig selv for, hvad de vilde bidrage, og en Liste derover indsendtes til Kongen; Summerne skulde imidlertid ikke opkræves, før Kong Kristjern eller Kejseren virkelig gjorde Anfald paa Riget, og da skulde de opkræves ikke som Skat, men som Laan, hvorfor Lensmændene fik deres Len i Pant. Og ikke nok hermed; naar Pengene indbetaltes, skulde Adelen have

---

1) Nye danske Mag. I, 212, V, 20, 32, 98. Sml. Allen, IV, 2 Afd., S. 359.

2) Nye danske Mag. V, 102, 110, 118.

3) Se Danmarks Len, S. 169-71, hvoraf ogsaa de enkelte Lensmænds Indbetalinger kan ses ved at tage 1/8 af de Summer, der anføres i Rubriken: «værdsat i Mark»; til de dér nævnte maa dog lægges enkelte Indbetalinger paa Regnskab, ɔ: à conto.

4) Nye danske Mag. V, 104, 117.

nøjagtig Forvaring paa, at den ikke skulde forbryde sine Len, uden den gjorde den Gerning, som staar i Loven, nemlig at føre Avindskjold mod dens fædrene Rige, og selv da skulde Panthaverne eller deres Arvinger ikke miste Pantet, før Pengene blev tilbagebetalte! Paa saadanne Vilkaar kunde Adelen unægtelig nok staa sig ved at forskyde Staten med Penge; og man vil erindre, at det netop var et saadant Løfte, som Adelen foreslog i Aaret 1513; hvad der den Gang ikke var blevet naaet, det syntes nu at skulle blive virkeliggjort[1].

I Foraaret 1531 fandt Kongen, at Forholdene var truende nok til, at Laanene kunde opkræves; der gik Bud derom til Lensmændene, og Pengene skulde indbetales paa Skanderborg. Her havde da Mogens Gø og 3 andre Raader nok at bestille med at udfærdige Pantebreve til Lensmændene, og i disse Breve indførtes den ovennævnte mærkelige Artikel, der i Virkeligheden gjorde Lensmændene omtrent uafsættelige. Da Rigsraadet var samlet i København ud paa Sommeren, klagede Kongen som sædvanlig over de mange, der ikke havde betalt efter Løfte[2]; denne Gang var der dog liden Grund til Ophævelser. Den aldeles overvejende Del af Lensmændene havde beredvillig efterkommet Opfordringen, og da der siden var kommet nogle Efternølere til, løb Laanet af Lensmændene op til over 28,000 Mark, hvortil saa kom Bispernes og Klostrenes ogsaa meget betydelige Ydelser. Sammenligner man dette Resultat med Udbyttet af Tredjedelsskatten fra 1524, faar man bedst

---

[1]) Om denne Skat se Oplysninger i Afd. D. Forhandlingerne herom findes ikke i Herredagsprotokollen; de berøres af Heise i Hist. Tidsskr. 4 Række, V, S. 313.

[2]) Nye danske Mag. VI, 110.

Indtrykket af, hvor behageligt hint Laan med dets ejendommelige Vilkaar var for Adelen[1].

Vi har fulgt Lensvæsenet under Frederik I, saaledes som det især fremtræder i Kongens stadige Forhandlinger med Rigsraadet. Efter dem faar man vel nærmest det Indtryk, at det virkelig er lykkedes Frederik at bringe Kongemagten nogle Skridt fremad; det er ikke meget, hvad han har vundet, men dog altid noget. Fadeburslenene er blevet lidt udvidede, og efterhaanden synes der at være kommet nogen Orden i deres Regnskabsførelse; Lenenes Krigstjeneste er blevet nøjere fastsat. Gentagne Gange har Adelen vist sig villig til overordentlige Pengebidrag til Staten; lad være, at Skatterne kun indbetaltes til Hælvten, lad Laanet i 1531 kun være kommet i Stand paa temmelig haarde Betingelser, det var dog i alt Fald Indrømmelser til Kongemagten. Ganske anderledes bliver Indtrykket, naar vi vender os til den Udvikling i Lensvæsenet, der viser sig i den daglige Styrelse, i hvert Lens Særhistorie, i alle de enkelte Lensbreve.

Kong Frederik kunde opnaa Indrømmelser af Rigsraadet, af Adelen som Helhed; overfor den støttedes hans Krav af Farerne fra de udenlandske Fjender og Frygten for de lavere Stænder; her hjalpes han af sin politiske Uundværlighed for Aristokratiet. Den enkelte Adelsmand derimod tog ikke disse Hensyn; han krævede Len, han

[1]) Af de i 1531 udstedte Pantebreve er mærkelig nok kun meget faa indførte i Frederik I's Registre; en hel Del flere blev siden under Kristian III indleverede i Kancelliet og da indførte i denne Konges Registre (Nr. 4); herefter er de optagne i Udgaven af Frederik I's Registranter. Enkelte andre findes endnu i Originalen, men de fleste er aldeles tabte, saaledes at det nævnte Register om Laanets Udbytte er af stor Vigtighed. Se i øvrigt blandt Oplysninger, Afdel. D.

fordrede saa gunstige Betingelser som mulig, han forlangte Sikkerhed for at beholde Lenet i længere Tid, og havde han først Lenet, saa han helst, at Kongen ikke indblandede sig i hans Styrelse deraf. Og for Kongen var Adelens Gunst alt for vigtig til, at han ikke skulde gøre den enkelte Adelsmand disse Indrømmelser, i alt Fald til en vis Grad; holdt han maaske igen, hvad Kronens Pengefordel angik, saa var han desto villigere til at give Adelsmanden Løfter paa Lenet for Livstid og til at overlade Lenets Styrelse saa meget som mulig til Lensmanden selv. Følgen deraf var da den, at i den stille, men saa overordentlig betydningsfulde Udvikling i de enkelte Lens Forhold gaar Adelens Vælde Skridt for Skridt fremad, og disse mange smaa Skridt fører til en saadan Nedgang for Kongemagten, at hine enkelte, ikke meget væsentlige Fremskridt i det større aldeles stilles i Skygge. Vi skal vise dette ved at samle de enkelte Træk til et Billede af Lensvæsenets Tilstand ved Slutningen af Frederik I's Styrelse.

Kong Frederik havde fremfor alt med Iver kæmpet for Kronens økonomiske Krav; hvor meget havde han da her opnaaet ved sin Død i Aaret 1533? En Sammenligning mellem Tilstanden paa dette Tidspunkt og ved hans regelmæssige Regerings Begyndelse viser følgende Tal:

	1524:	*1533:*
Herreder paa Regnskab:	35½	43½
— - Afgift:	62	45
— - Tjeneste:	56½	65½.

Kongen har altsaa udvidet sit Fadebursomraade noget; fra at udgøre 23 pCt. af hele Herredstallet er det steget til 28 pCt. Til Gengæld er Afgiftslenenes Antal sunket stærkt, ja, saa stærkt, at denne Nedgang mere end opvejer hin Fremgang ved Fadeburslenene; Hovedsummen

af alle Afgifterne udgør i 1533 kun 6000 Mark mod omtrent 8250 Mk. i 1524. De uvisse Indtægter var sikkert ogsaa gaaede nedad; udenfor Regnskabsomraadet fik Kongen nu kun Halvdelen af det uvisse ved 26 Herreder mod 37 i 1524. Dertil kom endelig en stor Forringelse af Kongens Indtægter af Købstæderne; at disse bortforlenedes, hørte under Frederik I til Dagens Orden, og skønt vi ikke er i Stand til at opgive noget bestemt Tal for, hvad Kronen herved tabte, er det dog sikkert, at der ogsaa paa dette Punkt er en betydelig Tilbagegang.

Der er saaledes allerede, hvad det økonomiske angaar, en utvivlsom og væsentlig Nedgang i Kronens Indtægter i Frederik I's Tid, og denne aarlig genkommende Mindreindtægt kunde ikke opvejes ved, at der én eller anden Gang paalagdes Lensmændene extraordinære Ydelser, især naar disse som den tilsyneladende saa umaadelige Skat af en Tredjedel af Lensindtægten ikke indbragte mer end et Par tusend Gylden. Kun ved Laan og mod at give Len i Pant derfor kunde Kongen tilfredsstille sin Pengetrang, og Følgen af det store Rigslaan i 1531, af de mange enkelte Laan hos Lensmænd var da, at Rigets faste Pantegæld, der under Kong Hans sikkert ikke oversteg 100,000 Mark[1], ved Kong Frederik I's Død beløb sig til ikke mindre end 230,000 Mark, hvoraf de 90,000 var givne mod Pant i de mindre Len; i alt var da 93½ Herreder og over et halvthundrede mindre Len, det vil sige, de tre Femtedele af Riget pantsatte til Lensmændene.

---

[1]) Ved Hovedlenene var Pantesummen da i alt 70,000 Mark; de mindre Lens Pantesummer kendes for største Delen ikke, men at de tilsammen ikke løb op til 30,000 Mark, er sikkert nok.

Til Trods altsaa for Frederik I's i saa høj Grad paaholdne Karakter, uagtet hans overordentlige Anstrængelser var Indtægterne dog gaaede ned under det ringe Lavmaal, som de allerede havde naaet ved Adelsreaktionen i hans første Aar; og medens Indtægterne formindskedes, sank Staten Aar for Aar dybere ned i Gæld. Og dog, man tør sige, at Tilbagegangen for Kongemagten under Frederik I mindst viste sig paa det økonomiske Omraade. En anden langt betydningsfuldere Nedgang fremtraadte i Kongens hele Indflydelse i Lensvæsenet og især i den stedse større Indskrænkning af hans frie Raadighed over Lenene.

Frederik I opholdt sig kun sjældent i Danmark og blev altid en fremmed for dette Rige. I Stedet for selv at gribe ind, skød han alt over til Rigsraadet; af dette kræver han Penge; det skal faa Folket til at adlyde hans Breve, det skal sørge for, at Lensmændene opfylde deres Forpligtelser, ja det skal hjælpe ham til en bedre Orden paa hans egne Fadebursslotte. Frederik følte sin Magtesløshed, og under hans Styrelse forsvinder virkelig næsten enhver Kontrol med Lensmændene. Under Kristjern II sporedes der overalt et virksomt Tilsyn; personlig griber Kongen ind i alle Anliggender; han kræver af sine Embedsmænd den strængeste Pligtopfyldelse og har et aabent Øre for de undergivnes Klager. Under Frederik I finder man intet af alt dette; Styrelsen af de enkelte Len overlades mere og mere til Lensmandens eget Forgodtbefindende, og udenfor det rent økonomiske blander Kongen sig ikke ind i hans Styrelse. Skønt der er bevaret langt flere Breve fra Frederik I's Tid end fra hans Forgængers, skønt vi har en fuldstændig Kopibog over de kongelige Breve fra mer end et Aar af Frederiks Styrelse, finder man ikke her et eneste Formaningsbrev til Lensmændene,

maaske ikke et eneste Tilfælde, hvor Kongen tager Undersaatterne i Forsvar mod Embedsmændenes Overgreb, der utvivlsomt var hyppige nok.

Sagen var den, at Kong Frederik savnede det nødvendige Grundlag for at udøve en virksom Kontrol. Under Kristjern II vidste Lensmanden, at en Klage over ham fra neden, en Misfornøjelse fra oven var nok til at skaffe ham af med hans Embede; Kongen var sparsom med Løfter og Tidsbreve til Lensmændene og ikke meget øm for at opfylde, hvad han havde lovet. Under Frederik blev dette anderledes; han var altfor afhængig af Adelens gode Vilje til ikke at overholde de givne Løfter, og saadanne Løfter, hvorved Kronen ikke satte Penge til, var for den sparsomme Konge et nemt Middel til at vinde Adelens Gunst. Faren ved at meddele en Lensmand Løfte paa at beholde Lenet i visse Aar eller for hans Livstid, den laa fjærnt og var mindre af økonomisk end af moralsk Natur; den gik mere ud over Lensmandens undergivne end over Kongen. Saadanne Løfter udbredte sig da under Frederik I med en Hurtighed, der snart truede med at berøve Kongemagten al Indflydelse paa Lensvæsenet, ja Lensmændene indskrænkede sig ikke til at sikre sig Lenene for Livstid; de fik Ventebreve for deres Hustruer, om disse overlevede dem; de fik Løfter paa, at deres Børn skulde faa Lenet efter deres Død, snart i nogle Aar, snart atter for disses Livstid osv. Kort sagt, Danmark gik med fulde Sejl henimod Arvelighed for Lensmandsposterne. Dertil kom yderligere den stedse større Udbredelse af Pantsættelserne, hvorved Lensmanden blev næsten endnu fastere end ved Tidsbreve. Kongen trængte stadig til Penge, og naar der var Tale om at faa et Len i Pant, kunde Adelen opdrive en hvilkensomhelst Sum; det viste sig bedst ved Udfaldet

af det store Rigslaan i 1531. Da Panthaverne ved denne Lejlighed fik sat den Bestemmelse igennem, at deres Len kun kunde fratages dem efter Rigsraadets Dom, og selv da først, naar Pengene var blevet dem tilbagebetalte, saa var Højdepunktet naaet.

Naar Lensmanden havde Løftebrev paa sit Len, kunde han under en Konge i Frederik I's Stilling føle sig sikker mod Afsættelse; fik han Lenet i Pant, blev Sikkerheden fordoblet, — og hvor trængte disse Løftebreve og Pantsættelser ikke ind! Selv Fadeburslenene, denne Kongen forbeholdte Del af Landet, undgik dem ikke helt; Niels Jepsen fik Løfte paa at skulle beholde Regnskabslenet Næsbyhoved i 10 Aar, og Aalholm maatte Kongen love ikke at ville tage fra Jørgen von der Wisch, før en Gæld til denne var tilbagebetalt, d. v. s. han fik dette Len i Pant. Højst betydningsfulde Tilsyneladelser, som brød enhver Tradition! Dog, ved Regnskabslenene var det endnu Undtagelser, at Kongen stod bundet overfor Lensmændene; ved de øvrige Len var det Regelen og en Regel, der ved Frederiks Død var saaledes trængt igennem, at der sandsynligvis ikke fandtes en eneste Undtagelse. Man betragte nedenstaaende Oversigt over, hvorledes

	1522	1524	1533
Regnskabslen: uden Tid	17	9	9
Tid eller Pant	»	»	2
Adelslen: uden Tid	16	20	4?
Aar	3	7	1
Livstid	4	4	5
Pant	14	17	17
Pant og Aar	1	2	7
Pant og Livstid	6	8	21
I alt: uden Tid	33	29	13?
med Tid eller Pant	28	38	53

Kristjern II og Frederik I ved forskellige Tidspunkter stod med Hensyn til Handlefrihed over Hovedlenene; den utrolige Udbredelse, som Pantebreve og Tidsbreve havde vundet ved Aaret 1533, vil da strax falde i Øjnene.

Medens Kristjern II stod frit overfor mere end Halvdelen af Hovedlenene og, vi kan tilføje, overfor de vigtigste og største Len, var det allerede 1524 Kongens Del, der var blevet den mindste. Men saa 1533! End ikke over Fadeburslenene var Kongen da fuldt Herre, og udenfor disse Len, dér var alt lovet bort for Tid eller pantsat, oftest endda begge Dele paa én Gang. Alt, ja, der er maaske fem Undtagelser, fem enkelte Herreder[1], hvorved vi nu ikke kan bevise, at de var lovede Lensmanden for hans Livstid; er det nu paa Grund af vor mangelfulde Kundskab eller er der her virkelige Undtagelser? Vist er det kun, at de alle fem blev i Lensmandens Værge indtil hans Død. Saaledes var Lenene paa faste Hænder for en hel Generation, ja mere end det; paa fjorten af hine Len havde desuden snart Indehaverens Hustru og Børn, snart andre Adelsmænd Ventebreve, nogle paa Aar, andre atter paa Livstid. Nu kan man forstaa, hvorledes Rigsraadet lige efter Kongens Død kunde sige: Kongens Reces indeholder, at ingen gode Mænds Len skal forvandles, uden det sker med menige Rigens Raads Raad[2]. Dette stod hverken i Frederik I's Haandfæstning eller i Betingelserne for Rigslaanet i 1531;

---

[1]) Nemlig Halmstadherred, Torneherred, Nørlyngherred og Hind-Ulvborgherred; ved de to sidste Len kendes Lensbrevene aldeles ikke.

[2]) Nye danske Mag. II, 248. Raadet har vel tænkt paa Fred. I's Haandf. § 30, der dog kun omhandler Slotslovene og netop ikke finder Anvendelse her, hvor der er Tale om Dronning Sofies Livgeding.

det var en Læresætning, uddraget af de forhaandenværende faktiske Forhold.

Resultatet af Frederik I's tiaarige Styrelse var da altsaa en grundig Befæstelse og en storartet Udvidelse af Adelsvælden i Lensvæsenet. Aristokratiet vandt sin første store Sejr allerede ved at indsætte Frederik I; derved hindrede det Enevældens Fremtræden i Danmark, og ved en voldsom Reaktion genvandt det og forøgede sine tidligere Rettigheder. Sin anden og næsten større Sejr vandt Adelen, da den til Trods for Kongens Modstand, under truende indre og ydre Forhold, dog Skridt for Skridt udvidede sin Magtstilling, indtil den ved Kong Frederiks Død stod overfor en knækket og lænkebundet Kongemagt. Et kongeløst Land med Statens Len nedarvede i højadelige Slægter, det syntes i 1533 en nærliggende Mulighed; atter ti Aar som Frederik den førstes, — og Danmark var en Adelsrepublik!

IV. Aristokratiets Kulmination og Fald; Kongemagtens Sejr i Aaret 1536.

Ved Frederik den førstes Død i Aaret 1533 var Kongemagten sunket til et Lavmaal af Indflydelse, hvad der ikke mindst udpræget viste sig i Lensvæsenet. Paa dette Omraade var Kongens Indtægter og Kongens Indflydelse i en overordentlig Grad blevet indskrænkede af Adelens Magt; af de to Principer, der her havde staaet imod hinanden, Tanken om Landet som Kongens og om Landet som Adelens under Kongens Ledelse, af disse to var det sidste under Frederik den første gaaet fra Sejr til Sejr; Resultatet var, at hele Riget udenfor den lille Del, der hørte under Kongens personlige Styrelse, var undergivet storættede Lensmænd, der overfor Staten kun anerkendte den ene Pligt at forsvare Riget, men som i øvrigt stod uden Forbindelse med Kongemagten, oppebar næsten alle Landets Indtægter for egen Regning og besad deres Len paa en for dem saa betryggende Maade, at Kongens Valgret af Lensmændene næsten var illusorisk. Riget var ved Kong Frederiks Død for den aldeles overvejende Del i Hænderne paa Adelen; det var tilsyneladende kun et lille Skridt videre, naar man helt eliminerede Kongemagten, og dette Skridt blev nu taget.

Efter Kongens Død tilfaldt Styrelsen af Danmark efter Loven Rigets Raad for den Tid, Tronledigheden maatte vedvare. Rigsraadet havde paa dette Tidspunkt naaet en Magt, som aldrig tilforn. Det talte nu ikke mindre end halvtredsindstyve Medlemmer, en «højadelig Forsamling, nøje sammenknyttet ved Slægtskab og Svogerskab», hvori Bisperne spillede Hovedrollen, ikke blot ved deres egen Magt og Rigdom, men ogsaa ved den Mængde Slægtninge, som de efterhaanden havde faaet indsat i Raadet. Og dette Rigsraad havde under Frederik I udøvet en Myndighed, som ingen tidligere havde kendt; endog i den daglige Styrelse havde det stadig grebet ind, og Kongen selv havde opfordret det dertil. Det havde sørget for at skaffe sig de vigtigste og mest indbringende Len; Bisperne alene havde en halv Snes Herreder under sig, og dertil kom deres egne Godser, atter en halv Snes Herreder foruden mange mindre Ejendomme, ved hvis Bortforlening de kunde skaffe sig Tilhængere blandt Adelen.

Rigsraadets Magt var overordentlig stor, og dog havde det maattet se, hvorledes en af det indsat Konge som Frederik I havde handlet imod dets Mening i mangt og meget, fremfor alt i Religionssagen; denne, i hvilken Kongen kunde støtte sig til Borgerne og en Del af Adelen, havde taget en Retning, der var Bisperne og med dem Flertallet af Raadet højst imod. Skulde dette nu gentage sig, skulde man atter vælge en Konge med den Mulighed, at han vilde gaa videre i Frederiks Fodspor? Denne Udsigt var ikke tiltalende, men var man da nødt til at vælge en Konge, i alt Fald strax? Danmark var jo et Valgrige, og den eneste Myndighed i det, som aldrig udslukkedes, det var Rigens Raad; dette havde Ret til frit at kaare en Konge, men havde det ikke ogsaa

Ret til helt at lade det være[1], eller kunde man i det mindste ikke «paa nogen Tid sætte Riget i Rigsraadets Hænder»[2]? Lod dette sig udføre, da kunde en saadan Mellemtid benyttes til at fæstne Raadets Magt for lang Tid og især bruges til med ét Slag at vende Religionsstriden til Katholicismens og Prælaternes Fordel; Maalet var stort og vel værd at vove noget for.

Og man vovede Forsøget. Paa Herredagen i København i Sommeren 1533 besluttedes det, at Kongevalget skulde udsættes, og, medens Kongen hidtil ofte havde ophidset Adelen mod Gejstligheden eller denne mod hin, skulde Raadet nu enig og samdrægtig styre Land og Rige (Enighedsbrevet af 13 Juli). Stormændene havde naaet deres Ønskers Maal: Danmark var kongeløst. Det var Bisperne og deres Parti, der havde sejret, og dem tilfaldt Sejrens Frugter; kun paa enkelte Punkter som ved Herreklostrene maatte Prælaterne holde sig lidt tilbage af Hensyn til Adelens afvigende Interesser; ellers betegnede Herredagens Beslutninger en Genindsættelse af Katholicismen i alle dens Rettigheder. Derimod var de Bestemmelser, der vedtoges, hvad Lensvæsenet angaar, saa lidet indgribende, at det heraf bedst ses, hvor meget Adelen allerede havde vundet paa dette Omraade. Fadeburslenene blev formindskede lidt, idet Nyborg henlagdes til Underhold for Hertug Hans og hans Hofmester; et Par Embedsforsættelser foretoges ved Regnskabslenene, nogle Lensbreve udstedtes, næsten alle dog kun blotte Stadfæstelser af tidligere kongelige Breve[3].

---

[1]) Jens Andersen Beldenaks Mening. Jfr. Heise i Hist. Tidsskr. 4 Række, III, 347.

[2]) Raadets Indstilling ved Herredagen (Nye danske Mag. II, 201).

[3]) Se i det hele Heise, anf. Sted, S. 398 ff.; til dennes Fremstilling har jeg kun at føje en anden Opfattelse af Brevet til Joakim

I den store Kamp mellem Kongemagt og Aristokrati var Adelen Sejrherre; det samme Stormandsparti, der havde fordrevet Kristjern II, var nu blevet ført til selv at ville regere helt uden Konge. Al Centralstyrelse ophørte; enhver Rigsraad, enhver Lensmand herskede omtrent uafhængig i sin Landsdel eller i sit Len. Men nu viste det sig, at Højadelen ikke formaaede at opretholde sin Magtstilling; den kunde ikke besejre de Modsætninger, der fandtes indenfor dens egen Kreds, heller ikke overvinde den Modstand, der snart viste sig fra de andre Stænders Side. I selve Rigsraadet fandtes der Mænd, som satte Landets Bedste over Adelens og hævdede Kongemagtens Nødvendighed lige saa vel som Adelsmagtens; den altid kongetro Mogens Gø hørte til disse[1], og da Rigsraadet foretog de afgørende Skridt, forlod han og Erik Banner Herredagen. I Religionssagen gik Meningerne ogsaa vidt ud fra hinanden; nogle Adelsmænd var virkelig troende Lutheranere, andre og

---

Rønnov. Denne faar af Rigsraadet Harritsborg i Pant paa Livstid, «som Pantebrevet derpaa udviser», og Heise (S. 406) vil heri se et Overgreb af Rigsraadet, da Rønnovs tidligere Brev paa hint Len kun var et simpelt Lensbrev med Løfte paa at beholde Forleningen i 6 Aar. Den udtrykkelige Anførelse af et tidligere Pantebrev gør dog en anden Forklaring sandsynligere; dette Pantebrev kan ikke være Lensbrevet af 1529, heller ikke Pantebrevet til Lave Urne, da dette var tilbagegivet (Fr. I's Registr. S. 218); derimod er det sandsynligt, at Rønnov ved det store Laan i 1531 har faaet sit Len i Pant. Rigtignok havde han ikke indbetalt den af ham lovede Pengesum, da Registret over Laanepengene affattedes, men dette gælder ogsaa andre, der dog siden fik deres Len i Pant, og naar Pantebrevet ikke er bevaret, saa er dette jo heller ikke Tilfældet med de fleste andre Breve fra dette Aar.

[1]) Se hans karakteristiske Ytringer i Brevet af 1 Avg. 1533 (Danske Samlinger, 2 Række, II, 355).

flere var i alt Fald lystne efter at faa Del i Kirkens rige Gods. Endelig herskede der i det hele hos Adelen en vis Misfornøjelse med Rigsraadets Enevælde, en Misundelse mod Bisperne og deres begunstigede Slægtninge. Var der saaledes indre Splid i selve den sejrende Adel, saa blev derved Farerne udefra desto større. Borgerstanden var imod Adelsregimentet, politisk, fordi Adelens Interesser var dens saa stik modsatte, religiøst, fordi Stormandspartiet var Bærer af den forhadte katholske Kirke; og da Borgerne gjorde Begyndelsen, slog den undertrykte Bondestand snart Følge.

Saa begyndte da den store Klassekamp, der allerede var brudt frem hist og her under Frederik I. Den Gang havde Adelen allerede set Faren, Bisperne havde forudsagt, hvad der vilde komme, men hvor lidet havde man ikke gjort for at møde Krisen! En lidt bedre Ordning af Krigstjenesten, nogle overordentlige Skatter, det var alt, og da den øjeblikkelige Fare var overvundet, saa var man gaaet stedse videre frem i aristokratisk Retning; man havde begyndt med at svække Kongemagten og endt med helt at afskaffe den. Saaledes stod Aristokratiet nu alene overfor de lavere Stænder, uden Fører, uden fast Sammenhold, ja i indre Strid.

Da Demokratiet i Lübeck havde forbundet sig med Borgerne i Danmark, da Grev Kristoffer havde erobret Sjælland og Skaane, da Kristjern II, skønt Fange paa Sønderborg, atter blev udraabt til Danmarks Konge, — da følte Adelen, at den ikke ved egne Kræfter kunde besværge den overhængende Fare. Frygten for helt at miste sin Stilling tvang Aristokratiet til at søge Ly hos Kongemagten.

Nu vandt den Retning i Adelen Overhaand, som stod imod det regerende Prælatparti, og de protestantiske

Adelsførere, støttet paa den store Lavadel, satte saa paa Mødet i Ry igennem, at man atter valgte en Konge. Og hvilken Konge! En fuldvoxen og kraftig Mand, en Fyrste, der altid havde prist Kristjern II, der havde kaldt denne «Danmarks Arveherre» og selv havde stræbt efter at opnaa Arvehylding i Norge, fremdeles en Fyrste af afgjort protestantisk Sindelag, som allerede havde gennemført Reformationen i sine Hertugdømmer. Adelen, som kæmpede for Liv og Gods, satte Hertug Kristian paa Tronen, fordi den kun ved Hjælp af ham og hans tyske Lejehær kunde haabe at overvinde den demokratiske Bevægelse. Og Kampens videre Gang viste, med hvor megen Rette Adelen havde søgt Hjælp udefra. Grev Kristoffers Magt udbredte sig over Fyn og over Halvdelen af Jylland; mere og mere støttede han sig udelukkende paa de lavere Stænder; rundt om gjordes der Jagt paa Adelsmændene, og medens Herregaardene stod i Flammer, flygtede Adelsfrøkenerne i Forklædning som Bondepiger; endelig blev den Modstand, som Adelen selv kunde gøre, knækket i Moserne ved Svendstrup. Kun ved Kristian den tredjes Udholdenhed og politiske Forbindelser, kun ved Johan Rantzovs Feltherredygtighed og den fremmede Lejehærs Bedrifter blev Demokratiet overvundet.

Kristian III erobrede sit Rige. Medens Frederik I, der var bleven indsat af ét Parti mod et andet, var og blev sit Partis Konge, stillede Kristian III sig strax anderledes; han følte, at det først og sidst var ved sin egen Kraft, at han havde vundet sit nye Rige, og han opfattede sig som hævet over Partierne[1], som den, der

[1]) 1535, 18 Maj skrev Kongen til Malmøs Indbyggere: I tør og ikke befrygte, at Rigens Raad og Adel eller nogen anden skal drages Eder over Hovedet i nogen Maade, men vi selv, efter at vi er kaldet og æsket af Gud og Menneskene til kongeligt

skulde bringe Fred og Reformation til et Land, der havde været sin Opløsning nær. Han tillægger ikke ensidig det ene Parti al Skylden, fordi det var det andet Parti, der, halvt eller helt tvunget af Forholdene, havde valgt ham til Konge; i det Klageskrift, der oplæstes paa Herredagen i København, vender Kongen sig med lige haard Dadel mod Rigsraadet og mod Folkepartiet. Var den protestantiske Adel end den Del af hans Undersaatter, der stod ham nærmest, saa var det ikke den gamle, herskesyge og eneraadige Stormandsstand, men en Adel, der belært af Ulykkens og Trængselens Tid vilde bøje sig for en kraftig Kongemagt; og selv overfor denne Adel glemte han ikke at værne saadan om de lavere Stænder, at disse, som det sagdes, i ham fandt, hvad de havde søgt hos den gamle Kong Kristjern [1]. Kun ét Parti var uigenkaldelig viet til Undergang; det var Prælaternes, som var lige farligt for den nye Religion som for den nye Stat.

Under Paavirkning af denne Kristian III's Stilling blev saa den store Forfatningsændring i Aaret 1536 gennemført. Den 12 Avgust blev Bisperne fængslede; de tyske Landsknægte udførte Kongens Bud, Rigsraadet gik halvt tvunget ind derpaa, den «menige unge Adel» og Borgerskabet tiljublede deres Bifald. Midt i Oktober mødtes Rigsdagen i København, og 14 Dage efter var Forhandlingerne bragte til Ende; Resultatet var til Fordel først og fremmest for Kongemagten, i anden Række ogsaa for Adelen, om end blot paa Punkter, hvor dennes

---

Embede, vil være den, der vil og skal forsvare Eder mod al Vold og Overlast (Danske Mag. 3 Række, V, 141).

[1]) Danzigerafsendingens Indberetning (Waitz, Wullenwewer, II, 405), anført af Heise i Hist. Tidsskr., 4 Række, VI, 222.

Interesser ikke stred mod Kongedømmets. Vi fremhæver her kun de Bestemmelser, der greb afgørende ind i Forholdet mellem Kongemagt og Adel.

Ved den store Reces af 30 Oktober omstyrtedes den katholske Kirke. Af det umaadelige Jordegods, som denne havde samlet, skulde Bispestolenes Ejendomme strax lægges ind under Kronen «til Kongens Ophold og menige Rigets Bedste», for at Riget des bedre kunde modstaa ydre og indre Fjender, og for at Skattebyrden i det hele kunde lettes. Derimod skulde de øvrige kirkelige Institutioner foreløbig bestaa; Klostrene, Kapellerne, de enkelte Kirker skulde forblive ved Hævd og nyde deres Indtægter, indtil der blev gjort en Skikkelse derom; kun fik Adelen Ret til at kræve det Gods tilbage, som dens Forfædre havde skænket til Opretholdelsen af Sjælemesser, dog først naar de nærværende Indehavere af Vikarierne var døde. Vi skal strax se, hvorledes disse Bestemmelser om Kirkens Gods blev opfattede og gennemførte; foreløbig vender vi os til Kristian III's Haandfæstning, der blev underskrevet samme Dag som Recessen. Ogsaa den er karakteristisk, og er der her vel intet saa fuldstændigt Brud med det forudgangne som i Recessen, saa er det dog klart, at Udviklingens Retning nu er til Fordel for Kongemagten.

I de fleste Bestemmelser angaaende Lensvæsenet gentages de fra tidligere Haandfæstninger bekendte Artikler; en Bestemmelse som den, at ingen Udlænding maatte faa noget Len i Danmark uden Rigsraadets Samtykke, blev saaledes optaget uforandret og fik forøget Betydning i dette Øjeblik, da holstenske og tyske Raadgivere omgav Kongen paa alle Sider og udgjorde hans vigtigste Støtte[1]. En Del af disse fra ældre Tid optagne

[1]) Kr. III's Haandf. § 5.

Bestemmelser er dog i ikke ringe Grad svækkede ved Brugen af mindre skarpe Udtryk. Saaledes lover Kongen ganske vist at styre og regere sit Rige med Danmarks Riges Raad og Adel[1], men en aldeles bestemt udtrykt Forpligtelse til kun at give Adelsmænd Len findes ikke mere. Ligeledes gentages det fra Frederik den førstes store Lenslaan bekendte Løfte om, at Kongen ikke vil fratage Panthavere deres Len, før Pantesummen er tilbagebetalt; men det tillægges dog, at saadanne Pant kan forbrydes ved de samme Gerninger, der medfører Forbrydelse af Adelsmandens Arv og Eje[2]; at Panthaveren endda i dette Tilfælde skulde have sine Penge udbetalte, før han mistede sit Pant, saaledes som Frederik I havde maattet love i 1531, det bliver altsaa ikke anerkendt af Kristian III.

Af langt større Betydning er dog to Bestemmelser, der er nye for Kristian III's Haandfæstning. Vi har set, hvorledes Kongens frie Raadighed over Lenene var blevet mere og mere indskrænket under Frederik I, og hvorledes mange Len endog nærmede sig til at blive arvelige, idet Indehaveren havde opnaaet Løfte paa, at hans Hustru eller Børn skulde nyde dem efter ham. For denne for hele Kongemagten saa overordentlig farlige Retning sættes der afgjort en Bom i 1536. Kong Kristian III lover vel at lade de nuværende Lensmænd beholde deres Len efter de Breve, de har derpaa, men derimod fastsættes det, at efter deres Død skal Lenene frit komme tilbage til Kronen, «endog deres Brev lyder paa deres Hustruer, Børn og Arvinger efter deres Død»[3].

---

[1]) Kr. III's Haandf. § 4.
[2]) Smstds. § 39.
[3]) Smstds. § 40.

Vi har fremdeles set, hvorledes Rigets Karakter af Valgrige hidtil var blevet gennemført med stor Strænghed, og hvorledes dette i Lensvæsenet havde vist sig ved, at Slotslovene efter Kongens Død skulde holdes til Rigsraadets Haand, en Bestemmelse, der var blevet omgærdet med den største Forsigtighed. Nu blev dette fuldstændig forandret, og Riget antog halvt om halvt Karakteren af et Arverige, idet Rigsraadet lovede i Kongens levende Live at vælge hans Efterfølger med Fortrinsret for hans ældste Søn. Som Følge heraf skulde Slotslovene fra nu af lyde paa, at Lensmændene efter Kongens Død burde holde deres Slotte til Kongens Søns eller den udvalgte Tronfølgers Haand, og kun i Tilfælde af, at der ikke var truffet Bestemmelse om Tronens Besættelse, indtraadte Rigsraadet her i sin gamle Ret[1].

Der gaar igennem alle disse Bestemmelser et Pust som i ingen af de foregaaende Haandfæstninger. Det er klart, at Strømmen har vendt sig; man har erkendt Uundværligheden af et kraftigt Kongedømme, og Adelen bøjer sig for denne Nødvendighed. Man indrømmer, at «det højste Regimente hænger mest ved Kongens Person»[2], og at der altid skal være en Konge i Danmark; Kristian III's vigtigste Klage mod Rigsraadet gaar netop ud paa, at det har undladt at vælge en ny Konge efter Frederik I's Død, og Haandfæstningen bekræfter denne Opfattelse, baade ved at indføre en halv Arvelighed for Riget og ved at udelade den i Kristjern II's Tid indførte Artikel om Undersaatternes Oprørsret. I det hele udviser den sejrende Konge et stort Maadehold, som han siden heller ikke glemmer at rose sig af; hvad han op-

[1]) Kr. III's Haandf. § 49.

[2]) Recessens Ord.

naar, er — bortset fra, hvad Religionsændringen medfører — mere Løfter paa Fremtiden end store Ændringer i Øjeblikket. En Bestemmelse som den om Slotslovene vilde først vise sin Vigtighed efter Kongens Død; strax styrkede den kun Kongedømmets moralske Betydning. Den Artikel, hvorefter de mange Ventebreve paa Lenene skulde falde bort, standsede kun en højst uheldsvanger Udvikling, men greb ikke omskabende ind i de existerende Forhold.

Det samme Maadehold, der her var vist fra Kristian III's Side, betegner i Hovedsagen ogsaa hans praktiske Udøvelse af Regeringsmyndigheden i den nærmeste Tid før og efter den store Rigsdag i København; men de uregelmæssige Forhold, hvorunder Kongen tiltraadte Regeringen, medførte i Lensvæsenet en Række af Forandringer, der kaster et noget skarpere Lys over Haandfæstningens Bestemmelser, end Ordene selv giver.

Efterhaanden som Kristian III indtog sit Rige med væbnet Haand, var der en gunstig Lejlighed til Afsættelse af Lensmænd, hvis Troskab var usikker, og til Indsættelse af nye, kongetro Embedsmænd. Kun i Jylland havde de gamle Lensmænd holdt sig fra Frederik I's Tid, enkelte en kort Tid fordrevne af Bondeopstanden; paa Øerne derimod og i Skaane var Lensmændene enten nyindsatte af Grev Kristoffer eller i det mindste mistænkeliggjorte ved en nøje Forbindelse med denne. Da Kristian III's Hær nu rykkede frem, og Slot for Slot overgav sig, blev de gamle Lensmænd i det hele og store genindsatte, medens man selvfølgelig ikke tog noget Hensyn til Grev Kristoffers Embedsindsættelser. Dog var der mange Undtagelser, og der skete en gennemgaaende Udrensning af hele Regeringspersonalet: Mænd, som den gamle Rigsmarsk Tyge Krabbe, som den ivrig katholske Prebern

Podbusk, som Ove Bildes Broder Mogens, der var blevet optaget i Rigsraadet under selve Interregnet[1], saadanne Mænd kunde ikke forblive i deres vigtige Embeder, ikke opfylde de Krav, det nye Regimente maatte stille. De blev fjærnede, om end med skaansom Haand. Tyge Krabbe opgav kun sit vigtige Len Helsingborg[2] for at vige Pladsen for sin Svigersøn Peder Skram; Mogens Bilde flyttede fra Koldinghus ned til St. Jørgens Gaarden udenfor Byen, og til Erstatning for sit Pant Riberhus fik Prebern Podbusk Tranekær Slot med hele Langeland.

Haardere fór man frem mod de Adelsmænd, der, efter en Tid at have været Grev Kristoffers haandgangne Mænd, var blevet førte som Fanger til Mecklenburg; før de kunde vende tilbage, maatte de udstede strænge Forpligtelser til at finde sig i Tingenes nye Tilstand; nogle af dem fik saa deres Len tilbage, men naar en af dem siden ikke var ivrig nok i at opfylde Kongens Ønsker, glemte denne ikke at minde ham om, «at den Tid, du var grebet og sad fanget i Mecklenburg, da indtog vi vort Land og havde da havt i vor Magt at forlene en anden med dine Len»[3]. Andre af Fangerne gik det ikke saa godt; kun paa Forbøn af «mange Rigens Raader, Adelsfruer og Jomfruer» fik de Kongens Tilgivelse, og endda maatte de give Afkald paa alle de Len og Pant, de havde af Kronen eller Kirken[4]. Paa den Maade mistede Anders Bilde sit Pant i Stege, Oluf Nielsen Rosenkrans sit i Abrahamstrup; Hans Bilde

---

1) Heise i Hist. Tidsskr. 4 Række, III, 283 Anm.

2) Tyge Krabbe forpligter sig til at overgive Johan Fris sit Brev paa Helsingborg, Sønd. efter Kather. 1536 (Registrant 10, Nr. 46).

3) Kongebrev til Niels Lunge paa Selsø 1551 (Tegn. o. a. Lande, III, 316). Sml. et Brev til Erik Bølle 1556 (smstds., V, 18).

4) Rørdam, Monumenta, I, 215-18.

mistede for anden Gang og nu for stedse sit Len Skjoldnæs; Otte Krumpen gav Afkald paa Tranekær.

Kronen vandt meget ved disse Afsættelser. Den selvraadige Retning blandt Adelen, den, der havde fordrevet Kristjern II, og som efter Frederik I's Død havde sat Tronledigheden igennem, mistede sine vigtigste Repræsentanter og Førere. I Stedet for myndige Stormænd fik Kongen derved paa en hel Del af Rigets Hovedslotte indsat tro Tilhængere, dels af sit danske Parti som Peder Skram, dels af sine holstenske Raadgiveres som Johan Rantzov, der fik Riberhus til Len, eller som Melchior Rantzov, der fik Skjoldnæs som Løn for sine store Fortjenester af Kongen. Og tillige viste Kristian ved sine Embedsbesættelser, at han ikke anerkendte den skarpe Forskel mellem Adelslen og Fadeburslen, som Adelen i saa lang Tid havde gjort gældende. Riberhus, som Prebern Podbusk havde havt i en Menneskealder, blev nu ændret fra Afgiftslen til Regnskabslen, og det samme var Tilfældet med de fleste af de Len, som Bisperne havde havt i Værge, Harritsborg f. Ex. Det bliver derved af stor Betydning, at den hele Terminologi med Fadeburslen som Kongens Del af Landet og med andre Len som de, der burde forlenes til Adelsmænd «paa Tjeneste eller nogen Afgift», aldeles ikke fremtræder i Haandfæstningen.

Sammenlægger man alt, hvad Kronen vandt for Fadeburet ved disse Forandringer og ved at de tidligere til Bispestolene hørende Herreder blev lagte ind under de kongelige Hovedlen, bliver endog den rent pekuniære Fremgang for Kronen meget betydelig. Ved Begyndelsen af Frederik den førstes Tid havde Fadeburet kun 35½ Herreder under sig, et Tal, som under hin Konge efterhaanden forøgedes til 43½. Nu derimod beløb de Herreder,

der var paa Regnskab, sig til ikke mindre end 65½, eller med andre Ord, Kristian III begyndte med endog lidt mere end det Fadebursomraade, som Kristjern II først naaede til paa sin Magts Højdepunkt og gennem en Række af Ulovligheder og Vilkaarligheder.

Saaledes vendte Kongedømmet tilbage i Danmark, kraftigere end nogensinde i den foregaaende Menneskealder. Kongemagten havde vundet en stor Sejr, men vilde den blive af Varighed, vilde Udviklingen i Danmark tage en ny Retning, eller vilde den snart igen vende tilbage i det gamle Spor og Adelen atter hæve sig efter sit store Nederlag? Dette afhang af den Konge, der nu havde vundet Danmarks Krone; «et stort Dagværk laa for Kristian III»[1].

---

[1]) Pal.-Müller, De første Konger af d. Oldenb. Stamme, S. 634.

V. Udførelsen af Kirkegodsets Inddragelse.

Den store Statsomvæltning i 1536 havde baade aabnet Kongemagten Udsigt til at opnaa forøget Indflydelse i Lensvæsenet og tillige umiddelbart ændret Kirkegodsets Forhold til Kronen. Hvad Kong Kristian kunde udrette i Lensvæsenet, laa endnu skjult i Fremtiden; hurtigere blev Kirkegodsets nye Stilling gennemført, og til at se, hvorledes dette skete, vender vi os først.

Det katholske Hierarki med sin umaadelige Rigdom paa Godser havde været et vigtigt Led i den middelalderlige Stat. Prælaterne havde allerede tidlig opnaaet den Stilling, som Adelen endnu stadig kun stræbte henimod, den kun at være forpligtet til at yde Staten Hjælp til selve Rigets Forsvar og ikke ellers give Bidrag til Statens mange Fornødenheder. Saavel af Bispegodset som af Klostrenes endnu større Godser modtog Kronen Krigstjeneste under forskellige Former; Pengebidrag herfra kendtes under sædvanlige Forhold ikke. Bisperne delte med Lensmændene Forpligtelsen til at møde til Rostjeneste med deres rustede Svende, og for at kunne gøre dette uddelte de atter deres Godser til Adelsmænd som Len; enhver Biskop havde ligesom Kongen sine Regnskabslen, sine Afgiftslen og sine Tjenestelen, og udgik der fra

Kongen Befaling til at yde Tjeneste, lod Bispen denne Ordre gaa videre til sine Lensmænd. Klostrene var paa samme Maade forpligtede til Rostjeneste med et Antal Svende, der var bestemt ved gammel Sædvane; af en Del af dem blev dog denne Tjeneste ikke krævet i den nærmeste Tid før Reformationen, uden at det nu synes muligt at angive Grunden dertil. Fremdeles var det de fleste Klostres Pligt at yde Borgelejer, det vil sige, at modtage én eller flere af Kongens Hofsinder til Underhold. Endelig kunde Kongen saavel af Klostrene som af Bisperne kræve at optages og beværtes paa sine Rundrejser i Landet, det saakaldte Nathold [1].

Hertil indskrænkede Højgejstlighedens regelmæssige Bidrag til Staten sig, men var der Nød paa Færde, kunde Bisperne lige saa lidt som Adelen og Lensmændene undslaa sig for at komme Riget til Hjælp, og disse overordentlige Ydelser maatte Gejstligheden endog paatage sig i en Grad, som langt overgik, hvad de verdslige Stormænd indlod sig paa. At søge Laan hos Prælater og Klostre hørte saa vel under Kristjern II som under Frederik I til Dagens Orden, og at disse Laan sjældent eller aldrig blev tilbagebetalte, var lige saa vist. Men Kirken var ofte nødsaget til at gaa videre. Medens Kristjern II ikke naaede til at faa nogen egentlig Extraskat af Adelen, saa fik han i 1522 Gejstligheden bevæget til at yde Tredjedelen af dens Aarsindtægt [2], og under Frederik I deltog den i alle Adelens overordentlige Ydelser; i 1523 gav Klostrene Skat eller Laan [3], i 1524, da Lensmændene gav en Tredjedel af deres Aarsrente, tilbød

---

[1]) En Oversigt over Klostrenes Ydelser til Staten findes i Danmarks Len, S. 201-03.

[2]) Allen, III, 2 Afd., S. 299 f.

[3]) Hertug Kristian kvitterer Ove Bilde for Indbetalingen fra flere

Bisperne en Fjærdedel af deres hele Godsindtægt, og ved det store Rigslaan i 1531 blev Bisperne taxerede for 28,000 Mark eller over en Tredjedel af hele Summen, medens Klostrene lovede henved halvt saa meget og det uden at faa den Sikkerhed for Tilbagebetalingen, som Bisper og Adelsmænd opnaaede ved at faa Len i Pant. Naar man ser, hvor meget disse Ydelser indbragte, og dertil lægger de store og gentagne Skatter paa den lavere Gejstlighed, Afgifterne af Kirkerne, Ydelserne af Kirkekornet og Indsamlingerne af Kirkernes Klenodier og Klokker, saa giver man ikke Bisperne Uret, naar de paastod, at to af Stifterne havde ydet mere end hele Adelen[1]; og man ser endvidere, hvor udsat Gejstligheden maa have følt sig stillet, naar den uden Modstand fandt sig i en saadan Udplyndring.

Sagen var virkelig den, at Stillingen var højst kritisk; atter og atter dukkede Tanker frem om at fratage Kirken dens store Godser, hvis kirkelige Betydning helt og holdent var forglemt. Under Kristjern II udgik saadanne Tanker fra Kronen; Kongen forbød Gejstligheden at udvide sin Grundejendom, og mere endnu, bag ved den Række af Overgreb, som han i sine senere Aar tillod sig mod Kirken, troede man at finde en hel Plan til at vinde Kirkegodset for Staten; Kristjern, sagdes der siden, vilde tage al Kirkens Rente og saa ansætte to Bisper, én for Skaane og Øerne og én for Jylland, som han selv vilde lønne[1]. Saaledes truede Kristjern II's Planer Kirken ikke

---

Klostre, 7 Decbr. 1523 (Danske Saml. Nr. 377, Alling Kloster. Jfr. Allen IV, 2 Afd., S. 72 f.).

[1]) Nye danske Mag., V, 296; jfr. ogsaa Ove Bildes Opregning af sine Ydelser til Staten (1525, Danske Mag. 3 Række, I, 166).

[2]) Rigsraadets danske Klageskrift, § 25. Uden at kende dette Sted har ogsaa Pal.-Müller ment at finde en virkelig Plan i

mindre end det verdslige Aristokrati; Bisperne spillede ogsaa Hovedrollen i det Parti, der rejste sig mod ham, og med Kristjerns Fordrivelse traadte Tanken om Kronen som Kirkens Arvetager tilbage.

Derved ophørte dog Faren for Kirken ingenlunde; under Frederik I kom de samme Tanker frem, nu baarne af en virkelig reformatorisk Bevægelse. De Folkeprædikanter, der opstod alle Vegne, kom atter og atter tilbage til Kirkens Rigdomme som en Hovedaarsag til Gejstlighedens Fordærvelse; de glemte ikke at minde om, hvorledes de godsgriske Prælater, som allerede ejede de tre Parter af Landet, ogsaa greb efter den fjærde Del og gerne vilde tvinge Adelen under deres Fod[1], og de undlod heller ikke at gøre Regeringen opmærksom paa, hvor meget bedre «de Mure, som Munkene havde opbygget med Løgn, kunde anvendes til Fyrsters kristelige Brug og fattige Menneskers Gavn»[2]. Disse Tanker faldt i en frugtbar Jord, hos Adelen og de lavere Stænder endnu mere end hos Kongen, der ved de højtideligste Løfter havde bundet sig til at opretholde Kirken og dens Herlighed, og saaledes begyndte under Frederik I det store Angreb paa Kirken og Kirkegodset[3].

Blandt Borgerne var Bevægelsen stærkest, og de naaede længst frem. I de fleste Hovedbyer blev det sat igennem, at Kirkernes Gods skulde overlades Købstadmændene i arvelig Fæste mod en stadig Afgift til Kirken;

Kristjerns Optræden overfor Kirken (De sidste Konger af d. Oldenb. Slægt, S. 397, 411).

1) Samtalen mellem Peder Smed og Adser Bonde (Kirkehist. Saml. II, 363).

2) De Lutherskes Gensvar 1530 (Hvitfeld, VIII, 221; Foliudg. 1331).

3) Sml. i det hele Helvegs Kirkehistorie og Heise: Om Bondeoprør osv. (Histor. Tidsskr. 4 Række, V Bd.).

Tiggermunkene maatte rømme deres Klostre, og Byerne fik da i Almindelighed Klosterkirken til Sognekirke, medens Godset henlagdes til Hospitaler. Bønderne opnaaede Ret til at kræve de Jordstykker tilbage, som Kirken efterhaanden havde tilegnet sig fra Bøndergaardene, og dette førte til et Angreb paa alle Kirkens Ejendomme, som Kongen selv maatte søge at holde tilbage. Adelen endelig viste den mistænkeligste Opførsel. I 1525 «rejser den menige Adel et ondt Opsæt mod Kirker og Klostre, Bisper og Prælater, deres Gods og Ejendom«; lykkes det da Prælaterne at ride Stormen af, saa dukker Kravene op igen Aaret efter, og i 1527 tales der atter om et stort Forbund af Adelen imod Kirken. Følgerne af dette viser sig nu især deri, at det stedse bliver almindeligere at forlene Klostrene til Adelsmænd. Fra gammel Tid havde det været Skik ved en Del af Nonneklostrene, at de til Forstander havde en verdslig Adelsmand, som havde Klostrets Tjenere i Forsvar, bestyrede dets Godser og saa sørgede for Nonnernes Underhold. Nu gik man videre i denne Retning; et af Adelens Krav i Aaret 1525 var, at alle Herreklostre skulde bortforlenes, og om man end ikke naaede saa vidt, gjorde man dog en god Begyndelse. Snart var det Kongen, der fik indsat en verdslig Klosterforstander; da Abbeden i Tommerup trods gentagne Paamindelser ikke sørgede for at yde Kongen sin Del af et Nathold, blev Klostret forlenet til den kongelige Sekretær Morten Krabbe, der paatog sig at holde de indgivne Præster med Føde og Klæder og bedre end Abbeden at opfylde sine Forpligtelser overfor Kongen [1]. Snart var det Klostret, der selv attraaede en verdslig Beskytter; fra Essenbæk mødte Hans Emiksen med et

[1]) Frederik I's Registr. S. 226.

Brev, hvori Munkene bitterlig klagede over, at deres aldrende Abbed ikke var mægtig at forsvare Klostrets Gods, hvorfor der daglig blev fravundet dem Ejendomme; af den Grund havde de valgt Hans Emiksen til deres Forstander, og Munkenes Valg fik nu Kongens Stadfæstelse [1]. Undertiden opfordrede Kongen selv Klostret til at vælge en bestemt Adelsmand til Forstander, og denne fik da bag efter kongelig Bekræftelse paa Valget; paa den Maade blev Anders Bilde Forstander i det rige Dalby [2]. Bisperne fulgte trolig med i denne Bevægelse; de Klostre, de havde at bortforlene, blev ogsaa bortgivne til Adelsmænd, og Ove Bilde modtog for sin egen Person Vor Kloster i Forlening af Kronen foruden et Par Klostre i Aarhus [3]. Kongen kræver af Klosterlensmændene ikke mere, end hvad Abbederne i Forvejen havde været forpligtede til at give, og vinder altsaa i sig selv intet ved disse Bortforleninger; Adelen derimod aabner sig herved Adgang til indbringende Embeder, saa at Fru Anne Rud med god Grund kunde opfordre sin Svigersøn Esge Bilde til at melde sig i Tide for at faa Del i det rige Bytte [4]. Inden Frederik I's Død var paa den Maade over en Snes (22) Klostre, d. v. s. omtrent en Tredjedel af alle Herreklostrene, komne i Adelens Hænder [5].

---

1) Smstds. 235, sml. 285 (Gudum), 300, (Helligaandsklostret i Faaborg).

2) Smstds. S. 277.

3) Smstds. 333, jfr. 240, 292.

4) Vedel-Simonsen, De danske Ruder, I, 181. Dalums Indtægter, sammenholdte med, hvad Jomfruerne skulde have til Underhold, viser et ret betydeligt Overskud (Saml. til Fyens Hist., IV, 307); til Oplysning af Dalbys Skæbne under Anders Bilde findes en Jordebog og flere Aktstykker, som det vilde være af Interesse at faa udgivne og belyste.

5) Klostrenes Særhistorie i Danmarks Len; jfr. Oversigten i Oplysninger, S. XIV.

Under saadanne Forhold forstaar man de store Opopfrelser, Højgejstligheden gjorde under Frederik I for at afvende det store Uvejr, hvor lidt disse Indrømmelser til Staten end forslog til at hæmme Adelens og Borgernes Røverlyster. Da saa efter Kongens Død Bisperne indtog den ledende Stilling i Riget, maatte de drives til fortvivlede Skridt for at opretholde deres undergravede Magt, og det blev især dem, der satte Kongeløsheden igennem. Resultatet svarede imidlertid ikke til Anstrængelserne; fik Bisperne end Herredagen med sig i de rene Trosspørgsmaal, bevæge Adelen til at opgive det vundne Klostergods, formaaede de ikke, ikke engang ved at love den Erstatning i Kronens Len. Recessen fra 1533 fastsatte kun i Almindelighed, at Kirkens Gods skulde blive ved Magt; Spørgsmaalet om Tiggerklostrenes Restitution blev derimod opsat, og hvad Herreklostrene angik, saa hævdede man kun, at Lensmændene skulde yde Jomfruerne det tilbørlige Underhold, saafremt de ikke vilde staa til Rette derfor [1].

Under Frederik I var det store Angreb paa Kirkegodset udgaaet fra Adelen og Folket. Naar Kongen havde set derpaa med gunstige Øjne og understøttet Bevægelsen, hvor han kunde og vovede det, var det af religiøse og politiske Grunde, ikke fordi han selv havde pekuniær Fordel deraf. Kong Frederik udplyndrede Kirken, det er sikkert nok, men ligefrem at kræve dens Ejendom for sig, det gjorde han ikke, og naar Borgerne tilegnede sig Tiggerklostrene, naar Adelen tilrev sig Herreklostrene, vandt Kongemagten intet derved. Skulde nogen i hans

[1]) Recessen, udg. af Heise i Hist. Tidsskr., 4 Række, III, 490-91. Sml. Nye danske Mag. II, 205, 211; Heise, anf. St. 337-38, 362-63.

Tid have spaaet, hvem der vilde faa mest Fordel af den gamle Kirkes Fald, da kunde Svaret kun have lydt: Adelen, og Adelen mente ogsaa at være den retmæssige Arvetager til Kirkens Gods; den gentager og tror aabenbart, at «Klostergodset er kommet fra Ridderskabet og ikke fra Kronen», at Jomfruklostrenes Rigdomme stammede fra det Gods, som de adelige Jomfruer havde tilført Klostrene ved deres Indtrædelse[1].

Er dette Hovedretningen i Frederik I's Tid, saa spores der nu og da ogsaa en anden Strømning; en Pengefordel for Kronen træder frem, naar Kongen modtager et Laan af Jesper Daa til Gengæld for Forleningen med et Kloster[2], og videregaaende Planer antydes, naar Kongen i 1532 bebuder en hel Skikkelse, som han og Rigsraadet vil gøre over Klostergodset[3]. Det var denne Strømning, der blev den herskende, da Grevens Fejde havde bragt det store Omslag; nu var det Kronen, der i alle Retninger tog Løvens Part af Kirkegodset.

Med Hensyn til Bispegodset var Afgørelsen i Aaret 1536 aldeles klar. At Bispernes Ejendomme skulde lægges under Kronen, det bevilgede Rigsraadet samtidig med, at det samtykkede i Bispernes Fængsling, og inden Herredagen traadte sammen og stadfæstede hin Beslutning, var den allerede bragt i Udførelse. Samme Dag, som Bisperne blev «tagne ved Hovedet», den 12 Avgust 1536, udgik der Befalinger til forskellige kongelige Høvedsmænd rundt om i Landet om at overtage Slotslovene paa de bispelige Gaarde og opskrive Inventarier over, hvad

---

1) Rigsraadets Udtalelser 1513 (Allen, II, 589).

2) Frederik I's Registr. S. 333, 335; det undgaas her aabenbart at bruge den almindelige Formel for Pantebreve.

3) Smsteds. S. 470.

Gods de forefandt[1]. Som bekendt skete dette saa godt som uden at finde Modstand.

Dette Bispegods, der saaledes gik over i Kronens Eje, var meget betydeligt; Ærkebispen ejede tre Herreder i Skaane, desuden hele Bornholm og en Mængde Strøgods; Bispen af Roskilde havde over en Snes Len at uddele til Adelsmænd, o. s. fr.[2]. Bestemt at angive, hvor stort et Godsomraade Kronen her vandt, er imidlertid kun muligt ved et enkelt af Stifterne[3]; over Odense Biskops Landgildeindtægt findes der en Opgivelse fra selve Inddragelsestiden, og efter denne kan Hovedydelserne, Penge, Korn og Smør, i alt anslaas til en Værdi af over 4000 Tdr. Korn. For 4 andre Stifters Vedkommende har man nogle Oplysninger, der hidrører fra Skatten i 1524; derefter skulde Roskilde Stifts Indtægter, beregnede paa lignende Maade, være henved 13,000 Tdr. Korn, hvad der muligvis er rigtigt, og tre af Jyllands Stifter skulde tilsammen have havt en Aarsindtægt af c. 7500 Tdr. Korn, hvilket imidlertid uden Tvivl er urigtigt, efter hvad vi véd fra en lidt senere Tid. Paa et saadant Grundlag at forsøge en Sandsynlighedsberegning over hele Bispegodsets Størrelse, er næppe tilraadeligt.

---

1) Danske Mag. 3 Række, VI, 28-30.

2) Hvitfeldts meget benyttede Liste over Bispegodset (IX, Dd.; Folioudg. S. 1488-89) er, som bekendt, baade ufuldstændig og tillige alt for fuldstændig, idet den medtager Gods, der vitterlig tilhørte Kronen allerede før Reformationen; en fuldstændigere, men heller ikke meget kritisk Liste er meddelt af Kierulff (Program til Reformationsfesten 1795, S. 6-10). Nu henvises til Opgivelserne i Danmarks Len, hvor Bispegodset findes i særlige Afdelinger blandt de mindre Len i hver Landsdel.

3) Om Bispegodsets Størrelse og senere Ordning, se nærmere Oplysninger, Afd. E. Efterat disse var trykte, er der i det af Heise udgivne Diplomatarium Vibergense fremkommet nogle Brudstykker af Viborg Bispestols Jordebog (anf. Skr. S. 197 ff.).

Endnu langt mindre er det os muligt at bestemme, hvilket Overskud Kronen havde af dette nyerhvervede Bispegods, hvor meget altsaa Nettoindtægten af Lensvæsenet derved steg. Da Kongen overtog Bispegodset, var dettes Bestyrelsesmaade højst forskellig: i Sjælland var der ved Siden af et Par større Regnskabslen, Roskildegaard og Dragsholm, en hel Række af mindre Forleninger, hvoraf Bispen havde faaet Rostjeneste og smaa Afgifter; i Aarhus Stift var der kun et Par enkelte Adelslen, medens de bispelige Hovedslotte, Aarhusgaard, Aakær og Silkeborg, styredes paa Regnskab af Fogeder, og i Odense Stift synes Adelslen endog helt ukendte, formodentlig afskaffede af den sparsommelige og lidet adelsvenlige Biskop Jens Andersen. Kongen lod i det hele og store disse Forhold bestaa; Bispernes adelige Lensmænd fik Lov til at beholde deres Len efter de bispelige Breve, som efterhaanden stadfæstedes af Kongen; hvad der derimod var paa Regnskab, blev ogsaa ved at være det efter Inddragelsen. Det laa nær at opretholde den Forbindelse, der i Forvejen var mellem Bispernes Fadeburslen og de kongelige Len, som de havde nydt, og som de nu ogsaa mistede; dette skete virkelig de fleste Steder. Paa den Maade kom det gamle Kronlen Harritsborg til i Forening med Roskildebispens Fadebursgods at danne det nye Len Roskildegaard; under det forhenværende Bispeslot Aarhusgaard henlagdes baade to Herreder, Bispen af Aarhus havde ejet, og tre andre, hvormed han havde været forlenet; saaledes endvidere ved Hald i Viborg Stift og ved Næsbyhoved i Odense Stift. I Skaane kom man efter mange Overvejelser til at fordele Stiftsgodset mellem to Len, Helsingborg og Malmøhus, o. s. fr. Der fremkom derved en Række store og rige Regnskabslen, hvoraf Kongen fik meget betydelige Overskud.

Foruden af deres Ejendomme havde Bisperne ogsaa nydt vigtige Indtægter dels af deres Tredjedel af Tienden, dels ved at have alle de Kirker og alt det Kirkegods i Forsvar, hvortil hverken Kongen eller Adelen havde Patronatsret, thi med Forsvaret fulgte Herligheden, visse Afgifter som Gæsteri, uvisse som Sagefald o. l. De herved opstaaede Forretninger var blevet udførte af Bispernes Official, og da Herlighedsretten nu gik over til Kronen, og Bispetienden blev Kongetiende, forblev disse Officialer foreløbig paa deres Pladser[1]. Snart oprettedes der dog til Varetagelse af dette en ny Post, Stiftslensmanden, hvis Embede i Almindelighed knyttedes til de større Regnskabslen, der var oprettede af Bispegodset og Bispernes Forleninger. Saaledes fik Stiftslensmanden for Viborg Stift Sæde paa Hald; Stiftslensmanden for Roskilde Stift havde først Sæde paa Dragsholm[2], siden og blivende paa Roskildegaard; i Skaane derimod blev Lundegaard Sædet for en Stiftslensmand, hvis Myndighed tillige strakte sig over Halland, Bleking og Bornholm, osv. Omtrent ved Aaret 1541 var denne Ordning bragt til Ende[3].

Stiftslensmanden eller Stiftsregenten, som han ofte kaldtes, skulde have alle Kirker og Præster i Stiftet i sit Forsvar; han skulde have Tilsyn med, at Kirkernes forskellige Indtægter anvendtes paa rette Maade, og i det

---

[1]) Officialen i Roskilde Truels Hemmingsen faar Kongens Følgebrev til Stiftets Præster (Danske Mag. 3 Række, VI, 37-38); Jørgen Urne paa Lundegaard kaldes ogsaa Official (smstds. 76).

[2]) Mogens Godskes Følgebrev 1539 (Danske Mag. 3 Række, VI, 233-34).

[3]) Allerede 1537 fremtræder Peder Ebbesen Galt som Stiftslensmand paa Aarhusgaard (Danske Mag. 3 Række, VI, 133); i den kirkelige Lovgivning findes Stiftslensmændene dog først i Ribeartiklerne af 1542 (se Engelstoft i Ny kirkeh. Saml. II, 92).

hele danne det verdslige Supplement til de rent gejstlige Superintendenter; han oppebar Kongens Del af Tienden og alt, hvad Præsterne eller Kirkebønderne skyldte Kongen; endelig var det hans Pligt nøje at værne om, at ingen tog Gods fra Kirken, og hvor nogen tidligere havde tilegnet sig Kirkens Ejendomme, skulde han søge ved Rettens Gang at skaffe det tilbage[1]. Dette sidste har sikkert givet Lensmændene meget at gøre, efter at de foregaaende, urolige Tider havde ladet saa mange Ulovligheder gaa i Svang, og vi kender endnu, f. Ex. fra Sti Pors' Styrelse som Stiftslensmand paa Lundegaard, en hel Række af Breve og Lavhævder, som han har taget paa Kirkens Gods[2].

Medens Recessen af 1536 skarpt afgjorde Bispegodsets Stilling og dettes umiddelbare Indlæggelse under Kronen, skete der ved denne Statsakt ingen Afgørelse med Hensyn til Klostrene. Det fastsattes kun i al Almindelighed, at disse ligesom andre ikke særlig omtalte gejstlige Len skulde blive ved Magt, indtil Kongen og Rigsraadet gjorde en ny Skikkelse derpaa. Betragtet i Forhold til den foregaaende Udvikling kunde denne Bestemmelse kun betragtes som en stor Sejr for Kongemagten; disse Klostre, som Adelen gjorde sig til af at have beriget af sit eget Gods, deres Ejendomme skulde ikke gaa tilbage til Adelen, men de skulde bestaa, det vil sige, Kongen skulde være deres Overherre, endogsaa for de tidligere bispelige Klostres Vedkommende. At denne Opfattelse af Bestemmelsen er rigtig, ses ogsaa af et Par Tillægs-

[1]) Om Stiftslensmandens Pligter se Falkman, Upplysningar om Kronans . . . inkomster af andeligt gods uti Skåne, Halland o. Blekinge, I, 24-33.

[2]) Lundegaards Brevregistratur i Ældste danske Arkivregistraturer, IV; sml. Indledningen (S. 294).

bestemmelser. Det blev nemlig fastsat, at Klostrene ikke maatte sælge eller pantsætte noget af deres Gods uden Kongens og Rigsraadets Samtykke, medens det samtidig erklæredes, at hvad der hidtil var sket af Køb eller Mageskifte mellem Adelen og Klostrene, skulde staa ved Magt[1]. Altsaa, for Fremtiden skulde Klostrenes Gods være dem sikret og det paa netop samme Maade som ved Kronens Gods, ved at Ejendomshandler og Pantsættelser gjordes afhængige af Kongens og Rigsraadets Indvilligelse; paa den anden Side, Adelen skulde have Lov til at beholde det Gods, den havde erhvervet ved de senere Aars fordelagtige Ejendomshandler. Denne sidste Bestemmelse var ret trøsterig for Adelen, og Esge Bildes Foged tilmeldte sin Herre den som en vigtig Nyhed[2]; men hvor ringe var dog ikke den Indrømmelse mod de Fordele, som Adelen ikke længe forud med Grund kunde vente af Kirkens Fald!

Hvis der ved den Skikkelse om Klostrene, som Kongen og Raadet skulde give, var tænkt paa en hel Nyordning af disse Forhold, saa kom en saadan ikke, og ved Klostrene fortsattes derfor den Udvikling, der var begyndt under Frederik I; Klostrene gik, det ene efter det andet, over fra deres gejstlige Styrelse til verdslige Lensmænd. Ved Frederiks Død var allerede 22 af de 54 Klostre i verdslige Hænder: i de første Aar af Kristian III's Styrelse skete der mange nye Bortforleninger, men ved adskillige Klostre fik Abbeden atter Tilladelse til at vende tilbage. Efter Reformationens Indførelse gik det hurtigere; 1540 var der kun 16 Klostre under gejstlig

---

[1]) Krist. III's Haandf. § 20. Et Mandat herom omtales af Hvitfeldt, Folioudg. S. 1496.

[2]) Rørdam, Monumenta, I, 252.

Styrelse, 1545 kun 11. Omtrent ved dette Tal blev Kristian III staaende, men Frederik II optog atter Sækularisationen, og ved hans Død var der kun to Klostre tilbage; af disse holdt alene Maribo sig ind i det følgende Aarhundrede[1].

Var Klostrenes Overgang til verdslige Lensmænd en Fortsættelse af Udviklingen under Frederik I, saa gælder dette dog kun det rent ydre; i Virkeligheden bliver Klostrenes Stilling, deres Forhold til Kronen helt anderledes under Kristian III end tidligere. Kronens Ret overfor Klostrene bestod før Reformationen kun i, at Kongen valgte eller stadfæstede Klostrets Forstander, fremdeles i at Klostret skulde stille rustede Svende til Krigstjeneste, holde Hofsinder i Borgeleje og yde Kongen Nathold. Kristian III stiller allerede før Religionsændringen større Krav; han udskriver Øl af Klostrene til sine Soldater, han forlanger Tømmer fra Klostrenes Skove, han befaler Klostrene at brænde Kul[2]. Større bliver den Ændring, der indtræder efter Reformationen; Kronens gamle Overhøjhed bliver nu til en virkelig og fyldig Ejendomsret.

Naar Frederik I indsatte en verdslig Forstander paa et Kloster, vandt Kronen intet derved; Klostrets Pligter forblev de samme som før, regelmæssige Afgifter til Kronen indtraadte ikke derved, og aldeles enestaaende er det, naar Kongen ved en enkelt Forlening kræver et Laan af Lensmanden. Alt dette ændres efter 1536; naar et Kloster da mister sin gejstlige Bestyrelse, betegner dette, at det gaar helt ind under det kongelige Lens-

---

[1]) Se nærmere Klostrenes Særhistorie i Danmarks Len; en Oversigt meddeles i Oplysninger, S. XIV.

[2]) Danske Mag. 3 Række, V, 33, 75, 93 o. fl. St.

væsen. Saadanne Klostre kunde da lægges paa Regnskab, som det inden 1540 blev Tilfældet med Tvilum, med St. Hans Kloster i Ribe, med Vor Frue Kloster i Ribe; de kunde sættes paa Afgift, hvad der skete med Asmild 1537, med Øtsløv 1538 osv.; de kunde sættes i Pant; kort sagt, de var hverken mer eller mindre end Kronlen. Lensmanden kaldtes undertiden Forstander, undertiden Kongens Embedsmand; hvad Navnet end var, saa var Stillingen ens. Kun havde disse Embedsmænd paa Klostrene den særlige Forpligtelse at underholde de indgivne Munke eller Nonner, men da Recessen af 1536 gav disse Frihed til at forlade Klostrene, faldt denne Forpligtelse efterhaanden bort; hvor stort dette Underhold skulde være, fastsattes i øvrigt nøje ved en Forordning fra Aaret 1545[1].

De Klostre, der beholdt deres gejstlige Styrelse, indtager en mere ejendommelig Stilling, og det varer længe, før de som hine kun er at betragte som almindelige kongelige Len. Dette gælder om de 5 Cistercienserklostre, hvorover Abbeden af Sorø havde et Overtilsyn, om Antvorskov, Ringsted og enkelte andre. De styredes af deres Abbeder og Priorer; døde én af disse, valgte Klostrene en ny «paa Kongens gode Behag», og denne stadfæstede da Valget[2]. Abbeden maatte love at sørge for Klostrets Velfærd og Munkenes Underhold; Kongen og Riget skulde han gøre tilbørlig Tynge og Tjeneste af Klostret efter dettes yderste Formue. Denne Forpligtelse var meget ubestemt; den indeholdt for det første, at Klostret skulde yde den samme Rostjeneste og holde de

[1]) Danske Mag. 4 Række, I, 133.
[2]) f. Ex. Vor Kloster 1538 (Ny kirkeh. Saml.. II, 755), Sorø 1556 (Tegn. o. a. Lande, V, 70).

samme Borgelejer og Nathold som før Reformationen; dernæst medførte den, at Kongen under vanskelige Forhold kunde kræve enten Laan eller ligefremme Pengetilskud af Klostret, noget, der under Kristian III gentog sig i 1542, i 1545 og 1555, da der krævedes en bestemt Sum af hvert Kloster, og i 1546, da Klostrene skulde udgive en Tredjedel af deres Rente til Kongen [1]. Endelig kom dertil en Række af Smaaforpligtelser; Kongen forskrev Fetalie, Vogne, Tømmer fra Klostrene [2], han sendte dem udtjente Hofembedsmænd til Underhold, han lod dem beværte fremmede Gesandtskaber, han befalede dem at underholde studerende ved Universitetet eller Læsemestre ved Klostrene selv [3].

Under alt dette beholdt dog Klostrene af denne Art en vis Selvstændighed, og der foretoges f. Ex. Mageskifter mellem Kronen og enkelte Klostre endnu helt ned i Frederik II's Tid [4]. Allerede i Kristian III's sidste Aar ændredes dog i Virkeligheden disse Klostre helt og holdent til kongelige Regnskabslen. Et Kongebrev af 1557 befalede Abbederne og Priorerne at indsende nøjagtige Oversigter over, hvad der i de foregaaende Aar var indkommet og forbrugt paa Klostrene, og med Henvisning til denne Befaling, som det synes, krævede

---

1) Danske Mag. 3 Række, VI, 355 (1542), 4 Række, I, 134 (1545), 236 (1546). Jfr. Jacobsen, Skattevæsen, S. 145-50.

2) Se f. Ex. Danske Mag. 3 Række, VI, 135, 185; 4 Række I, 272, II, 82, 94 o. fl. St.

3) Lærerig i denne Henseende er især den Brevbog, som Kristjern Povlsen, Prior i St. Knuds Kloster i Odense, førte over de fra Kongen modtagne Skrivelser (Uddrag i Danske Mag., II, 66 ff. og i Vedel-Simonsen, Bidrag til Odense Bys Historie). Læsemestre i sjællandske Klostre 1551 (Ny kirkeh. Saml., II, 758).

4) Sml. Rosenvinge, Om Kirkebestyrelse, Kirkeforfatning og Kirkens Ejendomsret (1850), S. 60.

Frederik II i sit første Aar ligefrem Indsendelse af Klosterregnskaber[1]. Fra den Tid af gjorde Klosterforstanderne regelmæssig Regnskab Aar for Aar, opregnede deres Indtægter og Udgifter og indbetalte Overskuddet i Renteriet[2]. Klostrene blev Regnskabslen, kun med den Forskel, at Embedsmanden var en lærd Mand, ikke en adelig; Forstanderen begyndte at kaldes kongelig Høvedsmand[3], og naar saa Kongen tilsidst virkelig satte en adelig til Embedsmand paa disse Klostre, var dette uden den ringeste Indvirkning paa Klostrets hele Forhold.

Saaledes udførtes i Løbet af Aarhundredet Klostrenes Inddragelse under Kronen. Hvad der egentlig var Tanken med den Bestemmelse i Recessen fra 1536, der omhandlede Klostrene, er vanskelig at sige med Sikkerhed; naar der imidlertid deri bebudedes en Skikkelse, som Kongen vilde give med Rigsraadets Raad og under Tilkaldelse af lærde og fromme Mænd, saa antyder dette dog, at man tænkte sig et vist Hensyn baade til Adelens Interesser og til Kulturens Fremme. Var dette Meningen, saa blev saadanne Tanker kun i ringe Maal udførte af Kristian III og Frederik II; hvad Lærdommen angik, saa skænkede den første af disse Knardrup Kloster til Universitetet, og den anden omdannede Sorø med en Del af dets Gods til en Adelsskole, og til Adelens Interesser tog man kun det Hensyn, at Kristian III i Aaret 1556 lovede, at Maribo Kloster skulde blive bestaaende

---

1) Tegn. o. a. Lande, V, 284 (1557), VI, 41 (1559).

2) Kvitteringerne for Regnskab af St. Knuds Kloster begynder med Aaret 1560-61 (Danske Mag. II, 76), og fra denne Tid af findes Klostrene ogsaa stadig i Rentemesterregnskaberne blandt de øvrige Len.

3) Saaledes Iver Bertelsen († 1583) i Ringsted (Danske Mag. I, 78).

som et adeligt Jomfrukloster, efter at Adelen nogle Aar i Forvejen havde klaget bitterlig over, at den var nødsaget til at bortgifte sine Døtre til Bønder og ufri Folk[1]. Med disse Indrømmelser lod Kongerne sig nøje; den bebudede Skikkelse kom aldrig; Løftet derom gentoges i de senere Haandfæstninger[2] uden nogensinde at blive til Virkelighed. Med ganske faa Undtagelser gik altsaa, som vi har set, Klostrene lige saa fuldstændig som Bispegodset over i Kronens Eje og anvendtes til Statens verdslige Formaal. Klostrenes umaadelige Godsrigdom udvidede Kronens Lensomraade endnu meget mere end Inddragelsen af Bispegodset; om de enkelte Klostres Ejendomme véd vi imidlertid endog mindre end om Bispernes Godsindtægter[3], og det er end ikke med den største Omtrentlighed mulig at angive, hvad Kronen vandt ved deres Indordning under Krongodset.

Foruden Bispegodset og Klostrene bestod Kirkens Ejendomme endnu af Kapitlernes Godser og de enkelte Kirkers Jordejendomme. Recessen fra 1536 bestemte med Hensyn til disse det samme som ved Klostrene; den fastslog deres foreløbige Bestaaen, men ved hine blev denne Bestemmelse virkelig udført. Overfor disse Dele af Kirkens Gods stod Kongen kun som Overherre; de anvendtes til kirkelige eller i det mindste humane Formaal og blev ikke ligefrem indlemmede i Krongodset; de højst

¹) Kongens Løfte til Adelen 1556, Reg. o. a. Lande, VI, 257 (sml. Rørdam i Saml. til Fyns Historie. IV, 88). Adelens Klager 1552 (Sandvig, Chr. III's Hist. Suppl. 110).

²) Fred. II's Haandf. § 36 osv.

³) Vistnok kun for to Klostres Vedkommende haves der nu Opgivelser om deres Gods i Reformationstiden, nemlig om Dalum (Saml. til Fyns Hist. IV,) og om Dalby (Jordebog i Registr. 52, Nr. 47 b).

indviklede Ejendomsforhold, der fremkom her, skal vi ikke gaa ind paa.

Bispegodsets og Klostrenes umiddelbare Indlæggelse under Kronen, det var altsaa, hvad Kongedømmet vandt ved Statsomvæltningen i 1536 og den dermed begyndte Udvikling. Kronens Gods forøgedes ad denne Vej i en overordentlig Grad, det er sikkert, men kan vi ikke naa til en nøjere Fastsættelse af, hvor stort det Godsomraade var, som Kronen vandt? Vi har set, at man ved Bispegodset kun kan naa til en højst usikker Størrelsesbestemmelse for enkelte Stifters Vedkommende, og at man ved Klostrene aldeles ikke er i Stand til at angive Størrelsen af deres Gods. Derimod kan vi med nogenlunde Sikkerhed sige, hvor stort Kronens Gods var før Reformationen og hvor stort det var i Kristian III's og Frederik II's Tid, og derved altsaa opnaa at se, hvilken Godsforøgelse Statsomvæltningen i det hele bragte Kronen. Heri indgaar da som de aldeles overvejende Faktorer Bispernes og Klostrenes Ejendomme, dernæst dog ogsaa den omfattende Forhøjelse af Landgilden, der i Jylland foraarsagedes ved, at en Mængde Bønder sank ned til at blive Kronens Fæstere.

Sammenligner man da Størrelsen af Krongodset i Tiden før og efter Reformationen, viser der sig en Forskel, der næsten er utrolig, men som dog i det hele og store næppe kan omtvistes[1]. Vore Opgivelser fra Frederik den førstes Tid er ganske vist ikke fuldstændige; dog mangler der, især af Hovedlenene, forholdsvis saa faa, at disse Mangler godt kan udfyldes ved en Sandsynligheds-

[1]) Om de Beregninger, hvorpaa de følgende Angivelser støtter sig, se Oplysninger Afd. B: Forsøg til Beregning af Lenenes visse Rente.

beregning; fra Frederik II's Tid haves der for hele Riget næsten aldeles fuldstændige og meget gode Oplysninger i en Jordebog fra Aaret 1574, og disse vil ogsaa gælde for Tiden lige efter 1536, da Landgilden i det væsentlige holdt sig uforandret Aarhundredet igennem. Fra Frederik I's Tid foreligger der kun Oplysninger om Lenenes Hovedydelser, det er Penge, Korn og Smør; fra Frederik II's medtages ved Sammenligningen da ogsaa kun disse, og for en bedre Oversigts Skyld reduceres alt til Korn efter de i Reformationstiden gældende Priser.

Udføres Beregningen paa den Maade, viser det sig, at Krongodset før Reformationen i aarlig vis Indtægt gav 100,000 Tdr. Korn, et Tal, hvoraf over de tre Fjærdedele er støttede paa Samtidens Angivelser; — i Frederik II's Tid derimod var Kronens Bruttoindtægt ikke mindre end 275,000 Tdr. Korn; den Gang, i Aaret 1574, var imidlertid allerede en Del af Godset ved Salg, delvis ogsaa ved Gave, gaaet ud af Kronens Eje, og man tør derfor hævde, at lige efter Aaret 1536 var Krongodsets Aarsindtægt ikke meget mindre end 300,000 Tdr. Korn. Resultatet er altsaa, at Statsomvæltningen har tredoblet Kronens Gods.

Lidt mere i Enkelthederne kan vi følge Kronens Fremgang, naar man holder sig til Jylland alene; herfra har man nemlig Opgivelser om Kronens Gods allerede i Kristian III's tidligste Tid, omtrent ved Aaret 1540, Opgivelser, der vel er mangelfulde, men dog saa talrige, at en Sandsynlighedsberegning giver et temmelig sikkert Resultat, der desuden yderligere stadfæstes ved en Sammenligning med det jydske Krongods' Størrelse i 1574. Under Frederik I gav Jordegodset i Jylland kun henved 20,000 Tdr. Korn, under Kristian III derimod omtrent 87,000 Tdr. aarlig; Forskellen er her større end

ved Riget som Helhed, dels fordi Bondeoprørets Følger i Jylland og alene dèr forøgede Kronens Indtægter, dels fordi de jydske Klostre forholdsvis var overordentlig rige. Kronens Fremgang i Godsrigdom fordeler sig nøjere saaledes, at Hovedlenenes Indtægter var mere end fordoblede, stegne fra henved 18,000 til 44,000 Tdr. aarlig; de mindre Len, der før Reformationen maaske næppe indbragte et Par Tusinde Tdr., havde ved Aaret 1540 henved 18,000 Tdr. aarlig; endelig udgjorde Klostrenes visse Indtægt omtrent 25,000 Tdr. Disse Tal kan i alt Fald give os et omtrentligt Billede af, hvorfra Kronens Godsudvidelse stammede. Af Klostrene var da allerede 3 lagte ind under Hovedlenene, 22 bestod endnu særskilt; i alt havde de jydske Klostre altsaa vel havt en Indtægt af ikke meget mindre end 30,000 Tdr. Korn aarlig. De mindre Len har vundet et Godsomraade, som indbragte over 15,000 Tdr. Korn; saa godt som alt dette maa have tilhørt Bisperne[1]. Hovedlenenes forøgede Indtægt stammer derimod dels fra Bøndernes forhøjede Landgilde, dels fra de Dele af Bispegodset og de enkelte Klostre, der da var lagte ind under de større Slotte. Man tør deraf slutte, at Klostrenes Gods danner den vigtigste Faktor i Kronens Fremgang; derefter følger Bispegodset med noget over halvt saa stor Indtægt; endelig kommer Bondestandens forøgede Afgifter som den tredje og mindst vigtige Faktor.

Hovedresultatet af den foregaaende Udvikling bliver altsaa dette: Af den katholske Kirkes Gods inddrog Staten strax Bispegodset og efterhaanden hele Kloster-

[1]) Heraf ses allerede, at Bispernes Opgivelser om deres Jordegods i 1524 (se ovenfor S. 99) var meget for lave, og endda var en stor Del af Bispegodset jo i 1540 gaaet ind under Hovedlenene.

godset; i alt beløb dette Gods sig til henved det dobbelte af, hvad Kronen ejede i Forvejen. At der laa en uhyre Magtforøgelse for Kongedømmet deri, at dettes Ejendom efter Reformationen udgjorde et tre Gange saa stort Omraade som før, det ligger i Sagens Natur. Imidlertid maa det erindres, at der her kun er Tale om Krongodsets Størrelse, om Kronens Bruttoindtægt; hvor stor den virkelige Forøgelse af Kronens Indtægt var, hvor meget dens Overskud af Lensvæsenet voxede ved Lensgodsets Udvidelse, det bliver et Spørgsmaal, som først siden kan belyses. Her skal vi endnu kun kaste et Blik paa Adelens Stilling til hin Kirkegodsets Sækularisation.

Der var en Tid, da det syntes givet, at hele eller i alt Fald Størstedelen af den katholske Kirkes Godsrigdom skulde falde i Adelens Hænder; dette blev nu ikke Tilfældet, men fik Adelen da slet ingen Del i det rige Bytte? Ogsaa dette Spørgsmaal kan paa dette Punkt kun delvis besvares; hvor vidt Adelen havde nogen Fordel af, at Bispernes og Klostrenes Godser ændredes til Kronlen, det kan først belyses i Forbindelse med Lensvæsenets hele Udvikling i den følgende Tid. Herom bemærker vi da nu kun, at der i sig selv laa en Vinding for Adelen deri, at Klostrene blev verdslige Forleninger, idet der derved aabnedes den Adgang til en Række af nye og indbringende Embeder; derimod betød det, at Bispegodset blev Kronens, ikke nogen Udvidelse af Lensposterne, thi ogsaa Bisperne havde jo uddelt disse Godser som Len til Adelsmænd.

Hvad der paa dette Sted kan oplyses, det er, om Adelen ogsaa fik en Del af Kirkegodset til Ejendom. Hvad Kronen fik, har vi set; fik Adelen nu lige saa meget, hvilket man tidligere har paastaaet, fik den mindre eller slet intet? At Adelen umulig kan have vundet

lige saa meget Gods som Kronen, det ligger allerede i det uhyre Omraade, som Kronen erhvervede; vel var den katholske Kirke rig paa Jordegods, men at den i det hele skulde have ejet fire Gange saa meget Gods som Kronen før Reformationen, det er dog utænkeligt. At Adelen fik noget, er imidlertid ogsaa sikkert.

Adelen fik en Del af Kirkens Gods med Rette, efter Loven. Her træder strax det betydningsfulde Faktum frem, at den paa denne Maade hverken fik noget af Bispegodset eller noget af Klostrenes Ejendomme, med andre Ord, at den helt udelukkedes fra at faa Part i Hovedmassen af Kirkens Gods og netop den Del deraf, som Kronen inddrog. Recessen af 1536 er i denne Henseende aldeles klar; den fastsatte udtrykkelig, at «efter denne Dag skal ingen have Ret til at tale paa Bispegodset for, hvad de eller deres Forældre har givet til Bispedømmerne eller Stifterne», og hvad Klostrene angaar, saa hævdede Recessen jo disses Bestaaen og forbød Abbederne at afhænde nogen Del af Godset uden Kongens Tilladelse.

Derimod fastsatte Recessen og Haandfæstningen, at Adelen skulde beholde sin retmæssige Patronatsret til sine Kirker og gejstlige Len, kun at Indehaverne skulde nyde dem i deres Livstid, og det tilføjes da, at naar de Personer er døde, som har nogle Vikarier i Forlening, da maa Adelen igen komme til det Gods, som den med nøjagtige Breve kan bevise at være ret Arving til[1]. Det er disse Ord, der er blevet udtydede som en Ret for Adelen til at kræve alt det Gods tilbage, som dens Forfædre havde skænket Kirken eller, som andre

[1]) Recessen hos Rosenvinge, Love, IV, 165, og hos Sandvig, 503; Kr. III's Haandf. § 38.

sige, Kirker og Klostre[1]. At dette nu aldeles ikke ligger deri, det ses klart nok af Ordene selv og fremgaar af det foregaaende, men hvad betyder da hin Bestemmelse? Den betegner en særlig Undtagelse fra den Hovedtanke i Recessen, at alt Kirkens forskellige Gods skulde blive bestaaende, alene undtaget Bispegodset, som Kronen skulde have; den tillader Adelen at kræve det Gods tilbage, der var oprettet til Vikarier, det vil sige til Afholdelserne af særlige Sjælemesser, medens Recessen i øvrigt nægter saa vel Adelen som andre at faa det Gods tilbage, der under andre Former var skænket til Kirken.

Sagen var den, at med den katholske Kirkes Fald og den katholske Gudstjenestes Ophør var en meget stor Del af Kirkens Ejendomme kommet i den største Fare. De Gaver, som Kirken i det sidste Hundredaar før Reformationen havde modtaget, var for den allerstørste Del skænkede til Afholdelsen af Sjælemesser, og i Gavebrevene med dette Endemaal var det en herskende Form, at man fastsatte, at hvis den angivne og lovede Gudstjeneste ikke holdtes, da skulde Godset falde tilbage til Giveren eller hans Arvinger. Nu paabød Protestantismen, at Sjælemesser skulde afskaffes, og derved mistede Kirken Retsgrundlaget for en væsentlig Del af sine Ejendomme. Her er det da, at Recessen griber ind og fastslaar, at Kirken skal beholde sit Gods; kun Adelen forbeholdes det at faa det Messegods tilbage, som den kunde bevise at være Arving til, — bevise med Breve, der vist alle netop indeholdt hin Bestemmelse om Godsets Tilbage-

[1]) Rigtig forstaaet er Bestemmelsen maaske kun af Heise i Ny kirkehist. Saml. V, 577. Jfr. nu ogsaa Børring, Skånska kyrkoegendomens användande för skolväsendet (Akad. Afhdlg. Lund, 1877).

givelse ved Messernes Ophør. Hin Bestemmelse er en Indrømmelse til Adelen; kun bestaar Indrømmelsen ikke i, at denne faar nye Rettigheder, men deri, at den ikke mister sine ved Gavebrevene hjemlede Krav.

Allerede under Frederik I, da den katholske Gudstjeneste og Sjælemesserne saa mange Steder blev afskaffet, krævede man sine Gaver til Kirken tilbage, og at undgaa denne Fare er netop Hensigten med Henlæggelsen af det gejstlige Gods til Hospitaler[1] og med Klostrenes Ønske om at faa en kraftig Beskytter i en verdslig Forstander. Ved Recessen af 1536 vinder disse Modbestræbelser i Hovedsagen Sejr; dog, Recessens Bestemmelser var altfor uklart udtrykte, stod i en altfor skarp Strid med Gavebrevenes Ordlyd, til at de ret kunde trænge igennem. Endnu i 1537 mistede Helligaandshuset i Randers noget Gods, da Gaven var knyttet til Opretholdelsen af to Messer[2], og medens det her var en Adelsmand, der fik Godset tilbage, saa opnaaede ogsaa borgerlige det samme[3]. Derfor kunde Universitetet i 1540 klage over, at «Vikariedom og Altergods, som Adelen og andre har givet til den hellige Kirke, nu saa forslides og bortdrages fra Kirken, at ingen fattige Studenter fanger Hjælp deraf«[4]. I det hele satte Kongen dog sin Mening igennem; snart støtter han sig paa Recessen[5]; snart hævder han,

---

[1]) Se f. Ex. Brevet til Malmø 1529 (Fred. I's Registr. S. 207).

[2]) Dom af 5 April (Ny kirkehist. Saml. V, 487 f.).

[3]) Ny kirkehist. Saml. V, 497, 499.

[4]) Rørdam, Universitetets Hist., Aktstykker, S. 18.

[5]) «Efter vor Ordinans Lydelse . . . bør Kirkerne nyde, bruge og beholde al deres Landgilde», Ny kirkehist. Saml., V, 515 (Recessen kaldes ogsaa Ordinans, smstds. 497, sml. Rosenvinge, Domme, II, 68). I 1551 faar en Præst Tilladelse til at beholde Altergods for Livstid, fordi han, siden Messer var forbudte, i Stedet derfor havde holdt Prædikener (Ny kirkeh. Saml. VI, 685).

at hvad der er lagt til Hospitaler eller nogen anden kristelig Gudstjeneste, det skal ikke tilbagegives[1], thi «Kongen har tilladt, at de arme, syges Ophold ikke skal formindskes»[2]; snart endelig holder han skarpt paa Gavebrevenes Ordlyd: kun det Gods, der er givet «aleneste for Messer og Tjeneste» og ikke tillige «til de fattige, syge Folk», skal tilbagegives[3]; ja blot Udtrykket: Messer eller anden Gudstjeneste er nok, til at Kirken kan nægte Udleveringen[4].

Saaledes fik Adelen altsaa dels lidt tilbage af det almindelige Kirkegods med samme Ret som ogsaa andre, dels særlig for sig en hel Del enkelte Vikarier. Tilbagegivelsen skete i hvert Tilfælde efter en særlig Befaling fra Kongen, efterhaanden som Vikariepræsterne uddøde, og af den Art Kongebreve findes ogsaa en Del, dog ikke mange, i Kancelliets Registre[5]. At imidlertid alt, hvad Adelen saaledes med Rette fik, tilsammen kun var lidet og især aldeles forsvindende i Sammenligning med Kronens Godstilvæxt, det er sikkert nok. Gejstligheden var ganske

[1]) Dom 1537 $^1/_8$, at Gods skal tilbagegives borgerlige, da Messerne ikke holdes, og Godset heller ikke er lagt til Hospitaler eller nogen anden kristelig Gudstjeneste (smstds. V, 494).

[2]) Dom 1537 $^7/_9$ imod Prebern Podbusk overfor Helliggejsthus i København (smstds. 501).

[3]) Flere Domme fra 1537, anførte af Rosenvinge, Domme, II, 100, Anm.

[4]) Med denne Begrundelse dømmes Glob Krabbe til at tilbagegive Hospitalet i Viborg noget Gods, som han forholdt det (Rosenvinge, Domme, II, 26), og af samme Grund nægtes det 1546 $^{18}/_8$ en borgerlig at faa Gods tilbage (Ny kirkehist. Saml. VI, 250).

[5]) Exempelvis anføres: Kongebrev 1552 til Peder Bilde at lade Erik Banner og Jesper Krafse faa det Altergods, som Biskop Niels Klavsen stiftede, da Vikariepræsten nu er død, «efter vor Ordinans Lydelse» (Tegn. IV, 15).

vist utilfreds med at miste dette, og i Udkastet til Kirkeordinansen foreslog den, at Tilbagegivelsen ikke skulde foregaa, thi om end den fastsatte Tjeneste ikke holdtes, blev den virkelige Mening med Gaven jo bedre opfyldt nu end før [1]. Mere Grund til Misfornøjelse havde dog Adelen over den ringe Del af Kirkegodset, den blev afspist med, mindre ikke blot, end hvad den havde haabet før Grevens Fejde, men mindre ogsaa, end der tilkom den efter Gavebrevene, og hvor lidt den var tilfreds med Udfaldet af Reformationen, det kom ogsaa frem i den jydske Adels Klager i 1552. Da bad den Kongen indstændig, at han dog vilde unde Adelen den Jord, som var givet fra dens Bønder og Tjenere og til Landekirkerne for Psalter og Sjælemesser, eller at den dog i det mindste maatte faa Herligheden over dette Gods [2]. Intet af disse Ønsker blev opfyldte, og da en Adelsmand nogle Aar efter gjorde Mine til at tale paa noget Gods, som hans Forældre havde skænket til Skovkloster, svarede Frederik II skarpt, at hvad Gods der har ligget til Klostrene i hans Faders Tid og længe før, «det beholder vi og herefter, hvilket vi ikke vil undlade at give Eder til Kende» [3].

Langt vanskeligere er det at udtale en bestemt Mening om, hvad Adelen med Urette tilegnede sig af Kirkegodset. Allerede under Frederik I begyndte det store Stormløb mod Kirken, og dette er sikkert fortsat i de efter Frederiks Død følgende Ufredsaar; der er Vidnesbyrd nok om, hvad Kirker og Klostre da maatte lide,

---

[1]) Kirkehist. Saml. I, 106.

[2]) Sandvig, Chr. III's Hist., Suppl. 110.

[3]) Kongebrev til Peder Bilde, 1559 $^{19}/_{10}$ (Tegn. o. a. Lande, VII, 152).

og Frygten for at miste deres Gods var jo netop Aarsagen til, at saa mange Klostre valgte sig verdslige Forstandere. Snart tog Adelsmanden det Gods tilbage, som han mente, ikke mere tilkom Kirken; snart benyttede han i alt Fald Lejligheden til at købe eller tilpante sig Kirkegods for ringe Summer. Et Exempel paa det første er det, naar Glob Krabbe fratog Hospitalet i Viborg nogle Gaarde, fordi de lovede Messer ikke mere holdtes[1]; som Exempel paa det sidste kan man anføre, at Esge Bildes Foged paa Valden i 1536 tilkøbte sin Herre 27 Gaarde af Ringsted Kloster for kun 900 Lod Sølv; i Meddelelsen derom tilføjer han ogsaa karakteristisk, at der aldrig mere bliver sligt Køb paa Jord som nu[2]. Hvor meget der paa den Maade er gaaet tabt af Kirkens Gods, er det selvfølgelig aldeles umuligt at bestemme nøjere; vi kan kun meddele nogle Betragtninger, der tillader en Formodning om, hvorvidt Tabet var stort eller lille.

Man maa da erindre, at den Tid, hvori hine Rov fra Kirken kunde foregaa, var temmelig ringe, kun en syv eller otte Aar fra Midten af Frederik den førstes Styrelse til 1536. I denne Tid modvirkedes Adelens Lyster tillige af de dog meget mægtige Bisper og Prælater[3]; fremdeles gjorde Kongen sit til at standse Rovet; han søgte at sikre Klostrene ved at give dem verdslige Forstandere, og ligesom Frederik I i 1532 forbød Abbeden

---

1) Se ovenfor S. 116 Anm.

2) P. v. Møller, Hallandske Herregd., S. 21.

3) I 1532 stævnede Prioren i Antvorskov en Adelsmand og kort Tid efter Bispen af Viborg to andre for tiltaget Kirkegods (Fred. I's Registr. S. 397, 417). 1533 tog Biskop Jørgen Fris Lavhævder paa Viborg Bispestols Gods i flere Herreder, Diplomatarium Vibergense, S. 187 ff.

i Skovkloster at sælge Gods uden Kongens Tilladelse[1], saaledes udsendte Kristian III i 1535 et lignende Forbud til de skaanske Klostre[2]. Saa kom Forfatningsændringen i 1536, og dermed var det forbi med Røverierne; Recessen tillod vel Adelen at beholde, hvad den havde købt eller tilmageskiftet sig af Kirken, men stadfæste, hvad Adelen egenmægtig havde tiltaget sig, det gjorde den ikke. Tværtimod kom nu Regnskabets Tid; de kongelige Stiftslensmænd var, som vi véd, ivrig sysselsatte med at undersøge, hvilke Godser Kirken havde Ret til, og ubønhørlige i at tilbagekræve, hvad der med Urette var frataget den. Disse Bestræbelser fortsattes ogsaa senere; i 1558 fik Herluf Trolle Befaling til at undersøge, hvem der i Sjælland havde bemægtiget sig Kirkens Gods og Tiender, og Fuldmagt til at tilbagekræve saadant Gods[3]; i 1571 befaledes det Stiftslensmændene og Bisperne nøje at oplyse, om der var frakommet Kirken noget Gods mod Ordinansens Lydelse[4], og i 1577 modtog Stiftslensmanden Lave Bek en lignende Fuldmagt som Herluf Trolle, efter at Brevene paa Stiftens Gods da nylig atter var gennemsete[5]. Resultatet af disse Eftersøgninger er ikke bekendt; da en lignende foretoges i Sverige, kunde man kun opgive Adelens uretmæssige Vinding til 400 Gaarde[6]. Fra Danmark kendes i det mindste et Par Exempler paa, at adelige senere maatte bøde for tiltaget Kirkegods; efter Peder Oxes Død maatte hans Arvinger betale 18000 Daler, fordi han med Urette havde tilegnet

---

1) Fred. I's Registr. S. 338.
2) Danske Mag. 3 Række, V, 93.
3) Becker, Herluf Trolle, S. 14.
4) Ny kirkehist. Saml. IV, 386.
5) Kongebrev 1577 $^{19}/_{11}$ (Sjæll. Reg. XI, 331).
6) Forsell, Sveriges inre Historia, I, 66.

sig Thordsøgaard i Skaane[1], og da en anden af Kongens vigtigste Mænd, Johan Fris, var død, begyndtes der en Retsforfølgelse mod hans Arvinger for Gods, som han mod Recessen havde tilforhandlet sig af Kronens Klostre og Hospitaler; Arvingerne slap kun fri mod at betale 50,000 Daler til Kongen[2]. Slap de «store Tyve» ikke bedre fra det, har de mange smaa vel heller ikke faaet Lov til at beholde deres Bytte; den ovenomtalte Glob Krabbe maatte da ogsaa udlevere det Hospitalsgods, som han havde bemægtiget sig.

Under disse Forhold synes det Gods, som Adelen med Urette har tiltaget sig af Kirkens Ejendomme, ikke at kunne anslaas meget højt. Hvis vi havde Opgivelser om Kirkegodsets Størrelse før Reformationen, vilde en simpel Sammenligning med de Opgivelser, der haves fra den følgende Tid, vise, om der var gaaet noget tabt og hvor meget; saa vidt er det nu ikke muligt at naa, men paa et Par Punkter kan vi dog sammenligne Kirkegodset før og efter Reformationen. Over Lunde Stifts Ejendomme haves der en Jordebog fra 1522, og en Del af dette Gods henlagdes under Malmøhus, fra hvilket Len der er bevaret en Jordebog af 1546[3]. En Sammenligning mellem disse to Godsopregninger viser, at der her ikke er gaaet noget tabt i den mellemliggende Tid; Gaard for Gaard kan Godset følges over fra Ærkebispens til Kronens Eje. Den samme Jordebog over Malmøhus Len indeholder ogsaa Dalby Klosters Gods, og over dette haves fra 1530 en særlig Jordebog[4]. Atter her gaar Godset

---

[1]) Danmarks Len, S. 69.
[2]) Breve af Jan. 1573 (Sjæll. Reg. XI, 38 f.).
[3]) Se Oplysninger, S. XXXIII f.
[4]) Registr. 52, Nr. 47 c.

næsten overalt igen uden andre Ændringer end dem, som en halv Menneskealder altid vil foraarsage[1], og saavidt jeg ser, savnes der i 1546 kun to Smaagrupper af Gaarde; heraf synes den ene dog at bestaa som et særskilt Len[2], medens 10 Gaarde i Hærjestadherred vistnok ikke kan paavises. Er de nu tagne af en Adelsmand? Maaske, men der er ogsaa andre Muligheder: de kan være henlagte under et andet Len, solgte eller bortmageskiftede, endelig fravundne Klostret ved Lov og Dom. Stort var Tabet af ti Gaarde paa en fire til femhundrede i alt Fald ikke. Mere Gods har Adelen vel tilegnet sig fra de enkelte Kirker: den store Jordebog fra 1569 over Kirkegodset i Lunde Stift viser en Del Exempler herpaa, men der er her sjældent Tale om mere end smaa Jordstykker eller en lille Afgift[3]. Naar man modsat hos Adelen søger Vidnesbyrd om Erhvervelsen af Kirkegods, bliver Udbyttet ogsaa meget ringe. Mogens Gøs Breve paa Gods er f. Ex. vistnok fuldstændig bevarede i Datteren Elines Jordebog[4], og han var just ikke bekendt for at være en Klosterven; dog ses det her, at kun 4 af hans overordentlig mange Gaarde tidligere har tilhørt

---

[1]) Gaardtallet er saaledes i 1546 lidt større end i 1530 paa Grund af den fremadskridende Godsdeling; der findes f. Ex. i Bareherred 41 Ejendomme mod 36 i Aaret 1530, i Skøtsherred 23 mod 20 osv.

[2]) Jordebogens 7 Gaarde i Nøbølle i Jærestadherred turde nemlig være de samme, som Hans Bilde har i Pant (Danmarks Len, S. 70).

[3]) Børring (anf. Skr. S. 9, Anm.) taler om «otaliga bevis» paa saadanne Tilegnelser, men dette Udtryk synes vel stærkt, i Fald man tør dømme efter de Uddrag af Jordebogen, der er meddelte af Falkman. Det er jo desuden langtfra givet, at Præsterne altid havde Ret i de Krav, de opstillede.

[4]) Afskrift i Gehejmearkivet.

Klostre[1]. De faa Steder, hvor vi kan vente at finde noget om Adelens Vinding af Kirkegodset, henpeger altsaa alle paa, at denne Vinding var meget ubetydelig.

Vi har ved at søge at bestemme, hvad Adelen vandt ved Kirkegodset, kunnet naa til en vis Sandsynlighed for, at der kun gik meget lidt af den katholske Kirkes Godsrigdom over i Adelens Hænder. Saa meget er i alle Tilfælde klart, at Adelens Fordel ved Kirkegodsets Sækularisation ikke i fjærneste Maal kan sammenlignes med Kronens. Den første og umiddelbareste Følge af Statsomvæltningen var altsaa til Kongemagtens Fordel; Kronen inddrog Bispegodset og Klostrene, og derved steg det Gods, som Kongen havde at raade over, til det tredobbelte af, hvad Kronen havde havt før Reformationen. Formaaede Kongen at benytte denne umaadelige Godsrigdom, da maatte Statsomvæltningens næste Følge sikkert blive en stor Forøgelse af Kongemagten i Danmark.

---

[1]) 1530 købte han én Gaard af Horsens St. Hans Kloster, samme Aar én af Alling Kloster; 1532 fik han Skøde af Vor Kloster paa to Gaarde.

VI. Den monarkiske Reform af Lensvæsenet under Kristian III.

Efter Statsomvæltningen i Aaret 1536 besad Kristian III en Magt, som ingen Konge i lange Tider havde havt; meget af det, Kristjern II havde stræbt efter, havde hans lykkeligere Fætter opnaaet, og ikke mindst laa dennes Lykke deri, at han havde Lovens Hjemmel for sin Magtudvidelse. Bispernes Magt var knækket, og med den var Rigsraadets Indflydelse trængt tilbage indenfor rimelige Grænser; Kongedømmet var blevet halvt arveligt; Kronens Magt var styrket ved Udvidelsen af Fadeburets Omraade og ved Erhvervelsen af Størstedelen af Kirkens umaadelige Godsrigdom. Tidens store Spørgsmaal var nu, om Kristian III kunde opretholde denne Magtstilling og bygge videre derpaa.

Indeholdt Kongens Stilling store Muligheder, saa var den tillige i højste Grad faretruet. I Udlandet stod Kristjern II's Slægtninge stadig under Vaaben, støttede af selve den mægtige Kejser Karl V; Rigets Naboer mod Syd var fjendtlige; til Kong Gustav i Sverig fæstede man ikke Lid. Endnu større Farer truede dog indefra; Danmark havde gennemgaaet en Krisis, der havde rystet Riget i dets Grundvold, og endnu stod den nye Samfunds-

orden kun paa vaklende Fødder. Var Kristian III end Danmarks Frelser fra Undergang, saa var han dog kun blevet dette ved en Erobring af Riget; Bønderne led under de haarde Straffedomme, Borgerne havde kun nødtvungent bøjet sig, Adelen var nedstyrtet fra sin store Magt. Kunde Kong Kristian under saadanne Forhold finde Støtte for sin Styrelse hos de danske, eller maatte han vedblive at søge Hjælp hos de holstenske Stormænd, hos den tyske Lejehær, der havde hjulpet ham til Landets Erobring? Kristians første Regeringsaar viser, hvor vanskeligt det var for ham at træffe sit Valg[1]; Forholdene bølger frem og tilbage. Vi søger kun at vise Hovedstrømningerne.

I Begyndelsen maatte Kongen, som naturligt var, se med Mistillid paa sine nye Undersaatter; hans tyske Raadgivere indgød ham stadig Mistro til de danskes Stemning, og fra hans Svoger i Preussen kom der atter og atter indtrængende Advarsler i samme Retning. Med holstenske Hjælpere søger Kongen da at befæste sin Styrelse, medens han samtidig stræber at sikre sig ved at beholde en Del af Lejetropperne i sin Tjeneste. I to af Jyllands Stifter bliver det holstenske Stormænd af Rantzovernes Æt, Johan og Henrik, der som Stiftslensmænd faa det Hverv at gennemføre Reformationen; paa det vigtige Grænseslot, Koldinghus, befaler en tredje Rantzov, Key. En Række af holstenske eller tyske Adelsmænd anbringes rundt om i Riget paa større eller mindre Len; Rigets Hovedfæstninger, København og Malmø, vover Kongen i denne Tid ikke at betro til danske.

Denne Indvandring af tyske Lensmænd vakte stor

---

[1]) Se herom i det hele Heises Afhandling om Utenhof (Hist. Tidsskr. 4 Række, VI, især S. 252 ff.).

Vrede blandt den danske Adel, og i Slutningen af Trediverne naar Hadet til Udlændingerne en overordentlig Højde. Paa denne Tid begynder der imidlertid fra Kongens Side en Tilnærmelse til det danske Parti; han fatter aabenbart lidt efter lidt Tillid til, at den Underkastelse, som den indfødte Adel havde vist, virkelig var oprigtig, og tillige fremtræder der da flere Spørgsmaal, hvor de danskes Meninger tiltaler Kongen mere end Holstenernes; i Tronfølgespørgsmaalet f. Ex. ønsker de danske at fremskynde Hyldingen af Kongens Søn Frederik, medens de holstenske Stormænd modsætter sig dette for at bevare deres egen Valgfrihed efter Kongens Død. Fra Aaret 1540 bliver det mere og mere klart, at Kongen er i Færd med at opgive de fremmede som sin Hovedstøtte. Danske Adelsmænd fremtræder nu som hans nærmeste Raadgivere, og det ikke blot Mænd som Johan Fris eller Esge Bilde, der altid havde staaet Kongen nær; ogsaa adelige af det gamle Aristokratparti finder Naade hos Kongen, genoptages i Rigsraadet og faar atter Len; Anders Bilde bliver saaledes først Statholder paa København Slot[1] og generhverver snart atter sit Len Stegehus; Otte Krumpen bliver lidt senere Lensmand paa Hald. Malmøhus, der var genopbygget og stærkt befæstet, kommer nu ogsaa i Hænderne paa danske; efter en indtrængende Forestilling fra Rigsraadet om at betro dette vigtige Len i Skaane til en dansk Adelsmand[2], bliver Jørgen Urne i 1540 Embedsmand her. Samtidig træder de vigtigste af de holstenske Lensmænd tilbage;

---

[1]) Fremtræder som saadan fra 1539-41 i Breve blandt Adelsbrevene paa Kgl. Bibl. (Fasc. V) samt i Saml. Danske Kongers Historie.

[2]) Omtalt i et Brev fra Anders Bilde til Kongen, Tirsdag efter Palmesøndag (23/3) 1540, Danske Kongers Historie, XIX.

Johan Rantzov viger vel paa Riberhus kun Pladsen for andre Holstenere, men paa Koldinghus afløses Key Rantzov af en dansk Adelsmand, og fra Hald fjærnes, halvt med Magt, den af Henrik Rantzov indsatte Foged, Henrik Blome [1], for at følges af en indfødt Lensmand.

Endelig indtræder i Aaret 1542, som det synes, en fuldstændig Forsoning mellem Kristian III og det nationale Parti. Tronfølgespørgsmaalet ordnes i det væsentlige i Overensstemmelse med Kongens Ønsker; Hertug Frederik hyldes højtidelig som Faderens Efterfølger, og i Formynderstyrelsen faar Dronningen ogsaa Sæde. Fremdeles ordnes Rigets Pengeforhold; af Gælden overtager Kongeriget de to Tredjedele, og paa denne Maade løses Kongen efterhaanden fra det Gældsforhold, hvori han stod til Holstenerne [2]. Sluttelig paatager Adelen sig baade en stor Rustning og en overordentlig Skat af et Omfang som ingensinde tidligere; hver Adelsmand lovede i Løbet af to Aar at indbetale $^1/_{20}$ af sin Formue (ikke af sin Indtægt [3]) til Staten, og der indkom da ogsaa meget betyde-

---

1) Herom handler vidtløftig Henrik Blomes Bønskrift til Kongen (1 Septbr. 1541), der understøttedes af Fyrstendømmernes Raad; Blome nævner som sine værste Bagtalere: Peder Skram og dennes «frundschop» (Adelsbreve, Fasc. III). Jfr. Danske Mag. 3 Række, VI, 305-06.

2) Ikke blot var mange enkelte Len pantsatte til Holstenere, som nu til Dels faa deres Penge tilbage (f. Ex. Henrik Rantzov ved Lønborggaard), men Hald Slot var Underpant for en Sum af 30,000 Gld. til Holstenerne, og heri finder Henrik Blome Undskyldning for, at han ikke vilde give Slottet fra sig (sml. ovenfor). I 1541 overtog flere danske Adelsmænd Borgen for store Summer, som Kongen skyldte Holstenerne, og fik til Gengæld Kalø i Pant.

3) Som en Indtægtsskat er denne Adelsskat bleven opfattet allerede i Registret til Sandvigs Christian III's Historie og endnu af Tr. Lund, Historiske Skitser. At den imidlertid var en Tyvende-

lige Summer. Til Gengæld, fristes man til at sige, for alle disse Indrømmelser søger Kongen fra nu af saa godt som udelukkende sin Støtte i den danske Adel[1]; de tyske og holstenske Raadgivere trækker sig tilbage; Melchior Rantzov var allerede død i 1539, Utenhof forlader Danmark, Johan Rantzov falder snart efter i Unaade. Saaledes var den store Udsoning, som Recessen af 1536 havde bebudet, nu virkelig traadt ud i Livet, og den indre Fred fulgtes snart af den ydre, Forsoningen med Kejseren og Kristjern II's Slægtninge.

Paa Grund af de urolige Forhold, der herskede i det første Tiaar af Kristian III's Regering, kunde Kongen først fra Midten af Fyrrerne henvende sin Hovedopmærksomhed paa de indre Forhold. Ved denne Tid begynder da i Lensvæsenet en Bevægelse, som vedvarer til Kongens Død, og som kun kan betegnes som en udpræget Reform i monarkisk Retning, en gennem-

---

del af Formuen, saa utroligt dette end er, ses allerede af Kongens Genbrev til Adelen (Sandvig, II, 132-33); klarere fremgaar det af en «Beslutning om den tyvende Penning af Adelen» (Danske Saml. Nr. 629, 17), hvori Vurderingen anføres, og hvor hver Læst Korn beregnes til 1000 Mark, hvilket var Salgsværdien af den tilsvarende Jord, ikke Prisen for en enkelt Læst.

[1]) Ret karakteristisk træder Ændringen i Kongens Stilling til den danske Adel frem i de to Forlig, der sluttedes med Dronning Sofie om hendes Livgeding. I det første af disse (Hutten, 1540) faar Dronningen Tilladelse til at afsætte Shak Rantzov paa Nykøbing mod at indsætte en dansk eller holstensk Slotshøvedsmand; i det andet (Flensborg, 1550) maa hun love ikke at afsætte Embedsmanden paa Nykøbing uden Kongens, Prinsens og Rigsraadets Vidende og især ikke at indsætte nogen Lensmand, der ikke er af Adel, født i Danmark. Breve i Danske Kongers Hist., Fasc. XXXIV.

gribende Omskabelse af Lensvæsenet, der frembringer de største Resultater og dog gaar saa stille for sig, at den hidtil næsten helt er undgaaet vore Historikeres Opmærksomhed. Denne Reformbevægelse, der først ved Aaret 1545 træder frem i en direkte Indgriben i Lensvæsenet, spores imidlertid langt tidligere, ja lige fra Kristian III's Tiltrædelse, og naar den gennemføres med saa stor Sikkerhed og Hurtighed, saa skyldes dette netop, at Planerne til Reformen var modnede og forberedte i Kristians første 10 Aar. Den Stilhed, der da syntes at herske i Lensvæsenet, var kun tilsyneladende; det er Havblikket før Stormen, hvorunder Skyerne trækker op og samler sig.

I Begyndelsen af Kristian III's Styrelse udfoldedes der en livlig Virksomhed i Kongens nærmeste Omgivelser, blandt hans Raadgivere og i hans Kancelli[1]. Allerede umiddelbart efter Inddragelsen af Bispegodset stræbte Kongen at faa Klarhed over dettes Størrelse og Forleningsforhold, og senere udvidedes disse Bestræbelser ogsaa til det ældre Krongods; omtrent ved Aaret 1540 udarbejdedes der saaledes en summarisk Jordebog over Jylland, der meddeler Oplysninger om Indtægten af de allerfleste Len i denne Landsdel. I Januar 1545 lod Kongen udgaa et aabent Brev til alle Embedsmændene, hvori han beklagede sig over, at hvor der var Tale om Tynge eller Tjeneste af Lenene, dèr beraabte man sig stadig paa gamle Pante- eller Forleningsbreve, som Kongen ikke kendte; i den Anledning befalede han nu enhver Lensmand at møde inden den følgende Vor Frue Kyndelmisse og da medtage

[1]) Se nærmere Oplysninger, Afd. F, hvor ogsaa de vigtigste Aktstykker er aftrykte.

alle de Breve, de havde paa deres Len. Denne Plan til Indkaldelsen af alle Lensbreve blev virkelig udført, og efterhaanden, som Lensmændene mødte frem med deres Breve, blev disse afskrevne og indførte i de kongelige «Registre». Paa dette Grundlag i Forbindelse med, hvad man i Forvejen havde i Kancelliet, udarbejdede saa en af de kongelige Sekretærer, Anders Munk, en udførlig Udsigt over hele Rigets Lensvæsen. Hvert Len blev opført heri, dets Omraade blev angivet, og dets Indehaver nævnet med Oplysning om alle de Breve, som han havde paa Lenet. Saaledes kunde dette Værk, Lensbogen, som det kaldtes, tjene til Grundlag for Kongens netop samtidig begyndende Reformer[1].

Jævnsides med denne omfattende Indsamling af Oplysninger gik saa Tanker og Planer til en bedre og fordelagtigere Bestyrelsesmaade af Rigets Len. Allerede Indordningen af det tilkomne Bispegods gav Anledning til megen Overvejelse; vi har tidligere omtalt, hvorledes man her i Tiden omkring 1540 bragte en endelig Ordning til Veje ved at forene Bispernes Fadebursgods med ældre kongelige Len og ved Oprettelsen af Stiftslensmandsembederne. Langt videregaaende Planer træder imidlertid

---

[1]) Ogsaa i Kristian III's senere Aar foretoges lignende Arbejder over Lensforholdene. I Midten af Halvtredserne udarbejdedes der en ny Oversigt af samme Art som Lensbogen, kun mere kortfattet, men med Oplysning om de i Mellemtiden indtrufne Ændringer (Danske Saml. Nr. 77c). I 1546 fik Joakim Bek Befaling til at udarbejde en fuldstændig Jordebog over hele Riget, og i den Anledning indkaldtes alle de enkelte Lens Jordebøger (Danske Mag. 4 Række, I, 217); det sidste gentog sig atter i 1550-51, da Jordebøgerne skulde indsendes til Rigshofmesteren Esge Bilde og Rentemesteren Eskil Gø (Tegn. o. a. Lande, III, 203, 280); noget Resultat kan i alt Fald nu ikke mere spores.

frem i Aaret 1542. Da lod Kongen den jydske Rentemester Jørgen Pedersen indsende dels et Register over alt Kronens og Stiftets Jordegods i Jylland, maaske det samme, som omtaltes ovenfor, og dernæst en Liste over de Len, Købstæder og Klostre, som var bortforlenede saaledes, at Kongen ikke fik nogen Indtægt deraf. Paa Grundlag af disse Oplysninger udarbejdede saa en af Kongens tyske Raadgivere — man kunde tænke paa Hertugdømmernes Rentemester, Henrik Schulte[1] — en højst mærkelig Plan til en Omskabelse af det jydske Lensvæsen[2]. Efter denne skulde der i Jylland være fire Hovedslotte, Riberhus, Aalborg, Hald og Silkeborg; deraf skulde de to første udvides betydelig, ved at man under dem indlagde de nærmest liggende mindre Len og Klostre; overfor nogle af disse stod Kongen allerede frit; andre, som var pantsatte, vilde han finde Udveje til at indløse. Lensmændene paa hine fire Hovedslotte skulde sættes paa fast Løn, der ved de to første ansloges til 1000 Mark lybsk, ved Hald til 400 Daler. Af denne Løn skulde de afholde alle Udgifter til sig selv, til Folkenes Sold og Klæder, til Slotsbesætningens Underhold, til Hestenes Fodring; hele Resten af Indtægterne, visse som uvisse, skulde saa komme Kongen til Gode. Tiendekornet skulde oppebæres af en Stiftsskriver, der uden at have noget med Lensmanden at gøre aflagde Regnskab umiddelbart til den kongelige Rentemester. I alt mentes da Kongen af de fire Slotte og af de jydske Tiender aarlig at kunne faa et Over-

---

[1]) Denne er Forfatteren til de Registre over Hertugdømmernes Lensindtægter, der er trykte i Neues staatsbürgerliches Magazin, VI, 210-51.

[2]) Trykt i Oplysninger, S. XLV.

skud af 30,000 Mk. lybsk. Denne Plan blev senere, synes det, underkastet en Gennemregning af en dansk, formodentlig den jydske Rentemester[1]; han meddelte nøjere Oplysninger om Hovedslottenes Indtægter og om Størrelsen af de Godser, der var foreslaaet lagte ind under hine, og angav saa den fulde Bruttoindtægt til 18,780½ Daler. Fradrages derfra de Lønninger, som Lensmændene skulde have, bliver Overskuddet omtrent det samme, som der var angivet i den tidligere Plan, og dertil kom endda Indtægten af Aarhusgaard, hvorfra der indsendtes meget store Naturalleverancer til København.

Denne Plan fra Aaret 1542 er et højst betydningsfuldt Vidnesbyrd om de Ideer, der i denne Tid sysselsatte Kongen og hans Raadgivere. Her fremtræder klart udtalte de Hovedtanker, der siden blev Grundlaget for hele Kristian III's Reform af Lensvæsenet. Udvidelsen af Regnskabslenenes Omraade ved at lægge de mindre Len og de særskilt bortforlenede Herreder ind under Hovedslottene, en bedre Økonomi paa Lenene, især ved at Lensmanden fik en fast Løn, det var de to Principer, som, skarpt gennemførte, paatrykte hele Lensvæsenet en ny Karakter.

Betydningen af det første Tiaar af Kristians Regering er dog ikke udtømt, naar man har set, hvorledes det blev benyttet til at faa Klarhed over de forhaandenværende Forhold og til at modne Tankerne om, i hvilken Retning Reformerne skulde gaa. Disse Aars Vigtighed ligger nok saa meget deri, at de i Hovedsagen tilbagegav Kongen hans Handlefrihed overfor Lensmændene. Vi har set, hvorledes i Løbet af Frederik I's Tid Kongens oprindelige Raadighed over Besættelsen af Lenene

---

[1]) Trykt i Oplysninger, S. XLIII.

saa godt som var forsvundet; naar Grænsen mellem Fadeburslen og Adelslen var fast og uoverstigelig, naar de tre Femtedele af Landet var pantsatte for umaadelige Summer, naar næsten hver Lensmand var sikret ved Løfte paa Aar eller Livstid, naar endelig mange Len ogsaa var bortlovede for det næste Slægtled, saa var Kongens Handlefrihed en Theori, der ikke existerede i Praxis. Saaledes var Forholdene ved Frederik I's Død i 1533; i Midten af Fyrrerne derimod var alt dette forandret.

Var Adelen ved Kristian III's Tronbestigelse ligesom fastvoxet til sine Len, saa gjorde allerede Grevens Fejde og den følgende Statsomvæltning store Skaar i Lensmændenes Uafsættelighed. Adskillige døde under Fejden, andre mistede deres Len paa Grund af deres Optræden; endelig erklærede Haandfæstningen alle Ventebreve paa Len for ugyldige og magtesløse. Alt dette var dog lidet mod, hvad der vandtes i det følgende Tiaar. Kongen foretog i denne Tid ingen aggressive Skridt mod Adelen; alt, hvad han udrettede, opnaaedes ved en stærkt fremtrædende Sparsomhed med at give Lensmændene Løfter paa Tid. Hvad Pantelenene angaar, saa tillod Kongens Finansforhold i dette Tidsrum ham ikke at formindske den Sum, der som Rigets faste Gæld stod i Pantelenene; Hovedsummen af alle Pant er i 1545 den samme som ved Frederik I's Død. Hvad derimod Tiden for Forleninger angaar, fremtræder der én stor og betegnende Forskel mellem disse Tidspunkter. Under Frederik I havde et Forleningsbrev, der ikke indeholdt et Løfte paa Tid, været en sjælden Undtagelse; Kristian III gjorde det næsten til Regel. Af de omtrent 80 Lensbreve f. Ex., som han udstedte paa Klostre, gav kun henved en Snes Lensmanden Tilladelse

til at beholde Lenet paa Livstid; ved Hovedlen blev det lige fra Kristian III's Tiltrædelse en fast Grundsætning ikke at meddele Forleningerne paa anden Maade end «ad gratiam», «saa længe vor Naade tilsiger». I de første ti Aar af sin Styrelse har Kristian kun givet ét Tidsbrev ved Hovedlen; det var, da Peder Skram blev sin Svigerfaders Efterfølger paa Helsingborg, og han fik endda kun Løfte paa at beholde dette Len i 3 Aar! Følgen af denne Politik var, at Kristian III ved Midten af Fyrrerne fandt sig stillet frit overfor de fleste af de større Len og en stor Mængde af de mindre. Det Baand, der laa paa Kongens Handlefrihed ved Pant, var endnu meget udbredt; bundet ved Løfter paa Aar eller Livstid var Kongen derimod paa den Tid kun ved 8 af Landets 56 Hovedlen.

Kongens Handlefrihed 1533 og 1545.

		1533	1545
Regnskabslen:	uden Tid	9	18
	Tid eller Pant	2	»
Andre Len:	uden Tid	4	12
	Aar	1	»
	Livstid	5	2
	Pant	17	18
	Pant og Aar	7	1
	Pant og Livstid	21	5
I alt:	ubundet	13	30
	bundet	53	26

Endnu paa ét Punkt er Kristians første Tiaar af Betydning for Lensvæsenets Udvikling. Vi har allerede omtalt, hvorledes den udprægede Grænse mellem Adelslen og Fadeburslen forsvinder med Statsomvæltningen i 1536, ja, hvorledes selve Begrebet Adelslen træder til-

bage. Ogsaa i Praxis havde Kongen benyttet den derved vundne Fordel, og Aaret 1536 havde bragt adskillige af de Len, som man tidligere henregnede til Adelens Del af Landet, ind under det kongelige Fadebur. I denne Retning er de nærmest følgende Aar af Kristians Regering vigtige, fordi de viser, at Kongen stadig, selv under de nu indtraadte regelmæssige Forhold, hævdede sin Ret til at forøge Fadeburets Omraade. I 1537 formaaede han Johan Rantzov til at opgive sit Livsbrev paa Krogen mod at faa et Len paa Laaland i Stedet, og Krogen, dette vigtige Slot med sit store Tilliggende, kom da umiddelbart ind under Kronen; 1540 udløste Kongen Mogens Gyldenstjerne fra hans Pantelen Lindholm og Falsterbo, og disse to Len, der i umindelige Tider havde været paa Afgift eller frit forlenede, forenedes nu med det nyopførte Malmøhus til ét stort Regnskabslen. Paa samme Maade gik det med Skanderborg Slot, da Mogens Gø døde; ligeledes lagdes flere enkelte Herreder ind under Hovedslottene. Ogsaa i denne Retning peger Kristians tidligere Aar frem mod den paafølgende Reform.

I Midten af Fyrrerne var saaledes alt forberedt til, at denne store Reform kunde træde ud i Virkeligheden. Kongens Planer var modnede, han havde en klar Oversigt over Lensvæsenets hele Tilstand, han var i Besiddelse af en udstrakt Handlefrihed baade overfor Lensmændene og hvad Lenenes Art angaar. Saa begynder Reformbevægelsen for at fortsættes uden Afbrydelse lige til Kongens Død.

Vi har tidligere paavist, hvorledes der i Danmarks Lensvæsen fremtræder en Dobbelthed, to modsatte Principer, der stadig kæmper om Herredømmet. Lenene er Kongens, Lenene er Adelens med Kongen som Overherre, — det er de to Hovedsætninger, der i Lensvæsenet er

legemliggjorte i de to Hovedformer for Forleninger, Regnskabslenet og Tjenestelenet. Da Kristian besteg Tronen i Danmark, havde Adelen næsten ført sine Tanker til en fuldkommen Sejr; medens den havde indskrænket Kongens Fadeburslen til et Lavmaal og fra Fadeburet erobret en stor Mængde af Købstæderne, havde den skaffet sig Hoveddelen af Landet til Len paa højst gunstige pekuniære Betingelser og med en Sikkerhed for at beholde Lenene, der næsten gjorde Kongens Overhøjhed til et tomt Ord. Vilde Kristian III føre Kongemagten tilbage i Lensvæsenet, var der dertil kun ét Middel: det, atter at udvide det kongelige Fadebursomraade. Var den Form at uddele Len paa Regnskab end blevet i høj Grad indskrænket af Adelsvælden, saa bestod den dog endnu, og denne Form tilfredsstillede i Hovedsagen de Krav, en kraftig Kongemagt maatte stille. Regnskabslensmanden var i alle Retninger afhængig af Kongen; han blev ansat uden Løfte paa at beholde Lenet længere, end Kongens Naade tillod; han stod Kongen inde for alle Indtægter som for alle Udgifter; paa ethvert Punkt greb Kongen ind i hans daglige Styrelse, og til enhver Tid var han underkastet Kongens Tilsyn. Kunde Kongen udvide Regnskabslenenes Omraade paa Adelslenenes Bekostning, var derved Statens Herredømme i Lensvæsenet atter bragt frem; uden Revolution kunde da Adelen Skridt for Skridt føres tilbage fra sin bydende Stilling til en lydende. Det var det, som Gustaf Vasa havde udført i Sverige; — nu skete det samme i Danmark.

Det blev altsaa Kristian III's Hovedmaal stadig og kraftig at udvide Fadeburets Omraade. Allerede i hans første Aar var, som vi har set, en hel Række af Len, der havde været paa Afgift eller Tjeneste, gaaet over til at blive Regnskabslen; selve Statsomvæltningen havde

bragt Fadeburets Omraade op fra 43½ til 63½ Herreder, og i det følgende Tiaar var der vundet endnu 10 Herreder. Først fra Midten af Fyrrerne tager dog Bevægelsen i denne Retning Fart; den bliver hurtig og uafbrudt; der gaar næppe noget Aar hen, som ikke betegnes ved vigtige Erhvervelser for Fadeburet. Enhver Lejlighed benyttes: da Peder Ebbesen Galt dør, lægges Lundenæs paa Regnskab; Erik Banner dør, og det gaar paa samme Maade med Kalø. Peder Skram forflyttes en kort Tid fra Helsingborg, og da han vender tilbage, finder han sit Len omdannet til Regnskabslen. I Halland lægges Varberg under Fadeburet, i Sjælland Abrahamstrup, Holbæk, Korsør, i Fyn Hagenskov, paa Langeland Tranekær, og saaledes overalt.

Medens en Mængde af de Hovedlen, som Adelen tidligere havde betragtet som sine, gaar over til at blive Regnskabslen, forsvinder tillige en hel Del af de Smaalen, bestaaende af et enkelt Herred, hvoraf der især under Frederik I var fremkommet saa mange; disse inddrages efter vedkommende Indehavers Død eller ved en anden Lejlighed og lægges da under det nærmeste Hovedslot. Paa den Maade faar Helsingborg atter Torneherred og Othensherred ind under sig og opnaar derved det samme Herredstal som i Kristjern II's Tid. Nyborg forøges med Sundsherred efter Fru Else Tots Død; under Aalborg lægges Hanherred og Hindstedherred; Nørvangsherred kommer under Koldinghus o. s. fr. Selv hele Slotslen, der havde bestaaet som særskilte i Aarhundreder, forenes nu med vigtigere Len: Hønborg gaar op i Koldinghus, Kalø forenes med Aarhusgaard; fra Nyborg hersker Lensmanden Frans Brokkenhus tillige over Tranekær og Kærstrup; under København lægges baade Krogen og Abrahamstrup.

Hvor konsesvent og kraftig Kong Kristian gik frem ved denne Udvidelse af Kronens Særomraade, vil man bedst se af følgende Oversigt over Bevægelsen i Regnskabslenene:

Aar	Herreder	
1537	4	Krogen (1555 lagt til København).
1540	5	Lindholm og Falsterbo lægges til Malmøhus.
	÷ 1	Tryggevælde kommer paa Afgift.
	÷ 4	Vordingborg ligeledes[1].
	÷ 5	Kalø pantsættes (fra 1541 paa Afgift).
	÷ 1	Rugaard kommer paa Afgift.
1542	2	Lysgaards og Hidsherred lægges til Silkeborg.
	1	Rindsherred til Hald.
	1	Vesterherred til Riberhus.
1543	1	Torneherred til Lundegaard.
	(1)	Halmstadherred (dog kun til 1547).
1544	6	Skanderborg.
1545	1	Abrahamstrup (1547 til København).
	1	Hanherred til Aalborg.
1546	1	Rugaard til Odensegaard.
1547	2	Helsingborg } forenet 1548.
	5	Landskrone } forenet 1548.
	1	Nørvangsherred til Koldinghus.
1548	2	Tordrup til Dronningborg.
	÷ 1	Nørrehaldherred (pantsat).
1549	4	Lundenæs.
1550	4	Vordingborg.
	1	Sundsherred til Nyborg.
1551	1	Othensherred til Helsingborg.
	1	Hagenskov.
1552	(1)	Sallingherred (dog kun til 1554).
	2	Gjerlev og Nørhaldherred til Dronningborg.
1553	2	Tranekær til Nyborg.
1554	1	Hindstedherred til Aalborg.
	5	Kalø (1557 til Aarhusgaard).

[1]) Afgiften af dette Len var dog saaledes, at denne Overgang i Virkeligheden var en ren Formsag.

Aar	Herreder	
1556	2	Holbæk.
	4	Ørum (dog under særlige Forhold).
1557	4	Varberg.
	2	Korsør.
	(2)	Stege (dog kun til 1558).
	1	Hønborg til Koldinghus.
1558	1	Gladsaxe.
	2	Ravnsborg.

Det Resultat, der opnaaedes ved disse Bestræbelser, svarer da ogsaa i Betydning til den Udholdenhed, hvormed de blev drevne. Ved Erobringen af Riget, ved sin voldsomme Statsomvæltning havde Kristian vundet 20 Herreder for Fadeburet; dertil havde det følgende Tiaar føjet 10; — ved den stadige Udvidelse af Fadebursomraadet, der begynder i Midten af Fyrrerne, vandt han ikke mindre end 48 Herreder. Da Kristian døde i 1559, havde Bortforleningen af Rigets Hovedlen derfor en ganske anden Karakter end under Frederik I; Lenenes Herredstal taler klart nok:

	1533:	*1559*:
Paa Regnskab	43½	123½
- Afgift	45	18
- Tjeneste (frit)	65½	20½.

Fra at udgøre kun 28 pCt. havde Regnskabslenene hævet sig til over 76 pCt. af hele Landets Herredstal[1]; fra at udgøre den mindste Del af Landet, lidt mindre end Afgiftslenene og meget mindre end de frie Len, var Fadeburet blevet det altovervejende, omsluttende et Om-

[1]) Gustaf Vasa i Sverige naaede kun til at have henved 64 pCt. af Herrederne paa Regnskab, 107½ af 159 Herreder (Forsell, I, 41).

raade, der var over tre Gange saa stort som de to andre Lensformers tilsammen. Herskede Adelen ved Frederik I's Død over næsten de tre Fjærdedele af Hovedlenene, saa var Forholdet ved Kristian III's Lenspolitik blevet netop det modsatte; de Former for Forlening, som Adelen attraaede, var indskrænkede til en lille Fjærdedel af Hovedlenene, i over de tre Fjærdedele herskede Kongen med Adelsmænd som fuldstændig afhængige Embedsmænd.

Naar Kongen saaledes lagde Len efter Len paa Regnskab, var den naturlige Følge deraf, at Kronens Indtægt af Afgiftslenene ikke kunde blive saa stor som tidligere; de 18 Herreder, der var paa Afgift i 1559, kunde selvfølgelig ikke give et saa stort Overskud som de 45 Herreder, hvoraf Frederik I modtog Afgifter. Afgifternes Hovedsum er da ogsaa mindre under Kristian III end tidligere; dog er den ingenlunde sunket i samme Forhold, som Afgiftslenenes Omraade er blevet indskrænket; den er kun gaaet ned fra 2000 Daler (6000 Mk.), som den udgjorde i 1533, til 1600 Daler ved Kristians Død, saaledes at de enkelte Afgifter altsaa forholdsvis er betydelig forhøjede. Noget lignende træder frem ved Pantelenene. Skønt Kristian III's Pengeforhold var alt andet end heldige, lykkedes det ham dog i høj Grad at indskrænke de pantsatte Hovedlens Antal; disse, som i 1533 talte 93½ Herreder eller omtrent de tre Fjærdedele af hele Herredstallet, udgør 1559 kun 25½ Herreder. Ogsaa den hele Pantesum er sunket, nemlig fra 140,000 Mk. eller omtrent 47,000 Daler til 29,000 Daler; men paa den anden Side er Gennemsnitssummen for det enkelte Herred altsaa voxet betydelig, fra omtrent 500 Daler til over 1100 Daler; med andre Ord, Kongens Laan af Lensmændene er gjorte paa langt gunstigere Betingelser.

Kristian III's Omskabelse af Lensforholdene ved Hovedlenene staar imidlertid ikke alene; den ledsages af en Udvidelse af Kongemagten ogsaa paa Lensvæsenets øvrige Omraader. Nærmest beslægtet med Statsmagtens Udvidelse af sin Myndighed ved Hovedlenene er Kongens Tilbagevinding af Købstæderne. Vi véd, hvorledes disse fra gammel Tid af stod umiddelbart under Kronen, men vi har ogsaa set, hvorledes Adelen især under Frederik I, delvis dog allerede tidligere, havde skaffet sig Indgang paa dette Omraade og derved draget en meget stor Del af Købstæderne ud af Kongens Haand. Kristian III greb ind her næsten med endnu større Fasthed end ved Hovedlenene; uden at vi er i Stand til at følge Enkelthederne i hans Fremgangsmaade, træder Resultatet os klart i Møde. I Slutningen af Kristians Regering var endnu kun to Købstæder i Adelens Hænder; Skive og Laholm hørte da ind under de nærmeste Hovedslotte, men alle øvrige stod umiddelbart under Kongen; som Rigens Regnskaber viser, indbetaltes saavel Byskatterne som Indtægterne af Byfogediet til den kongelige Rentemester. Kongemagten havde atter vundet Købstæderne tilbage, fuldstændigere end nogensinde i det sidste Hundredaar, og fra nu af er og bliver Adelen holdt borte fra denne Del af Landet; som Kongens Lensmænd kan de faa Byerne i Forsvar, det vil sige, faa Tilsyn med deres Styrelse og Kontrol med Magistratens og Byfogdens Regnskaber; en Forlening af Byerne og deres Indtægter til Adelsmænd indlader Kristian III sig derimod ikke paa, og dette Forhold kendes heller ikke i Resten af Aarhundredet[1].

---

[1]) En aldeles enestaaende Undtagelse fra Frederik II's Tid anføres i Danmarks Len, S. 166.

Den Udvidelse af Kongens Indflydelse i Lensvæsenet, Kristian III sætter igennem, faar forøget Vægt derved, at den i Tid falder sammen med den overordentlige Tilvæxt, som Kronens Gods modtager ved Inddragelsen af den største Del af Kirkens Ejendomme. Vi har set, at Kronen inddrog Bispegodset strax i Aaret 1536, og at ogsaa Klostrene efterhaanden gled helt ind under det kongelige Lensvæsen; dette Gods, som Adelen fik ingen eller megen liden Del i, forøgede Krongodsets Størrelse til det tredobbelte af, hvad det var før Reformationen. Derimod har vi hidtil ikke kunnet vise, hvorledes Kongen udnyttede denne Forøgelse af Gods, under hvilke Forhold det indordnedes i Lensvæsenet.

Bispegodset stod tilbage i Størrelse for Klostrenes Ejendomme, men var dog meget betydeligt, næppe mindre end halvt saa stort som det ældre Krongods. Da det inddroges, lod Kongen, som vi allerede har omtalt, dets Bortforleningsforhold blive som i Bispernes Tid; hvad disse havde givet Adelsmænd i Len, blev bestaaende som smaa Kronlen; hvad der havde ligget til Bispernes Fadebur, kom nu paa Regnskab under Kongen. Vi kan ikke opgive bestemte Tal for Størrelsen af dette Gods; dog er der ingen Tvivl om, at Fadeburslenene endogsaa betydelig overgik Adelslenene i Indtægter, og Hoveddelen af det vundne Bispegods kom altsaa strax i 1536 Kongen til Gode. Derved fremkom en hel Række af Hovedlen, der kom til at høre til de største i Landet.

Den mindre, dog altid meget væsentlige Del af det forhenværende Bispegods dannede derimod en meget stor Mængde af mindre Len, og denne Klasse af Forleninger kom nu paa én Gang til at spille en stor Rolle. Tidligere havde disse smaa Lensgodser kun været af ringe Betydning, og vi har sjældent havt Lejlighed til at om-

tale deres Skæbne, hvortil vort Kendskab ogsaa er lidet fuldstændigt; vi har kun antydet, hvorledes disse mindre Len aftog i Tal under Kristjern II's kraftige Styrelse for at voxe desto mere under Frederik I. Ved den sidstes Død bestode der nogle og halvfjærdsindstyve Smaalen, og henved en Femtedel af hele Krongodset hørte hertil; Kongens eneste Fordel deraf udenfor Rostjenesten var, at han kunde pantsætte dem, og Frederik I skyldte da heller ikke mindre end 90,000 Mk. bort til Panthavere af disse mindre Len.

Ved Inddragelsen af Bispernes Smaalen steg nu Tallet paa de mindre Len paa én Gang til næsten tohundrede (nøjagtigere 188), og deres Godsindtægt voxede i et endnu stærkere Forhold, i Jylland f. Ex. fra maaske kun 1300 Tdr. Korn til omtrent 18,000 Tdr. Nu fik Kongens Forhold til disse Smaalen den største Betydning, og takket være de fyldigere Oplysninger, er vi i Stand til med stor Skarphed at følge Kristian III's Politik ogsaa i denne Retning. Uden at indlade os paa Enkeltheder skal vi her kun vise, hvorledes de mindre Lens Stilling var ved Kristian III's Død; den følgende Tabel vil oplyse dette:

	Len		Len
		Udgaaet:	
Ældre Krongods.........	73	Lagt til Hovedlen........	35
Tilkommet Bispegods....	115	Bortmageskiftet..........	5
Senere oprettet..........	27	Bortsolgt	19
		Bortskænket.............	3?
i alt...	215	*Bestaaende i 1559...*	153

Man ser deraf for det første, at de mindre Lens Antal var i Aftagende; skønt Kristian III i Løbet af sin Styrelse oprettede en Del nye, var dog ved hans Død

disse Lens Antal kun lidt over halvandethundrede; over en Fjærdedel var forsvundet; Adelen havde Adgang til betydelig færre Len end i 1536. Og hvorledes er dette Resultat naaet? Kun en meget ringe Del af de forsvundne Len er gaaet over i Adelens Eje ved Gaver fra Kongen; naar Tabellen angiver disses Tal til 3, er det endda tvivlsomt, om dette ikke er for meget. Betydelig flere, i alt 19, har Kongen solgt, og dette skete især ved et stort Salg af jydske Krongodser, der foretoges for at skaffe Penge til Omslaget i Aaret 1544; vi kender Priserne, som man med et mildt Udtryk turde kalde ublu [1]). Godsernes aarlige Indtægt beregnedes i Korn, Læsten heraf ansattes efter Datidens Pris til 48 Mark, og for hver Læst Korn krævede Kongen da ved Salget 1200 Mark; med andre Ord, Køberne betalte Godset med 25 Gange Værdien af dets Aarsindtægt, hvad der kun bliver begribeligt, naar man erindrer, at Bøndernes Dagsarbejde og de uvisse Indtægter af Godset ikke medtoges ved Vurderingen. Fremdeles var fem af Godserne overdragne Adelsmændene ved Mageskifte, hvorved Kongen altsaa i Stedet fik andet Gods til Kronen. Hele Resten af de forsvundne Smaalen, 35 af 62, altsaa den større Halvdel, var derimod uden videre lagt ind under de kongelige Regnskabslen, det vil sige, i Stedet for, at Adelsmænd tidligere havde nydt disse Len, enten helt frit eller højst mod en ringe Afgift, var Godserne nu lagte til Fadeburet, og Kongen nød den fulde Indtægt deraf.

Saaledes var altsaa Kristian III's Behandling af Bispegodset. Dette inddroges helt og holdent under Kronen ved Recessen af 1536, som udtrykkelig nægter Ade-

[1]) Se Oplysninger S. XLII (hvor der ved en Fejlskrift er kommet til at staa: 50 Gange, i Stedet for 25 Gange).

len at faae nogen Del deraf til Ejendom. Hovedmassen af det lægges strax paa Regnskab, Resten gaar ind under de mindre Len. Overfor disse, som Adelen hidtil havde nydt ganske for sig, begynder Kristian III at gøre Kronens Rettigheder gældende; han formindsker deres Tal med over en Fjærdedel, og heraf lægges atter de fleste ligefrem ind under Kronen. Dertil kan endnu føjes, at Kronen heller ikke var helt uden Fordel af de Smaalen, der fik Lov til at bestaa; fra en Del af disse gaves der nu Afgifter til Kronen, Afgifter, der tilsammen dog næppe oversteg en tusend Daler om Året, og fremdeles havde Kongen mod Pant i disse Godser rejst Laan til et Beløb af henved 60,000 Daler.

Vender vi os nu til Klostergodset, finder vi her den samme Politik; ogsaa overfor dette vidste Kongen at gøre Statens Krav gældende. Da Kristian III ved Religionsforandringen fik Overhøjheden over alle Rigets Klostre, indeholdtes der deri ikke nogen finansiel Fordel for Kronen; vi har imidlertid allerede antydet, hvorledes Kongen, efterhaanden som Klostrene gik over til verdslige Forstandere, tillige stillede pekuniære Krav til disse og anvendte alle de verdslige Lens forskellige Former paa Klostrene. Vi skal nu nøjere se, hvilket Udbytte denne Fremgangsmaade medførte for Kongemagten. I Kronens Eje kom i Aaret 1536 i alt 54 Klostre; de 22 deraf stod da allerede under verdslige Forstandere, men nogensomhelst regelmæssig Indtægt havde Kongen hverken af disse eller af den større Halvdel, der endnu styredes af gejstlige. I Løbet af Kristians Tid gaar nu et stedse større Antal af Klostrene over til verdslige Lensmænd, indtil der i 1559 kun er 10 Klostre tilbage, der har bevaret deres gejstlige Styrelse. Hvorledes er det da gaaet med de øvrige 44? Først er der fem, der er udgaaede

af Kronens Eje; ét (Knardrup) har Kongen skænket til Universitetet, fire andre er solgte til Adelsmænd. Af Resten er i 1559 endnu 23 frit bortforlenede til Adelsmænd; tre er paa Afgift, som tilsammen beløber sig til c. 500 Daler foruden Halvdelen af de uvisse Indtægter; af begge Arter af Klosterlen er dog en stor Del pantsat (i alt 14), og den Sum, som Kongen derved har rejst, er paa lidt nær 70,000 Daler. Saa vidt er Opgørelsen nogenlunde til Fordel for Adelen; for en ringe Afgift, mod unægtelig temmelig betydelige Laan har den dog endnu bevaret sin Myndighed over mere end Halvdelen af Klostrene. De øvrige Klostre derimod er vundne for Kongen; to er særskilt paa Regnskab, elleve er ligefrem lagte ind under de større Regnskabslen, og dertil maa saa endvidere lægges de 10 Klostre, der endnu i 1559 havde bevaret deres gejstlige Styrelse; thi vi véd jo, at disse netop paa denne Tid helt gik over til at blive almindelige Regnskabslen.

Hvad Kristian III havde vundet overfor Klostrene, var endnu mere end hans Fremskridt ved de mindre Len. Da han modtager Klostrene, har Staten ingensomhelst Fordel af dem, end ikke den, som dog de mindre Len medførte, nemlig at kunne rejse Laan; Kongens Overhøjhed indeholder ikke mere, end hvad tidligere Konger ogsaa besad over Klostrene alene med Undtagelse af de bispelige, og Tanken i den store Reces er aabenbart, at det ogsaa skal blive derved. Ved Kristians Død derimod er 23 af de 54 Klostre helt komne Kronen til Gode ved at lægges paa Regnskab, Halvdelen deraf endogsaa paa den allerfordelagtigste Maade ved at forenes med et Hovedlen; af Resten oppebærer Kongen dels nogen Afgift, dels har han ved Hjælp af Pantsættelser faaet meget betydelige Pengesummer til sin Raadighed.

Saaledes betegnes Kristian III's Styrelse ved en indgribende, alt omskabende Reform af Lensvæsenet; Resultatet af denne kan siges med faa Ord. Kongen gjorde Regnskabslenet til den herskende Form for Bortforlening af de større Len; Regnskabslenene vandt et Herredstal, der var næsten tre Gange saa stort som det, Frederik I havde havt til Fadeburet, og samtidig udvidedes disse Len ved Erhvervelsen af Bispernes Fadebursgodser og siden ved, at en Del af de mindre Len og en stor Mængde af Klostrene lagdes ind under Hovedlenene eller i alt Fald paa Regnskab. Adelen havde under Frederik I været i Besiddelse af de tre Fjærdedele af Hovedlenene og af alle de mindre Len; i Løbet af Kristian III's Styrelse mistede den to Tredjedele af Hovedlenenes Omraade og en Fjærdedel af de mindre Len, medens de to Femtedele af Klostrene unddroges fra at komme i dens Hænder. Til Ejendom erhvervede Adelen noget af Kronens Gods mod at betale det i dyre Domme; ved Gave fik den overordentlig lidt.

Ved Kristian III's Død var Kongemagtens Indflydelse i Lensvæsenet lige saa fuldstændig den overvejende, som Adelens havde været det i Frederik I's Tid. Adelsmændene havde endnu Adgang til at faa mange Len paa gunstige Betingelser, mod en ringe Afgift eller kun mod Ydelse af Rostjeneste; men disse Len var gennemgaaende smaa; en Forlening dermed gav Adelsmanden visse pekuniære Fordele, men ingen politisk Magt; han fik en Del af Kronens Gods at styre paa gode Vilkaar, men naar han kaldtes Kronens Embedsmand, saa havde han dog kun meget lidt af et Statsombuds Forretninger. Vilde en Adelsmand derimod naa betydeligere Stillinger i Lensvæsenet, maatte han finde sig i at opgive sin Selvstændighed, thi ved Hovedlenene var Kongens Indflydelse

nu næsten overalt blevet herskende; den allerstørste Del af dem, alle de vigtigere af Slottene, bortforlenedes kun paa Regnskab, og paa disse Len, hvor Embedsmanden ikke blot var Godsbestyrer, men virkelig Ihændehaver af en udstrakt udøvende Myndighed, dér var Lensmanden altsaa helt afhængig af Kongen.

Havde Kristian III saaledes gjort Regnskabslenet til Hovedform for Bortforleningen af de største og vigtigste Kronlen, saa lagde han ogsaa en stor Vægt paa at indføre en bedre Økonomi og strængere Orden paa disse Regnskabsslotte. Det havde hidtil været det almindelige paa Fadeburslenene, at Embedsmanden eller Regnskabsfogden, som han endnu ofte kaldtes [1], gjorde Regnskab for alle Udgifter som for alle Indtægter, og blandt Udgifterne anførte han saa sin egen Løn, der var fastsat efter Aftale med Kongen, Folkenes Underhold og Løn og alt andet. Regnskabet blev herved i høj Grad vidtløftigt og indviklet, og det var vanskeligt for Kongen at bedømme, hvorvidt der ikke paa Slottene var forbrugt mere end nødvendigt. En anden Form for Regnskabet var derfor begyndt at trænge sig frem; efter denne blev det én Gang for alle fastsat, hvor mange Penge og Naturalier der burde medgaa til Lensmandens og Slotsfolkenes Løn og Underhold, og denne Sum, hvis Størrelse vexlede efter Lenets Omfang og Betydning, kaldtes da i Tidens Sprog: G e n a n t e n, det opregnede. Regnskabsaflæggelsen skete derefter paa den Maade, at Lensmanden gjorde detailleret Rede for Indtægterne, hvoraf den største Del, Landgilden, kom igen Aar for Aar; der-

[1]) Axel Jul faar 1550 Hovedkvittering for Aalborg fra den Tid, han først blev »vor Regnskabsfoged« dér og indtil Dato (Registre o. a. Lande, V, 109).

fra fradroges saa kun hin Genant, og hele Resten var da Kongens.

En Bortforlening paa Genant gjorde saaledes Regnskabet meget simpelt og let at kontrollere, medens Lensmandens frie Raadighed derved blev i høj Grad indskrænket. Denne Form havde dog tidligere været lidet udbredt; den fremtræder under Kristjern II paa Vordingborg og maaske paa Kalø; den indføres under Frederik I paa Næsbyhoved. Nu drog Kristian III den frem; den viser sig allerede i Planen fra 1542 til Omordning af de jydske Len, og den var da allerede i Brug paa Aarhusgaard (siden 1541); i Forbindelse med Kongens Reform af Lensvæsenet indføres den derefter paa flere og flere af Lenene. Der blev indhentet Oplysninger fra Slottene om, hvad der var forbrugt i de sidste Aar [1], og paa dette Grundlag blev Genanten udregnet; en Liste over denne oversendtes saa til vedkommende Lensmand med Forespørgsel, om han vilde beholde Slottet paa disse Betingelser [2]. Saaledes indførtes Genanterne [3]:

i 1549 paa Dragsholm, Skanderborg, Silkeborg, Aakær, Lundenæs,
- 1550 paa Krogen og Vordingborg,
- 1553 paa Hagenskov,
- 1554 paa Kalø,
- 1555 paa Hald og Aalborghus,
- 1556 paa Holbæk,
- 1557 paa Korsør og Stegehus.

---

[1]) Jfr. Tegn. o. a. Lande, III, 161 (fra Vordingborg).

[2]) Kongebrev 1550 til Herluf Trolle angaaende Krogen (Tegn. o. a. Lande, III, 120). Med den opregnede Genant skal han holde Slottet, sig og alt Folket og al Tæring og Omkostning; han skal heller ikke tilskrive kgl. Majestæt nogen Omkost eller Tæring, hvor han er i Kongens Tjeneste eller Forfald, men overalt skal han stande tilfreds med forskrevne hans Genant (smstds. 136).

[3]) Genanterne findes sammenstillede i Danmarks Len, S. 204—209.

Disse Genanter var gennemgaaende meget ringe; i Penge fik Lensmanden paa Aalborghus 1500 Mark, men dette staar aldeles ene, og den Genant, der kommer den nærmest, er ikke mere end henved 300 Mark, som Herluf Trolle fik paa Krogen; derfra synker Genanternes Pengesum ned lige til kun at udgøre 45 Mk. 3 Sk. paa Lundenæs og 25 Mk. 14 Sk. paa Holbæk, og af denne Sum skulde endda hele Folkelønnen udredes, før Lensmanden selv fik noget. Paa enkelte meget store Len, hvor Lensmanden havde Løn, uden at der var fastsat nogen Genant, beløb denne Løn sig til 100 Daler[1]. Hvorledes Lensmandens pekuniære Stilling, han have nu Løn eller Genant, var i Sammenligning med tidligere, kan ikke oplyses, da vi saa godt som intet véd om, hvad der før var fastsat paa de almindelige Regnskabslen; Genanten paa Næsbyhoved var 1529 langt større end under Kristian III; paa Vordingborg fik Lensmanden 1550 en Del flere Penge end i 1513, men til Gengæld færre Naturalier. I én Retning er Regnskabsfogdernes Indtægter dog i utvivlsom Nedgang, nemlig hvad angaar deres Andel i de uvisse Indtægter. Før Kristian III havde det været den herskende Regel vistnok ogsaa ved Regnskabslenene, at Lensmanden fik Halvdelen af alt uvist; i Løbet af denne Konges Tid nedsattes dette paa mange Len snart til $^1/_5$, snart til $^1/_4$ eller $^1/_3$, og Lensordningen af 1557 vilde endog gøre det til almindelig Regel, at Lensmanden kun skulde nyde én Tiendedel af de uvisse Indtægter, hvad der imidlertid kun blev gennemført paa et Par Slotte, Aarhusgaard og Riberhus. Her er altsaa en utvivlsom Nedgang i Lensmandens per-

---

[1]) Helsingborg 1550, Aarhusgaard med Kalø 1557; Riberhus i samme Aar.

sonlige Indtægter, og hvor ringe Genanterne i det hele var, ses ogsaa deraf, at Kongen var nødsaget til ved Lundenæs senere at forhøje Lønnen noget, da Lensmanden erklærede sig ude af Stand til ellers at bestride Udgifterne.

Forhøjedes Kongens Overskud af det enkelte Regnskabslen utvivlsomt meget ved den store Udbredelse af Genantformen og ved Indskrænkninger i Lensmandens Indtægtsandel, saa stræbte Kongen mod det samme Maal ved at gøre Lenene færre i Antal og til Gengæld større. Vi har allerede omtalt, hvorledes Slotslenenes Omraade steg ved, at man under dem indlagde andre Len, større eller mindre; herved ændredes Lensmandens Løn ikke, Udgifterne blev slet ikke eller kun lidt større, og Kongens Overskud steg overordentlig. Da Hønborg f. Ex. i 1557 var indløst og lagt til Koldinghus, fik Lensmanden her Befaling til paa dette tidligere Slot kun at holde en Foged, som kunde besørge Avlen, og »dertil det ringeste Folk, Gaarden kan holdes med« [1]. Endnu Kristian III's allersidste Brev, der er dateret fra Dagen før hans Død, viser hans økonomiske Stræben. Kongen skriver deri til Frans Brokkenhus, Embedsmanden paa Nyborg, at efter at han hidtil til stor Udgift for Kronen havde holdt det under Nyborg lagte Tranekær i en Slotslov, »saa vil vi herefter paa nogen Tid ingen Omkostninger gøre derpaa; thi skal Skytset føres til Nyborg, Slotsporten tilslaas, og dér kun holdes en Ladegaardsfoged med de nødvendigste Folk« [2].

Den strængere Orden og bedre Økonomi, som indførtes paa Hovedslottene, kommer frem paa alle Punkter

---

[1]) Kongebrev til Jørgen Rosenkrans (Tegn. V, 303).
[2]) Kongebrev af 31 Decbr. 1558 (smstds. 443).

af Lensvæsenet under Kristian III. Selve Centralstyrelsen bliver nu regelmæssigere; Rentemestrene begynder paa den Tid at affatte et udførligt, aarligt Regnskab for Statens Indtægter og Udgifter; fra 1546 haves et saadant Regnskab for Jylland, thi den Gang var der en særlig Rentemester for denne Del af Landet; midt inde i Halvtredserne begynder saa den lange Række af Statsregnskaber, der siden fortsættes uden Afbrydelse. I disse optages ogsaa Lenenes Indtægter; Slot for Slot opregnes Overskuddet af Regnskabshusene og Afgifterne af de andre Len. Bagved disse Regnskaber ligger da de enkelte Lens Detailregnskaber, hvoraf kun ganske enkelte er bevarede til vore Dage; Regnskabsaaret gik fra nu af regelmæssig fra den ene St. Philippi og Jacobi Dag (1ste Maj) til den næste, og efter dets Slutning blev Regnskabet indsendt til Renteriet. Her underkastedes det en Prøvelse, der gik i høj Grad i Detailler; endnu er bevaret den Række af Anker, der oversendtes Lensmanden paa Aarhusgaard, Peder Bilde, i Anledning af hans Regnskab for Aaret 1550 [1], og den viser, hvorledes Rentemesteren ikke fandt noget for ubetydeligt til ikke at medtages. Det blev ogsaa fra nu af fast bestemt, hvor store Forraad der skulde være til Stede paa Regnskabsslottene, for at Kongen til enhver Tid kunde vide, hvad han kunde kræve derfra [2].

Denne virksomme Kontrol fra oven udstrækker sin Virkning over alle Len, ikke blot over Regnskabsslottene. Fra Afgiftslenene indkommer den lovede Afgift med stedse større Regelmæssighed; Lensbrevene bliver samtidig mere og mere indgaaende i deres Bestemmelser; de fastsætter

---

1) Adelsbreve paa Kgl. Bibl., Fasc. VI.

2) 1546 (Danske Mag. 4 Række, I, 222 f.) og ofte senere.

stedse nøjere Lensmandens Rettigheder og Pligter, og Tendensen gaar i det hele mod at indskrænke de første og udvide de sidste. Lensmandens Jagtret f. Ex. bliver efterhaanden i høj Grad begrænset, indtil det i 1557 fastsættes som almindelig Regel, at han aldeles ikke maa jage paa Kronens Enemærkeskove; kun hvor Kronen har Fællesskove med Adelen, maa ogsaa Lensmanden tage Del i Jagten. Afgiftslensmandens pekuniære Stilling bliver slettere, idet Afgifterne voxer i Størrelse; i 1533 gaar der af et Herred gennemsnitlig kun henved 45 Dl., 1545 var Afgiften allerede en halv Gang mere, og ved Kristian III's Død beløb den sig endog til 100 Daler [1]. Tillige bliver Lensmandens Del af de uvisse Indtægter indskrænket, idet Kongen næsten altid forbeholder sig alene baade Indtægterne af Vrag og af Told, hvad der kun for Vragets Vedkommende delvis tidligere havde været kendt [2]. Da der for disse Indkomster skulde aflægges Regnskab, stilles der ogsaa det Krav til Afgiftslensmanden, at dennes Folk skal aflægge Ed umiddelbart til Kronen [3]. Paa Tjenestelenene traadte Kronens Indflydelse naturligvis sjældnere frem; dog er Kongen ogsaa overfor disse stræng med at kræve Opfyldelsen af de Pligter, Lensmanden havde paataget sig; hvor skarpt han skrev til Niels Lunge paa Selsø, da denne trykkede sig ved at møde med det forlangte Antal Svende, har vi anført i en anden Forbindelse [4]; i 1546 truede Kongen

---

[1]) i 1533 gave 45 Herreder en Afgift af omtr. 2000 Daler,
- 1545 — 43 — — — 2800 —,
- 1559 — 16 — — — 1600 —.

[2]) Danmarks Len, Indledning S. IV.

[3]) Lensordningen 1557; en Formel for Slotskriverens Ed, Sandvig, II, 543.

[4]) Se ovenfor S. 88.

den mægtige Anders Bilde med hans Lens Fortabelse, hvis han ikke holdt sine Fogder fra at drive Handel mod Lovens Bydende [1]. En pekuniær Fordel kunde Kongen kun skaffe sig af disse Tjenestelen ved at laane Penge af Indehaverne, og vi har jo ogsaa set, hvorledes han gjorde dette paa Betingelser, der var gunstigere for Kronen end tidligere Kongers Laan, saa at den gennemsnitlige Pantesum for et Herred steg fra 500 til 1100 Daler.

Samtidig med, at Kristian III saaledes kraftig overholdt Statens Krav overfor Lensmændene i den daglige Styrelse saa vel som i Lensvæsenets hele Formning, fremtræder nu atter Statens Omsorg for, at dens Embedsmænd paa rette Maade opfylder deres Pligter nedadtil. Den Omhu for Undersaatterne, der viser sig under Kristjern II for helt at glemmes under Frederik I, træder under Kristian III atter frem i en hel Række af Kongebreve og Forordninger; Bønderne finder hos Kongen et aabent Øre for deres Klager, og Lensmændene holdes stadig og strængt til at behandle deres undergivne med Retfærdighed og Mildhed [2]. Disse Bestræbelser fra Kongens Side finder endelig et kraftigt og fyldigt Udtryk i den fuldstændige Lensordning, som udkom i Aaret 1557

---

[1]) Kongebrev, dat. Tirsdag efter Dionysii, Danske Kongers Historie, XXII.

[2]) Rent exempelvis anføres: 1549 Kongebrev i Anledning af Lundenæs' Bønders Klage over Peder Ebbesen (Tegn. III, 92); 1550 Kongebrev til Ejler Rønnov paa Tranekær, at han skal undersøge sin Fogeds Behandling af Bønderne og eventuelt straffe ham (smstds. 125); 1551 Taasinge Bønders Klager over Frans Brokkenhus (Reg. V, 334); samme Aar, Kongebrev til Sofie, Jakob Hardenbergs, i Anledning af Klager fra Holme Klosters Tjenere (Tegn. III, 297), og Aaret efter en Dom imod hende (Rosenvinge, Domme, I, 193).

og da udsendtes til alle Statens Lensmænd [1]. Vi har berørt, hvorledes denne Forordning paa flere Punkter fastslaar Regler for Lensmandens Forhold til Kronen; Hovedindholdet er dog Embedsmændenes Pligter mod Undersaatterne, som gennemgaas og fastslaas, udvikles og indskærpes i alle Enkeltheder. Helt igennem bærer Lensordningen Vidnesbyrd om den stærkeste Hensynstagen til Folkets Vel, og ved særlige Udsendinge sørgede Kongen ogsaa for, at den blev kundgjort og forklaret for Bønderne [2].

Vi er nu i Stand til at overse, hvad Kristian III's Styrelse betyder for Lensvæsenet. Grevens Fejde og den paafølgende Forfatningsændring havde forøget Kongens og formindsket Adelens politiske Betydning; hele Udviklingsgangen i Danmarks Historie havde taget en ny Retning, og det første Udslag deraf var Recessen og Haandfæstningen fra 1536. Haandfæstningen havde udvidet Kongedømmets Indflydelse ved at gøre Kronen halvt arvelig; den havde givet Kongen større Handlefrihed i Lensvæsenet ved at ophæve Ventebrevene og dermed sætte en Bom for den begyndende Arvelighed; den havde endelig stiltiende ladet Grænsen mellem Fadeburslen og Adelslen forsvinde. Recessen havde skænket Kronen Bispernes tidligere Gods og givet Kongen en saadan Myndighed over Klostrene, at disse aldeles som af sig selv gled ind under Kronen. Alt dette var dog kun Muligheder; Kongen havde større Magt end før, men vilde han bruge den til Udvidelse af sin Myndighed i Lensvæsenet? Han raadede over tre Gange saa meget

[1]) Sandvig, II, 261—65.
[2]) Omtales i en Dom af 1558 (Rosenvinge, Domme, I, 256).

Gods som før, men vilde han kunne udnytte dette paa en for Kronen fordelagtig Maade? Kristian III's Styrelse gør alle disse Muligheder til Virkeligheder; efter at have forberedt og modnet sine Planer i sine første Aar, udfører han dem i de sidste femten Aar af sin Styrelse; han viser, hvor meget der var at naa for Kongedømmet ad rent lovlige Veje. Ved at være sparsom med Tidsløfter til Lensmændene og ved at indskrænke Pantelenenes Antal formindsker han de praktiske Indskrænkninger i Kongens Raadighed over Lensvæsenet; af de lovlige Skranker for Kongemagten var Adelslenenes Uforanderlighed faldet bort, og Adelens Eneret til Forleninger var blevet mindre farlig, fordi hele Adelens Stilling til Kongemagten efter Grevens Fejde var blevet en helt anden end før. Den saaledes erhvervede Handlefrihed benytter Kristian III saa til atter at gøre Kongemagten til Hovedmyndigheden i Lensvæsenet; han gør Regnskabslenet til den herskende Form for Bortforleningen af de større Len, og han udvider disse Hovedlen ved Erhvervelser fra Klostrene og de mindre Len; Embedsmændene paa Regnskabslenene staar i det stærkeste Afhængighedsforhold til Kronen, og selv udenfor Fadebursomraadet gennemtrænger den nye Aand hele Styrelsen; en regelmæssig Orden, en stadig Kontrol hævder Kronens og Statens Ret ogsaa overfor Embedsmanden paa Afgifts- og Tjenestelenene. I Korthed kan man sige, at af de to Principer, der stadig kæmpede om Herredømmet i Lensvæsenet, Kongemagtens og Adelsvældens, havde det første besejret det sidste, og Sejren blev endnu større, Overgangen endnu brattere derved, at Adelsvælden netop havde naaet en saa overordentlig Højde lige forinden Kristians Tronbestigelse.

Kristian III's Reform af Lensvæsenet afvender den

aristokratiske Udvikling, der havde taget saa stærk Fart efter Kristjern II's Fordrivelse, og som kulminerede, da man efter Frederik I's Død helt undlod at besætte Tronen. Hans Reform redder dernæst Danmark fra den finansielle Ødelæggelse, hvortil Adelsvældens stadig fremadskridende Indskrænkning af Statsmagten truede Landet. Indtægterne fra Lenene var den vigtigste Del af Statens regelmæssige Indtægter; af dem bestredes først Lønninger og Underhold til næsten hele Rigets Embedspersonale; dernæst underholdtes og udrustedes af dem Lensmændenes Svende og delvis ogsaa Kongens Hofsinder, altsaa Hoveddelen af Hæren, og endelig indgik der fra Lenene til Kongen et Overskud i Penge og Naturalier, der langt overgik hans øvrige regelmæssige Indtægtskilder[1]. Under Frederik I var Indtægterne fra Lenene gaaede ned til et Lavmaal. Langt over Halvdelen af Riget var bortforlenet frit, og derfra indkom aldeles ingen regelmæssig Indtægt, medens den Fjærdedel af Hovedlenene, der var paa Afgift, kun gav en ringe Sum af 6000 Mk. Hvor stort Overskuddet var af Regnskabslenene samt af de ikke bortforlenede Indtægter af Købstæderne, kan end ikke tilnærmelsesvis bestemmes. Vist er det kun, at Frederik I's Indtægter forslog saa lidt til Statens Udgifter, at der næsten hvert Aar maatte kræves Extraskatter og stadig optages nye Laan. Kristian III's Inddragelse af Kirkegodset og Reform af Lensvæsenet frembragte nu en betydelig Bedring i disse Forhold, skønt Rigets finansielle Stilling endnu

[1]) Saavel under Kristian III som under Frederik II udgør Overskuddet af Lenene stadig omtrent det dobbelte af Kongens øvrige Indtægter af Told osv., og derved maa vel erindres, at medens Toldindtægterne næsten uberørte gik ind i Statskassen, saa var den Lensindtægt, der træder frem i Rentemesterregnskaberne, kun Nettooverskuddet af langt større Indtægter, hvoraf Resten var forbrugt til Statens Tarv paa selve Lenene.

ved Slutningen af hans Regering ikke var god. Overskuddet af Lensvæsenet beløb sig i Halvtredserne til vel omtrent 10,000 Daler (eller omtr. 30,000 Mk.) om Aaret[1], hvortil maa lægges et Par tusinde Daler fra Købstæderne, der nu aldrig bortforlenedes til Adelsmænd. Endnu var det nødvendigt for at skaffe Pengene til de regelmæssige Statsudgifter at tage sin Tilflugt til Skatter, men disse var hverken saa hyppige eller saa trykkende som under Frederik I; den faste Gæld, som Riget havde mod Pant i Len, var i 1559 steget til over 150,000 Daler eller mere end det dobbelte af, hvad Kong Frederik I havde, men dette hang sammen med Krongodsets store Udvidelse, og gennemgaaende var der nu pantsat færre Godser for en større Sum end tidligere. Naar saaledes Kristian paa det finansielle Omraade højst naaede til en taalelig, ingenlunde til nogen blomstrende Tilstand, saa ser man deraf bedst, hvor forfærdelig Statens Pengeforhold maa have været før Reformationen, da Hovedindtægten af Lenene var saa meget ringere end senere.

Kristian III standsede Danmarks Opløsning; han bragte Kongedømmets og Statens Tanke til Sejr. Han vandt denne Sejr ved at knuse Prælaternes Magt og ved at afvende den aristokratiske Udvikling af Adelen; Adelen traadte tilbage fra at være Lensmænd, fordi den var Kongens jævnbyrdige Deltager i Rigets Styrelse, til at være Lensmænd, fordi den bøjede sig for Kongedømmet og blev Kongens Embedsmænd. Hvorledes var da Adelens Stemning overfor den Konge, der udførte denne Daad? Hvorledes fandt Adelen sig i det pludselige Omslag, der

[1]) Fra alle Lenene indkom i alt 20,970 Daler aarlig (Grundtvig, Frederik II's Statshusholdning, S. 16), men deraf maa fradrages Halvdelen, der kan antages at hidrøre fra Norge og Hertugdømmerne.

fuldførtes i mindre end en Menneskealder? Uheldigvis er der kun bevaret meget faa Træk til at besvare dette Spørgsmaal. Hvad Kirkegodsets Behandling angaar, har vi set, hvorledes den jydske Adel i 1552 beklagede sig bitterlig over Klostrenes Undergang og var utilfreds med den ringe Del, den havde faaet i det øvrige Kirkegods; overfor hele den monarkiske Udvikling véd vi derimod ikke noget, der kan oplyse Adelens Tanker, naar man ser bort fra de bølgende Stemninger i de første Aar af Kristian III's Regering. Enkelte Adelsslægter, enkelte Adelsmænd kunde vel med Glæde tænke tilbage paa Forfatningsændringen i 1536; en Æt som Brokkenhusernes fik da først større Betydning[1]; en Mand som Sti Pors, der havde begyndt sin Løbebane som Skriver hos Roskildebispen[2], kunde vel være tilfreds med at ende som Stiftslensmand i Skaane, og Iver Kjeldsen Jul har ikke Uret, naar han siger, at den Gang han i 1537 fik Befaling til at følge Johan Rantzov over alt Riber Stift, da var det Begyndelsen til hans «Fremgang, Kald og Forlening»[3]. Men hvilken Forskel var der dog ikke paa den Ære, der var at naa som Kongens lydige Tjenestemænd, og den Myndighed, som en Adelsmand havde havt under Frederik I? Maatte man ikke vente, at der hos de store Adelsætter var en stærk Misstemning overfor Kristian III's nye Regimente?

Ofte nok kom Forskellen mellem før og nu frem; endnu i 1556 kunde Kristian minde Erik Bølle om, at han, Kongen, med Krigsmagt havde erobret sit Rige[4], og da Esge Bilde en Gang bad Kongen forlene en Adelsmand med det lille Len Annise, maatte han høre, at

---

[1]) Jfr. Engelstoft i Histor. Tidsskr. 4 Række, IV, 414.
[2]) Danske Mag. 4 Række, II, 58.
[3]) Iver Juls Familieoptegnelser (Danske Samlinger, I, 55).
[4]) Kongebrev 1556 (Tegn. o. a. Lande, V, 18).

dette, som han nok vidste, aldeles ikke kunde undværes fra København, og at Kongen i det hele havde mange Tjenere, som han ikke kunde forse med Len[1]. Liden Glæde kunde det ogsaa vække hos den danske Adel at se, hvorledes Kongen stadig beskyttede sine tyske Raadgivere og indkaldte nye Mænd fra Udlandet; thi hørte den store Indvandring af Tyskere end op med Begyndelsen af Fyrrerne, saa standsede den dog ingenlunde helt[2]. Senere indkom f. Ex. Mikkel Sested, Borkard Pappenheim og flere Bernekover, og de fremmede, som allerede fandtes dér i Forvejen, søgte Kongen at knytte fastere til sig ved Gunstbevisninger af forskellig Art. Adskillige af disse Tyskere fik Godser til Købs af Kronen; Anders Barby, der var blevet Utenhofs Efterfølger som tysk Kansler, erhvervede Favrholm og siden Selsø, Povl Alefeld købte Oregaard paa Fyn, Bernekoverne vandt Ellinge til Herresæde. Den til udenlandske Sendelser saa ofte brugte Peder Svave fik endog den gamle Bispegaard Gjorslev til Gave af Kongen, medens det ikke en Gang er sikkert, om Johan Fris, Kristians vigtigste Raadgiver, opnaaede en saadan Gunst; han erhvervede Borreby, men det maa henstaa uafgjort, om dette var en Foræring fra Kongen[3].

Nu, Adelen var vel ingenlunde helt tilfreds med den store Ændring i dens Stilling, og da der kom en Lejlighed til at klage, efter Frederik II's Død nemlig, saa var Klagerne højlydte; men dog, den fuldstændige Mangel paa Spor af en Misstemning i Kristian III's Dage synes at vise, at Adelens Misnøje ikke har været meget

---

1) Kongebrev 1551 (smstds. III, 268).
2) Se Oplysninger, S. LI.
3) Ellers bortskænkede Kongen alene Vidskøfle til Lave Brade (pro servitio fato et faciendo), men dette var kun Ærkebispens Del i denne Gaard, hvoraf Braderne i Forvejen ejede Resten.

udpræget. Her henvises man da som den eneste Forklaring til Adelens Nederlag i Grevens Fejde; dette maa have virket saa nedtrykkende paa hele Generationen, at denne for at være sikret for Faren fra Demokratiet fandt sig med nogenlunde Lethed i at opgive sine Stormandslyster og søge Tilfredshed dels udenfor Statslivet, dels i Staten som Kongens Medhjælpere. Ord for Ord kan man paa Danmark overføre, hvad en aandfuld Historiker har sagt om Sveriges Forhold i Gustaf Vasas Tid. «Det er ejendommeligt at se», hedder det hos Forsell[1], «hvorledes hele Forandringen ligesom faldt af sig selv, hvorledes Lensherrestyrelsen blev til en Kongestyrelse uden det ringeste Udseende af Revolution. Det eneste, som Gustaf fandt det nødvendigt med ét Slag at ødelægge, var Kirkens Magt i Samfundet. Aristokratiet frygtede han ikke mere; han benyttede det, og det lod sig benytte. Udmattet, som det var af de forudgaaede hede Kampe, bøjede det sig villig for Kongen og førtes saaledes næsten med tilbundne Øjne ind i en ny Tids Ordning». Hvorfor gik Kristjern II under ved Forsøget paa at gennemføre det samme, som det senere lykkedes Gustaf Vasa at naa i Sverige og Kristian III i Danmark? Fordi Adelen i Sverige var knækket ved det stockholmske Blodbad, fordi Adelen i Danmark var slaaet til Jorden ved Grevens Fejde. Det var den Lykke, som Gustaf Vasa og Kristian III havde forud for Kristjern II. Den ene beskyttede Adelen mod en Fare fra oven, den anden mod en Fare fra neden, og i begge Tilfælde bøjede Adelen sig saa for den stærkere Kongemagt, som gav den Ly.

[1]) Forsell, Sveriges inre Historia, I, 31.

VII. Reformens Fortsættelse i den sidste Menneskealder af det sextende Aarhundrede.

Kristian III havde omformet Lensvæsenet i monarkisk Retning. Var denne Omdannelse sket ved en pludselig Revolution, hidrørte alle Kristians Reformer umiddelbart fra selve Statscoupet i 1536, da kunde der være Rimelighed for, at disse Reformer vilde forgaa lige saa hurtig, som de var komne. Saaledes var Tilfældet imidlertid ikke; Statsomvæltningen havde kun aabnet Kongen Mulighed til at udvide sin Myndighed i Lensvæsenet ved at knække Adelens Overmod og ved at give Kongen Ejendomsret over det gejstlige Gods; men at denne Mulighed blev til Virkelighed, skyldtes en stadig og udholdende Virksomhed fra Kongens Side, hvorved Adelen Skridt for Skridt trængtes tilbage, og hvorved Kronens Magt over og Fordel af Lenene langsomt forøgedes, indtil den ved Kristians Død havde naaet en hidtil ukendt Højde. Efter en saadan Udviklingshistorie var det ikke rimeligt, at Kongens nye Magtstilling hurtig vilde gaa tabt, og at dette heller ikke blev Tilfældet, skal vi vise ved en kort Udsigt over Lensvæsensts Tilstand og Udvikling i den tilbagestaaende Del af det sextende Aarhundrede.

Naar vi til den Ende vender Blikket imod Frederik

den andens og Formynderstyrelsens Tid, saa sker det ikke for at underkaste denne Periode en Behandling i Enkelthederne; vi ønsker kun at se Grundtrækkene, medens de rent forbigaaende Svingninger ikke interesserer os. Syvaarskrigen for Exempel havde en indgribende Betydning for Lensvæsenet; Kongen trængte til Adelens Understøttelse, og denne købtes ved Begunstigelser ogsaa til Lensmændene; Kronen trængte til Penge, og til at skaffe dem var intet Middel simplere end at pantsætte Krongods. Disse Syvaarskrigens Følger for Lensvæsenet var imidlertid rent forbigaaende, og vi ser derfor saa meget som mulig bort fra dem. Lige saa lidt søger vi her at trænge ind i den Forskel i Kongens Lenspolitik, der muligvis kan paavises, fordi han til forskellige Tider fik nye Raadgivere med indbyrdes afvigende Meninger; om Lensvæsenet er styret anderledes i Peder Oxes end i Kristoffer Valkendorfs Tid, skal ikke her undersøges; kun kan vi derom bemærke, at naar en gammel Tradition udtaler, at Peder Oxe foretog en almindelig Forhøjelse af Lenenes Afgifter, saa er denne Efterretning — det eneste Træk næsten, som man hidtil har hørt om Lensvæsenets Tilstand under Frederik II, — aldeles uden Grund, som Lenenes Særhistorie, saaledes som denne findes i «Danmarks Len», noksom viser. I det hele og store træder Frederik II's Politik overfor Lenene frem som en sammenhængende Helhed, og alene denne er det, vi her skal stræbe efter at paavise.

Frederik den andens lovmæssige Stilling i Lensvæsenet var den samme som Kristian III's. Paa et Par Punkter er hans Haandfæstning mindre gunstig end Faderens; da Frederik ved sin Tronbestigelse ikke har Arvinger, falder den Bestemmelse bort, at Slotslovene efter Kongens Død skal holdes til hans Søns Haand

før til Rigsraadets, og ligeledes udtrykkes Adelens Eneret til at faa Forleninger nu atter temmelig skarpt[1]. Ingen af disse Afvigelser fik dog praktisk Betydning; endnu i Frederiks Levetid valgtes hans Søn til Tronfølger, og hvad angaar, at Kongen kun maatte uddele Len til indfødte Adelsmænd, saa blev denne Bestemmelse snarest overholdt mindre strængt efter end før 1559. Underordnede Hofembedsmænd, der aldeles ikke var adelsbaarne, fik en Gang imellem Len, der tidligere havde været bortgivne til Adelsmænd[2]; borgerlige fik ogsaa enkelte Gaarde, især naar de kunde yde Kongen Laan derpaa[3]. Mere havde det at betyde, at Indvandringen af fremmede Adelsmænd under Frederik II ikke var saa lidt stærkere end i Kristian III's senere Aar, og mange af disse indkaldte Tyskere opnaaede store Len og vigtige Stillinger i Danmark[4], uden at der er noget Tegn til, at Kongen hertil har søgt Rigsraadets Tilladelse. Intet af dette var dog egentlig truende for Adelens Stilling, om end især de fremmedes Indtrængen vakte dens Misfornøjelse; i det hele søgte Frederik II dog altid sine Lensmænd blandt den indfødte Adel.

Forpligtede Haandfæstningen Kongen til kun at tage danske adelige til Lensmænd, saa var dette ogsaa den eneste Skranke, den satte for Kongens frie Raadighed

---

1) Frederik II's Haandf. § 46.

2) Kældersvenden Jesper Skammelsen paa Havelse, Fyrbøderen Sten Felter paa Ellinge, Enspænderen Lavrids von Nürnberg paa Vinstrupgaard m. fl. er Exempler herpaa.

3) Sander Leyel havde en Del Gaarde i Nordsjælland allerede fra Kristian III's Tid; Hans Nielsen, Borger i København, fik 1564 Husum Len i Pant; Niels Kundse, Borgmester i Malmø, havde adskillige Gaarde i Skaane i Pant o. s. fr.

4) Oplysninger S. LII f.

over Lenene. Enhver Tanke om, at Rigsraadet kunde indblande sig i Lensstyrelsen, om, at Kongen ved Sædvane skulde være bundet til at give visse Len til Adelen paa gunstige Betingelser, det var der lige saa lidt Tale om nu som under Kristian III, og hvor fuldkommen frit Frederik II ogsaa handlede i Lensvæsenet, skal vi snart se. Derimod indtog denne Konge en noget anden Holdning end Faderen med Hensyn til de Baand, som Kongen selv paalagde sig overfor Lensmændene. Kristian III havde her med Rette gjort Forskel paa Hovedlenene og alle øvrige Forleninger; medens han under Tiden gav Adelsmændene Løfter paa at beholde deres Len i visse Aar eller for Livstid, naar Lenet var et Kloster eller mindre Gods, saa holdt han med Strænghed alle saadanne Løfter borte fra Hovedlenene; her, hvor Lensmanden ikke blot var Bestyrer af noget Krongods, men fremfor alt Embedsmand, betroet med at varetage Statens Tarv i de forskelligste Retninger, forbeholdt Kristian sig den fuldkomneste Handlefrihed overfor Lensmændene. Frederik II gør ikke denne skarpe Forskel gældende; Løfter paa Tid træder atter frem ved Hovedlenene, om end ikke efter nogen stor Maalestok. Naar denne Konge giver saadanne Løfter, er det imidlertid som oftest for at opnaa bestemte pekuniære Fordele; da en stor Del af Lenene under Syvaarskrigen var blevet pantsatte til Indehaverne for svære Pengesummer, saa var det nemt at faa denne Gæld udslettet eller stærkt nedsat ved at give Lensmanden et Tilsagn om at beholde Lenet i visse Aar eller for hans Livstid. Paa den Maade opgav Movrids Podbusk i 1578 sit Pant i Tranekær, over 16,000 Daler, mod at faa Løfte paa at beholde dette Slot for sin Livstid; ved Lundenæs eftergav Abele Skel 10,000 Daler af Gælden mod et lignende Løfte; Hans Spiegel opgav hele

sit Pant i Gladsaxe mod Tilsagn om at beholde dette Len frit i 13 Aar o. s. fr. Paa en hermed beslægtet Maade opnaaede Gørvel Faddersdatter at faa Livsbrev paa Frosteherred, idet hun til Gengæld tilskødede Kongen sit Gods i det nordenfjældske Norge; Erik Lange fik i 1583 Bygholm i fri Forlening, fordi han eftergav Frederik II en Del af Købesummen for Herregaarden Solvig i Sønderjylland. Livsbreve eller Tidsbreve uden en saadan bestemt Fordel udstedte Kongen kun yderst sjældent[1], og der ligger altsaa i denne Opdukken af Tidsforleninger ikke nogen egentlig Indrømmelse til Adelen, men unægtelig, saaledes for pekuniær Vinding at udstykke Kronens Rettigheder, det var en farlig Vej, der aldeles ikke var i Kristian III's Aand.

I det hele spiller disse Tidsløfter dog en ringe Rolle, og ved Frederik II's Død var Kongen paa den Maade kun bundet ved 6 af Hovedlenene. Dertil kommer saa, at Tilbagegangen her opvejedes langt derved, at Pantelenenes Antal baade i alt sank meget stærkt, og ved at Frederik II netop her synes at have stræbt efter i det mindste at befri Hovedlenene fra Pantsættelse. Ganske vist medførte Syvaarskrigen ogsaa, at en Mængde af de større Len kom i Pant, men de lange Fredsaar, der siden fulgte, tillod Kongen at tilbagevinde, hvad der her var tabt og mere end det; de pantsatte Hovedlens Tal sank i Frederiks Tid fra 16 til kun at udgøre 3. Tager man dette med i Betragtning, saa maa Regeringens Handlefrihed overfor Lenene siges at være større ved Frederik

[1]) Peder Oxe fik som en enestaaende Gunst Aaret før sin Død det tidligere Regnskabslen Vordingborg i fri Forlening for sin Livstid; Holbæk forlenedes for Livstid til Kristoffer von Festenberg som Vederlag for hans Hoftjeneste som Staldmester; desuden udstedtes der et Par Aarsbreve paa Rugaard og Aastrup.

II's Død end nogensinde før; medens Kristian III dog endnu 1559 stod bundet over for 16 af de daværende 51 Hovedlen, var i Aaret 1588 kun 9 Len af 56 sikrede deres Indehavere ved Tidsløfte eller Pantsættelse.

I det væsentlige var Frederik II's Stilling i Lensvæsenet altsaa lige saa fri og uafhængig som Faderens; han kunde fuldføre den store Opgave, Kristian III allerede havde taget saa kraftig fat paa, og vi vil faa at se, at han ogsaa gjorde det. Kristian III havde draget de store Grundtræk, Frederik II udførte de finere Enkeltheder; den første havde med en næsten ængstelig Hast stræbt henimod Maalet, hans Søn ordnede og befæstede det vundne, og naar denne paa enkelte Punkter maaske gjorde et eller andet Tilbageskridt, saa udvidede han til Gengæld Kronens Indflydelse til Omraader, som Kristian III kun delvis havde faaet draget ind under sine Bestræbelser.

Hovedtrækket i Kristian III's Politik havde været at udbrede Fadeburslenenes Omraade saa meget som mulig, at lægge stedse flere Hovedlen paa Regnskab; Resultatet var da, at ved hans Død laa de tre Fjærdedele af Hovedlenene til Fadeburet; frie Len var der ikke mange af, og den Form at bortforlene Hovedlen paa Afgift syntes i Færd med helt at forsvinde. Frederik II indtog her ikke ganske den samme Stilling som Faderen. Hvis man vil følge hans Omlægninger af Hovedlenene ved Hjælp af den vedføjede Oversigt, vil man se, hvorledes Fadeburets Omraade i hans Tid formindskes en hel Del, og hvorledes derved især Afgiftslenene atter træder stærkere frem. I hans første Aar ændres enkelte af de meget smaa Regnskabslen, ved hvilke baade Lensmandens Genant og Kongens Overskud var lidet betydelige, til at være Afgiftslen; siden medfører Syvaarskrigen Pantsættelser

	Hrd.	*Lagt paa Regnskab*	Hrd.	*Ændret fra Regnskab*	*til:*	
1559			4	Ørum............	Afgift	1559
1560			2	Holbæk..........	do.	1560
			2	Korsør...........	do.	
			2	Hind-Ulvborgherr..	do.	
1561			1	Tranekær........	Pant	1561
1563	1	Hornsherred (til Aalborg)	2	Lundenæs........	Afgift	1563
			4	Hornsherred......	Pant	
			1	Hanherred.......	do.	
			1	Gislumherred.....	do.	
1564			1	Rugaard.........	Afgift	1564
			1	Hagenskov.......	Pant	
			1	Hindstedherred...	do.	
1565			1	Gladsaxe.........	do.	1565
1567	2	Skjoldnæs (til Roskilde)				1567
	1	Frosteherred (til Malmø)				
	1	Halmstadherred				
1568	2	Nykøbing (før Livgeding)	4	Landskrone.......	Afgift	1568
			5	Odensegaard......	do.	
	1	Tryggevælde (til København)				
1569			5	Hald............	Afgift	1569
			1	Frosteherred......	Pant	
1572	6	Dronningborg (før Livgeding)	3	Tryggevælde.....	Afgift	1572
			1	Halmstadherred...	do.	
	1	Aakær (ligeledes)				
1573	$1\frac{1}{2}$	Skodborg (til Kolding)				1573
	1	Hindstedherred (til Aalborg)				
1574			3	Aarhusgaard......	Afgift	1574
1575	1	Sønderlyngherr. (til Dronningborg)	2	Ravnsborg.......	do.	1575
1576	1	Lundegaard (til Malmø)				1576
1579			1	Nørreherred......	Afgift	1579
			1	Nørvangsherred...	do.	
			1	Sønderlyngherred.	frit	

	Hrd.	*Lagt paa Regnskab*	Hrd.	*Ændret fra Regnskab*	*til:*	
1580	3	Aarhusgaard				1580
	2	Tranekær (til Nyborg)				
	1	Sallingherred (t. Nyborg)				
1582			2	Tranekær	Afgift	1582
1583			1	Østerherred	do.	1583
1584			5	Kalø	do.	1584
1585	2	Rugsø- og Sønderlyngherred (til Dronningborg)				1585
1587	2	Korsør (til Antvorskov)	3	Aarhusgaard......	Afgift	1587
			1	Gøngeherred......	frit	

baade af hele Len og enkelte Herreder, som før havde været paa Regnskab. Fra 1567 begynder der saa en Bevægelse til Fordel for Fadebursomraadet, sjældnere dog ved, at hele Len gaar over til at styres paa Regnskab, oftere saaledes, at tidligere særskilt styrede Len eller Herreder nu lægges ind under et Hovedslot. Jævnsides dermed fortsættes endogsaa stærkere Bortgangen af Regnskabslen; store Slotte som Landskrone, Odensegaard, Aarhusgaard og Kalø gaar over til at blive Afgiftslen; undertiden forlenes ogsaa et enkelt Herred frit til en Adelsmand. Som Følge af alle disse Omlægninger er Hovedlenenes Styrelsesmaade adskillig anderledes ved Frederik II's Død end ved hans Tiltrædelse:

	1559:	*1588*[1]*:*
Paa Regnskab	123½	82
- Afgift	18	54
- Tjeneste (frit)	20½	30

Regnskabslenene er altsaa sunkne fra 76 pCt. til 49 pCt. af Hovedlenenes Herredstal; de frie Len er for-

[1]) 4 Herreder var da tilkomne ved Bornholms Tilbagegivelse af Lübeckerne.

øgede noget, Afgiftslenene er stegne fra kun 11 pCt. til 33 pCt.

Man kunde være tilbøjelig til heraf at slutte, at Kongemagten var i Tilbagegang, siden Regnskabslenenes Omraade atter var gaaet ned ad. Imidlertid er hele Stillingen i Lensvæsenet saaledes ændret, at man under Frederik II ikke mere som tidligere kan sige, at Fadebursomraadets Størrelse alene er Maalestokken for Kongedømmets Indflydelse. Før 1536 var Fadeburslenene Kongens Del af Landet, og modsat hørte baade Afgiftslen og frie Len aldeles bestemt til Adelens Del; Kristian III fastslog derimod, og Frederik II kunde gaa ud fra, at ethvert Len var Kongens, om han end havde ulige stor Fordel deraf, eftersom det var bortforlenet paa den ene eller anden Maade. Kristian III bragte denne Tanke til Sejr, især ved at gøre Regnskabslenene til den herskende Form ved Hovedlenene; af politiske Grunde maatte han foretrække denne Art Len for alle andre, for derved at lære Adelsmændene at bøje sig for Kronens Myndighed, for at omskabe dem fra Lensherrer til Embedsmænd. Da Frederik II besteg Tronen, var hin Tanke trængt igennem; han havde ikke de politiske Grunde som Faderen til alene at fremdrage Regnskabslenet, og derved traadte en anden Betragtningsmaade frem; dels af finansielle, dels af andre praktiske Grunde benyttede han da ogsaa den Form at bortforlene paa Afgift. Saasnart Forskellen mellem Regnskabslenet og Afgiftslenet ikke betød en dyb, politisk vigtig Klasseforskel, men kun en afvigende Beregningsmaade, saa frembød Afgiftslenet visse Fordele; det var da en Bortforpagtningsform, hvorved Risikoen lagdes over paa Lensmanden, og hvorved den altid vidtløftige Regnskabsaflæggelse blev undgaaet. Spørgsmaalet blev da kun, om

Afgifterne kunde sættes saa højt, at Kongens Overskud af denne Art Len ikke blev alt for forskellig fra hans Indtægt af Regnskabslenet. I hvilken Grad dette nu var Tilfældet under Frederik II, er vanskeligt at sige; døg ser man bestemt, at et Regnskabslen kunde sættes paa Afgift saa godt som uden Tab for Kongen. Saaledes vides Aarhusgaard at have givet Kronen et Overskud af 3745½ Daler, medens det var paa Regnskab; det ændredes saa til Afgiftslen, og Afgiften ansattes til 3000 Daler[1]; her er Forskellen mellem de to Summer saa ringe, at den vel opvejedes af Kongens Fritagelse for al Risiko. I det hele er Afgifternes Størrelse utvivlsomt i Stigning under Frederik II; Afgiftslenenes Omraade steg, som vi har set, til det tredobbelte (fra 11 pCt. til 33 pCt.), men samtidig mer end tidobledes Afgifternes Størrelse, idet de ved Frederik II's Død udgjorde omtrent 17,000 Daler mod kun 1600 Daler i Aaret 1559. Her indvirker nu ganske vist Pengenes netop i denne Tid saa stærkt synkende Værdi, men alligevel var døg 340 Daler som Gennemsnitssum for et Herred paa Afgift i 1588 mere end 100 Daler i Kristian III's Tid.

Det følger heraf, at den Nedgang, der under Frederik II viser sig i Regnskabslenenes Omraade, ingenlunde kan opfattes som Tegn paa en tilsvarende Tilbagegang i Kronens Magt i Lensvæsenet. Imidlertid maa man døg vistnok sige, at særlig de frie Forleningers noget større Udbredelse ved Hovedlenene virkelig antyder en Nedgang i Kronens Indtægter, men dertil maa da strax føjes, at naar Regnskabslenenes Herredstal gik stærkt nedad, saa forøgedes de enkelte Lens faktiske Størrelse og

[1]) Danmarks Len S. 42.

Indtægter i en overordentlig Grad. Dette opnaaede Frederik II ved sin Optræden overfor de mindre Len.

Allerede Kristian III havde udrettet en Del for at drage de mindre Len og Klostrene ind under Kongedømmets Omraade; under Frederik II blev disse Len en Hovedgenstand for Kongens Opmærksomhed, og hans Politik fremtræder her med størst Ejendommelighed. Smaalenenes Antal var efter Reformationen meget betydeligt; Klostrene, færre i Tal, havde et overordentlig stort Godstilliggende, og dog fik Kongen af disse meget store Dele af Krongodset saa godt som ingen Indtægt, da de næsten helt var i Adelens Hænder som frie Forleninger. For at ændre dette, havde Kristian III lagt ikke faa af de mindre Len ind under Kronens Regnskabsslotte; nogle Klostre var det gaaet paa samme Maade, andre var unddragne fra Adelen ved at have beholdt deres gejstlige Bestyrelse. Frederik II fortsatte nu disse Bestræbelser efter en langt større Maalestok end Faderen, men tillige brugte han en Fremgangsmaade, der var mindre stødende for Adelen og dog førte til det samme Maal: han bortmageskiftede de mindre Len.

Der har tidligere hersket meget vrange Anskuelser om det store Antal Mageskifter, der i Frederik II's Tid foretoges mellem Kronen og Adelen; man har ment, at disse Godsbytninger var ét stort Bedrageri fra Adelens Side, og at Kronen derved tabte overordentlig. Denne Opfattelse synes nu aldeles forladt og ikke længere værd at imødegaa; det anerkendes almindelig [1], at der forud for

[1]) Becker (Maanedsskriftet Orion, II, 104, Herluf Trolle, S. 16 o. fl. St.); Heise (Saml. t. jydsk Hist. II, 350 ff.); Rasmussen (Gisselfeld, S. 60).

ethvert Mageskifte gik saa nøjagtige Undersøgelser [1], at Kronen utvivlsomt altid har faaet Gods igen af samme Værdi som det bortmageskiftede. Imidlertid har dog ingen endnu, saavidt jeg tror, udtalt, hvilken stor Fordel Kronen drog af Mageskifterne. Den største Del af Godsbytningerne i Frederik II's Tid drejer sig kun om nogle enkelte Gaarde; ved denne Art Mageskifter har Adelen den Fordel at samle og afrunde sine Godser; Kronen har den samme Fordel, om end ikke i saa høj Grad; ved saadanne Mageskifter gjordes f. Ex. Frederiksborg Len til et af de rigeste i hele Landet, hvorfra der aarlig indkom meget betydelige Summer til Statskassen. Ved Siden af denne Mængde af smaa Godsbytninger staar en hel Del meget store Mageskifter, og ved disse bliver Kronens Fordel en anden og langt væsentligere. Herved bortbyttedes der hele Len, det vil sige Godser, hvoraf Kronen hidtil næsten aldrig havde faaet andet end Rostjeneste, sjældent en ringe Afgift, og i Stedet for modtog Kronen en tilsvarende Mængde enkelte Gaarde, hvoraf den saa ingenlunde oprettede nye Len, men som uden videre henlagdes under Regnskabsslottene [2]; af alt dette Gods fik Kronen saaledes den fulde Indtægt, thi Lensmandens Genant ændredes naturligvis ikke [3]. End ikke

[1]) En saadan Forundersøgelse og Taxation er trykt i Aktstykker t. Danmarks indre Hist., udg. af det Fynske Selskab, II, 27 ff.; i Gehejmearkivet findes der en Mængde deraf.

[2]) Meget ofte finder man i de kgl. Kopibøger en bestemt Opgivelse af, under hvilke Len det tilmageskiftede Gods var lagt; Jordebogen fra 1574 giver ogsaa Oplysninger herom (jfr. Danmarks Len, S. 176 ff.).

[3]) Alt det ved Mageskifter tilkomne Gods blev ved nogle Len en Tid lang holdt udenfor det øvrige Lensgods, og Lensmanden skulde da indbetale hele dets Rente til Kronen efter en vis Taxt for Naturalierne (se f. Ex. Kalundborg og Odensegaard, Danmarks Len, S. 22, 32).

Rostjenesten gik tabt for Kronen, thi den skulde jo lige saa vel gøres af Adelens Arvegods som af Lenene. Ved denne Art Mageskifter opnaaede Frederik II altsaa netop det samme som ved umiddelbart at lægge et Len ind under Hovedslottene, opnaaede det kun paa en Maade, som Adelen ikke kunde indvende noget imod, og er denne Art af Mageskifter end de færreste i Tal, saa drejer de sig til Gengæld om saa store Godskomplexer, at de i Omfang vel bliver nok saa store som alle de mindre Mageskifter tilsammen.

Med dette i Erindring kan vi bedre vurdere Frederik II's Politik overfor de mindre Len. Blandt disse ser vi her bort fra det meget Strøgods, der i hans Tid blev oprettet til særskilte Len, især for under Syvaarskrigen at skaffe Kronen Penge; disse forsvandt næsten alle inden Frederiks Død, uden at vi i de fleste Tilfælde er i Stand til at følge deres Skæbne i Enkelthederne. Vi holder os derimod til de lidt større Len, virkelige Hovedgaarde eller hele Byer; hvorledes disses Skæbne stillede sig i Løbet af Frederik II's Styrelse, vil ses af følgende Oversigt:

Mindre Len i 1559 ...	153	*heraf* lagt til Hovedlen.	72
Senere oprettet.......	69	bortmageskiftet	54
		bortsolgt.............	10
		bortskænket	16
i alt..	222	*i alt*..	152
		Bestaaende i 1588...	70

Det ses altsaa, at Frederik II ved sin Tiltrædelse modtog en halvandethundrede mindre Len og selv siden oprettede en Del nye, saaledes at Lenenes Tal steg til

222; af alle disse forsvandt imidlertid mere end de to Tredjedele i Løbet af hans Regering, saa at der ved hans Død kun var 70 mindre Len tilbage. Og paa hvilken Maade blev dette store Resultat naaet? Af de under Frederik II forsvundne Len blev næsten Halvdelen umiddelbart lagt ind under Hovedlenene; en Tredjedel blev bortmageskiftet, det vil sige, Gods af tilsvarende Størrelse kom i Stedet, dog ikke som frie Forleninger, men som Tilvæxt til Kronens Regnskabslen. Kun 26 af de mindre Len, eller en Sjættedel, var paa andre Maader gaaet ud af Kronens Eje.

Overfor Klostrene fulgte Frederik II den samme Politik; ogsaa her gik han ud paa at indskrænke Lenenes Antal og samle Klostrene eller i alt Fald Gods af tilsvarende Størrelse under Hovedlenene. I alt udgik i Frederik II's Tid 13 Klostre af Kronens Eje, foruden at Sorø blev omdannet fra Len til en Adelsskole; af hine blev kun 3 solgte, medens 9 bortmageskiftedes. Den gejstlige Styrelse afskaffedes i de fleste af de Klostre, hvor denne havde holdt sig, og ved Frederik II's Død var i det hele af Klostrene 17 eller, naar man medregner de bortmageskiftede, i alt 26 lagte ligefrem under Regnskabsslottene; da tre var særskilt paa Regnskab, var altsaa over Halvdelen af det hele Klostergods kommet Kronen alene til Gode. Paa Afgift eller helt frit forlenede var i 1588 kun 15 Klostre mod 26 i Kristian III's sidste Aar.

At den Centralisation, der ved disse Ændringer foregik i Lensvæsenet, var overordentlig omfattende, det viser allerede de nu anførte Tal; endnu klarere vilde denne Frederik II's Virksomhed dog træde frem, hvis vi kunde opgive selve Størrelsen af det Gods, der paa den Maade samledes under Hovedlenene. Dette er dog ikke muligt,

naar man holder sig til Frederik II's Tid alene; derimod kan vi se Forholdet mellem de forskellige Slags Len ved nogle Tidspunkter, og en Sammenligning mellem disse er meget lærerig. Om Jylland har vi flest Efterretninger; vi kan her oplyse Tilstanden i 1540, altsaa ved Begyndelsen af Kristian III's Regering, i 1574, midt under Frederik II's Styrelse, og endelig i 1602, ikke meget lang Tid efter Formynderstyrelsens Ophør. Det viser sig da her, hvorledes Klostrene og især de mindre Len er i stadig Aftagende. I 1540 udgør Klostrene endnu 30 pCt. af hele det jydske Krongods, skønt da allerede 3 af dem var lagte til Hovedlen; i 1574 er de sunkne til 21 pCt., og i 1602 udgør deres Gods kun 15 pCt. De mindre Len aftager endnu stærkere; fra 20 pCt., som de udgør i 1540, synker de til lidt over 10 pCt. i 1574 og endelig til 4 pCt. i Aaret 1602. Til Gengæld er Hovedlenene i den stærkeste Fremvæxt; i 1540 omfatter de kun Halvdelen af Jyllands Krongods, i 1574 danner de allerede over 68 pCt., og endelig naar de i 1602 til 81 pCt. eller over de fire Femtedele af Jylland [1]. For hele Danmarks Vedkommende kan vi kun sammenligne Tilstanden ved de to sidste Tidspunkter, og Forskellen er her ikke saa stor, da Centralisationen allerede var vidt fremskredet i 1574; dog viser det sig, at Klostrene i den følgende Menneskealder synker fra 19 pCt. til henved 16 pCt., og de mindre Len, som i 1574 udgjorde 11 pCt.,

[1]) I Jylland har Kronen 1540 Ejendomme til i alt 87,000 Tdr. Korn; deraf udgør Hovedlenene 44,000, de mindre Len 18,000, Klostrene 25,000 Tdr. I 1574 er der i alt 80,000 Tdr.; deraf Hovedlen 54,700 Tdr., mindre Len 8400 Tdr. og Klostre 16,700 Tdr. I 1602 anslaas Indtægten af Jylland til omtr. 102,000 Dl., hvoraf Hovedlenene giver 83,000, de mindre Len 4275 og Klostrene 15,725 Dl. Se Oplysninger, Afd. B. og C.

danner i 1602 kun $5^1/_2$ pCt. eller har mistet Halvdelen af deres Gods; Hovedlenene derimod stiger fra 70 pCt. til henved 79 pCt. [1].

I de to Menneskealdere, der fulgte efter Reformationen, gik altsaa rimeligvis de tre Femtedele af det Gods, der tidligere laa til Klostrene og de mindre Len, over til Hovedlenene, hvis Størrelse derved udvidedes til over halvanden Gang det Gods, de tidligere omsluttede. Og vel at mærke, denne uhyre Forøgelse af Hovedlenenes Omraade falder næsten alene paa Regnskabsslottene; thi de Len, der inddroges, eller det Gods, der tilmageskiftedes, det lagdes aldrig under de frie Hovedlen og sjældent under de største af Afgiftslenene. Og medens Hovedslottenes Indtægter saaledes steg overordentlig, maaske fordobledes, saa blev Lensmandens Stilling og Løn uforandret, Driftsudgifterne blev væsentlig de samme; med andre Ord, alt, hvad der kom til, blev ren Indtægt for Kronen. Nu falder den største Del af hin Centralisation netop i Frederik II's Tid, og der kan næppe være Tvivl om, at selv Fadeburslenene alene, skønt de ved Kongens Død var saa betydelig mindre i Herredstal end i 1559, dog har givet et endogsaa betydelig større Overskud end da.

Overfor de Klostre og mindre Len, som Kongen ikke inddrog under Regnskabslenene, søgte Frederik II at skaffe Kronen Fordel, dels ved noget højere Afgifter end tidligere, dels og især ved at laane Penge af Indehaverne. Afgiftsklostrenes Antal fordobledes, og samtidig steg Afgifternes Størrelse fra omtrent 500 til 3800 Daler; ogsaa fra de nu saa stærkt formindskede mindre Len indkom der noget mere end under Kristian III. Den

---

[1]) Oplysninger, S. XXIII (hvor dog Hovedsummerne for Klostre og Mindre Len er forbyttede) og S. XXIV.

Sum, der ved Frederik II's Død stod som fast Gæld i Lenene, var i det hele betydelig mindre end i 1559, kun lidt over 100,000 Daler imod 150,000 Daler, hvad der især bliver en væsentlig Forskel, naar man erindrer, at Pengene i Mellemtiden var sunkne maaske til Halvdelen af deres tidligere Værdi. Denne Gæld var tillige anbragt paa en heldigere Maade og paa gunstigere Vilkaar end før; af Hovedlenene var kun et Par i Pant, af Klostrene slet intet og af de mindre Len kun nogle og tyve mod nogle og tres ved Kristian III's Død; den gennemsnitlige Pantesum for de mindre Len derimod, der i 1559 var omtrent 830 Daler, er i 1588 langt over 2000 Daler.

Den hele ydre Ordning af Lensvæsenet fortsættes saaledes under Frederik II i væsentlig samme Retning som under Kristian III, og fremfor alt gennemføres der en stor Centralisation af Lenene. Allerede derved kom der større Orden og Regelmæssighed i den daglige Styrelse; Lenene blev færre i Antal og lettere at overskue; alt blev mere systematisk. Regeringen havde under Frederik II en stedse voxende Kendskab til Lenenes Forhold og udøvede en stedse skarpere Kontrol med deres Indtægter og Udgifter; der foretoges store Jordebogsarbejder saavel over Kronens som over Stiftets Jordegods [1]; de aarlige Rigsregnskaber giver fyldige Oplys-

[1]) Den fortrinlige Jordebog over hele Riget fra 1574 er bearbejdet i Danmarks Len, S. 176—95 (jfr. Oplysninger S. XXII ff.); i Syvaarskrigens senere Aar udarbejdedes de store Jordebøger over Kirkernes Gods, hvoraf den skaanske omhandles vidtløftig af Falkmann, Upplysningar osv., medens den sjællandske findes paa Universitetsbiblioteket, Rostgaard. Fol. 67 (sml. Ny kirkehistoriske Saml. II, 695, Brasch, Vemmetofte, I, 90). — Jfr. yderligere Nyt hist. Tidsskr. III, 535, Saml. t. Fyns Hist. V, 289.

ninger om Lenenes Stilling [1], og oftere lod Kongen udarbejde Oversigter over hele Lensvæsenet [2]. Paa Hovedlenene, hvortil nu den aldeles overvejende Del af Kronens Gods hørte, indførtes Genanter efter en stedse større Maalestok, og der lagdes derved de kraftigste Baand paa Lensmændenes Handlefrihed; kun hvad disse forbedrede paa Slottets Bygning, havde de Lov til at føre paa Kongens Regning, men da Embedsmændene benyttede sig altfor flot heraf, fik de i 1583 Ordre til kun at foretage Byggearbejder med Kongens udtrykkelige Tilladelse [3]. Regnskaberne indkom med stor Regelmæssighed og blev i Renteriet underkastede en omhyggelig Gennemregning; havde Lensmanden deri anført en uberettiget Udgift, blev denne ubønhørlig fradraget paa det følgende Aars Regnskab [4]. Ofte blev Lenenes Indtægter og Udgifter nøje beregnede i Penge, og Lensmanden blev da forpligtiget til at indbetale hele Overskuddet i rede Penge, saaledes at det blev hans egen Sag at blive af med de store Naturalindkomster [5]; andensteds blev ogsaa hele Lenets

[1]) I Frederik II's senere Aar indeholder Rentemesterregnskaberne f. Ex. stadig Lister over de frit forlenede Godser, en Slags Huskeseddel for Rentemesteren over, i hvilken Retning der var noget at udrette.

[2]) 1583 udarbejdedes en fuldstændig Liste over alle Len, som endnu var i Pant (Danske Saml. 103 under Kristian IV); herom handler et Kongebrev til Valkendorf (Sjæll. Tegn. XV, 218). 1587 indkaldtes alle endnu tilbageværende Pantebreve (Danske Saml. 83). Om Kongens Bestræbelser for at tilbagevinde tabt Kirkegods, se ovenfor S. 119.

[3]) Nye danske Mag. VI, 155.

[4]) Herpaa findes stadig Exempler i de Udtog af Lensregnskaberne, der siden Aaret 1570 udarbejdedes i Renteriet (Kongerigets Arkiv).

[5]) Danmarks Len, S. 31, 42 o. fl. St.

Kornindtægt forpagtet bort til Købmænd, som da betalte Kornet efter de officielle Priser [1].

Lensmandens pekuniære Stilling holdt sig, hvad Regnskabslenene angaar, omtrent paa det samme Punkt, hvor Kristian III havde sat den. Paa de største og vigtigste Slotte kunde Embedsmanden i Frederik II's senere Aar oppebære en Løn af tre til femhundrede Daler, saaledes paa København, Frederiksborg, Kronborg o. fl.; paa mindre Len som Dragsholm og Roskildegaard fik han 200 Daler; 100 Daler eller endnu mindre, hvorved man jo i det hele maa erindre Pengenes synkende Værdi. Dertil kom saa i Almindelighed en Andel i de uvisse Indtægter, der dog nu sjældent beløb sig til den fulde Halvdel; oftere vexlede denne Del mellem $^1/_3$, $^1/_4$ eller $^1/_{10}$, og af enkelte Slotte forbeholdt Kongen sig alle uvisse Indtægter mod at forhøje Lensmandens Løn lidt udover det almindelige. Afgiftslensmandens Stilling var uden Tvivl slettere end tidligere; Afgifterne var forholdsvis større, og ogsaa her var Lensmandens Del af det uvisse ofte sat til under Halvdelen [2].

Saaledes er Hovedtrækkene i Frederik II's Optræden i Lensvæsenet, og vi kan da ikke være i Tvivl om, hvorledes denne skal opfattes. Den store monarkiske Reformbevægelse, som Kristian III begyndte, er optaget og fortsat af hans Søn; med næsten lige saa stor Kraft som Faderen har denne arbejdet paa at udvide Kongens Myndighed i Lensvæsenet og forøge Kronens Indtægter.

---

[1]) Kontrakt 1577 $^{27}/_{12}$ med Oluf Bager om, at han skal overtage alt Kornet af Odensegaard og Skanderborg (Fynske Reg.); lignende Kontrakt 1576 $^{28}/_{8}$ om Kornet fra Frederiksborg (Sjæll. Reg.).

[2]) Sml. Oplysninger, S. III Anm.

Maalet er det samme for begge; Midlerne er noget forskellige. Til Forskel fra Faderen anerkender Frederik II ved Siden af Regnskabsforleningen ogsaa Bortforleningen paa Afgift som berettiget og i visse Tilfælde fordelagtig, og i højere Grad end Faderen søger han at centralisere Kronens Gods for derved at naa til en mindre indviklet og kostbar Bestyrelsesmaade. Adelen, som gør nogle ringe Fremskridt ved Hovedlenene, trænges under Frederik II ud af den overvejende Del af de mindre Len og af næsten Halvdelen af Klostrene, og af de Godser, der saaledes ikke mere bortforlenes særskilt, kommer Størstedelen middelbart eller umiddelbart Kronen til Gode.

Ved Frederik II's Omordning af Lensvæsenet steg Kronens Overskud meget betydelig; naar Regnskabslenenes Antal aftog, saa mer end opvejedes dette ved deres store Godsudvidelse, og jævnsides traadte nu Afgiftslenene frem som en meget væsentlig Indtægtskilde for Kronen. Det hele Overskud af Lensvæsenet, der i Kristian III's senere Tid havde været omtrent 10,000 Daler, steg derfor ogsaa under Frederik II, indtil det i Tiden efter Syvaarskrigen naaede til noget over 40,000 Daler aarlig [1]. Nu betegner dette vel ingenlunde, at Kronens Indtægter var firdoblede, thi netop i den mellemliggende Tid var Pengenes Værdi faldet stærkt, men en meget udpræget Fremgang er dog utvivlsom. Resultatet var da ogsaa, at Landets Finanstilstand, der saa væsentlig beroede paa Indkomsten fra Lenene, i Slutningen af Frederik II's Tid var særdeles god; Overskuddet af Lensvæsenet, som under Kristian III kun forslog til at dække 28 pCt. af Udgifterne, var derimod under Frederik II tilsidst saa stort, at det

[1]) nemlig 708,540 Daler i 17 Aar (Grundtvig, Fred. II's Statshusholdning, S. 33).

svarede til over 55 pCt. af Statens regelmæssige Udgifter [1].

Idet den monarkiske Reform blev fortsat under Frederik II, var Adelens Stilling i Lensvæsenet stadig i Tilbagegang. Lenenes Antal var overordentlig formindsket, og dermed var Tallet paa de Adelsmænd, der kunde finde Livsforsørgelse i Statens Tjeneste, blevet meget begrænset; de frie Forleningers Omraade var ikke stort, og i det hele blev Adelsmanden, naar han opnaaede at faa Len, kun en Statsembedsmand og intet mere; enhver Tanke om, at Adelen gennem Lensvæsenet kunde naa til selvstændig politisk Indflydelse, var forsvundet. Der var ikke mere Tale om, at Lenene efter nogen større Maalestok blev tilsikrede deres Indehavere ved Løfter paa Tid; tværtimod blev Lensmændene nu stadig omflyttede, og den samme Adelsmand fik efterhaanden Len rundt om i Riget uden Hensyn til hans egentlige Hjemsted. Der var ikke mere Tale om, at Indehaverne af Pantelen kunde betragte sig som sikre paa at beholde disse Len; Kronens forbedrede Finansforhold tillod Kongen at indløse ethvert Len, saa snart han havde Fordel deraf, eller saa snart Lensmanden ikke tilbørlig opfyldte sine Pligter som kongelig Embedsmand [2]. Alt, hvad Adelen kunde opnaa i Lensvæsenet, afhang af Kongens Naade.

Var den Slægt af Adelen, der levede under Frederik II, end opdraget med det nye, kraftige Kongedømme for Øje, og var dens hele Tankegang end vidt forskellig fra

---

[1]) nemlig omtrent 80,000 Daler af 142,000 Daler (Grundtvig, S. 31—32).

[2]) Et Exempel paa det sidste afgiver Hans Rantzov, der mistede Skodborg, da han ikke mødte med sine rustede Svende efter Kongens Ordre. Hist. Tidsskr. V, 437, jfr. Danmarks Len, S. 57.

den aristokratiske Herskesyge, der havde besjælet Adelen under Frederik I, saa kunde Adelsmændene dog kun med stor Misnøje betragte den fortsatte Reform i Lensvæsenet, der fremtraadte under Frederiks Styrelse. Hele denne Konges Omlægning af Lenene var i saa høj Grad til Skade for Adelen, at denne ikke kunde glemme dette for de enkelte Fordele, den selv havde deraf; ved Mageskifterne vandt Adelen meget, Kronen dog ganske vist endnu langt mere; ved Køb gik der ikke meget af Kronens Gods over i Adelens Hænder. Dertil kom saa, at Kongen i høj Grad begunstigede Indstrømningen af fremmede, tyske Adelsmænd; en hel Række saadanne kom ind i Landet i Frederik II's Tid; de fik her, som det synes uden Rigsraadets Tilladelse, store Embeder og rige Len, og mer end det, Kongen søgte ved rige Gaver af Jordegods at skaffe disse Tyskere fast Fod i Landet. Medens af den danske Adel kun ganske faa Mænd opnaaede at faa Jordegods til Gave af Kongen, saa modtog de fremmede ofte saadanne Gaver, og skønt nogle af disse Godser faldt tilbage ved Modtagerens Død, var dog ved Frederik II's Død et Kloster og 10 af de mindre Len paa den Maade gaaede over i indkaldte Tyskeres Hænder [1]). Med god Grund kunde den indfødte danske Adel betragte dette med Misundelse, ja med Frygt. Denne Adelens Misnøje, dels med Begunstigelsen af fremmede, dels med hele Centralisationen i Lensvæsenet, kom kraftig til Orde, da Frederik II døde i Aaret 1588.

---

[1]) Se nærmere Oplysninger, Afd. H. Af den danske Adel synes kun 6 at have opnaaet Gaver i Jordegods, nemlig Frans Brokkenhus (Krarup 1562), Jørgen Lykke (Ovegaard 1564), Jens Kaas (Gudumlund 1573), Mikkel Pedersen Gydinge (Bjørnstrup 1579), Jakob Ulfeld (Kejrup 1579) og Gørvel Faddersdatter (Verpinge 1581).

Den monarkiske Reform havde da været herskende i to Menneskealdere; to kraftige Konger havde arbejdet i samme Retning og opnaaet de største Resultater. Da Frederik imidlertid døde, inden hans Søn var naaet til Manddomsalder, gik Styrelsen af Staten over til Rigsraadet og til en højadelig Formynderstyrelse; nu om nogensinde maatte Adelen søge at standse Reformens Fremgang, og et saadant Forsøg blev da ogsaa gjort.

Da Regeringsraadet havde opfordret Adelen til at være villig til med Hest og Harnisk at afværge Fædrenerigets Skade, besvarede Adelen dette ved den 6 Juni 1588 at indgive et Klageskrift [1], der kritiserer alle Hovedpunkterne i den afdøde Konges Styrelse. Især angreb den netop de to Punkter i Frederik II's Reform af Lensvæsenet, som vi ovenfor fremhævede, Centralisationen af Lenene og Indkaldelsen af fremmede; vi gengiver Klagerne i Hovedsagen med Adelens egne Udtryk. Med Hensyn til det første Punkt bemærkede Adelen, at der i Riget fandtes mange Len, som nu var lagte under ét Len; tilforn havde disse været besat med flere Lensmænd, der gjorde Tynge deraf med Heste og Harnisk, Riget til Gode og Gavn, og nu gjordes der kun ringe Tjeneste deraf. Derfor begærede den, at saadanne (sammenlagte) Len maatte afskaffes, paa det at Riget kunde have des større Bistand, om noget paakom. Dertil føjede en Del af Adelen saa, at de i fremfarne Tider havde tjent Kongen og Riget og havt stort Besvær, hvorfor de ønskede at betænkes. Klostrenes Forhold blev ogsaa fremdraget, dog i temmelig uklare Udtryk; man begærede, at disse, som var stiftede af Danmarks indfødte Adel, maatte blive

---

[1]) Orig. i Rigsraadsbreve, Nr. 31; Slange, S. 11 gengiver kun Klagen meget ufuldstændig.

efter denne Dag, som de havde været af Arrilds Tid »med nogle Nattelejer og Underhold for Adelen og Rostjeneste, dog undtaget hvad Kongen havde bortskiftet.« Mod de fremmedes Indtrængen rettede Adelen den Begæring, at Len, der var besatte med Udlændinge, maatte gives indfødte-Mænd, der kunde tjene deres Fædreland med Liv og Gods; tillige ønskede man særlig, at den unge Konge maatte faa en dansk Adelsmand til Hofmester, i Stedet nemlig for den af Frederik II dertil udnævnte Henrik Ramel.

Disse Klager giver os et dybt Indblik i Adelens Stemning overfor den hele monarkiske Reform af Lensvæsenet. Atter fremtræder Adelen her først og sidst som Rigets Krigerstand; det er dens Tjeneste, dens Pligt til at forsvare Landet, der overalt gøres til Grundlag for dens Ønsker; atter dukker den gamle Paastand fra Frederik I's Dage op, at det er Adelen, fra hvem Klostrene har deres Gods; Misfornøjelsen med de fremmede faar et kraftigt Udtryk. Og mod dette Angreb, der ramte den monarkiske Reform i dens Grundtanker, skulde Statens Ret hævdes mod Adelen af Mænd af dennes egen Midte. Her viste det sig da først, paa hvor fast en Grundvold den stærke Kongemagt stod; de adelige Regeringsraader og Rigsraader besvarede hine Klager paa en Maade, som viste, at Kongedømmets Tanke levede selv uden Konge.

Rigsraadets Svar paa Adelens Klageskrift afgaves efter moden Overvejelse den 14 Juni [1]. Hvad Udlændingenes Ansættelse vedrører, svaredes der kort og skarpt, at det ikke skikkede sig for Raadet at ændre den afdøde Konges Bestemmelser og Breve; ogsaa de fremmede gjorde

[1]) Orig. i Rigsraadsbreve, Nr. 32; hos Slange (S. 12) mangler den interessante Artikel om Klostrene.

jo desuden Tjeneste af deres Len. Hvad de mange sammenlagte Len angik, saa lovede Rigsraadet med Tiden at søge at faa dette ændret; for Klostrenes Vedkommende henviste man til, at rejsende Adelsmænd, der kom til de endnu bestaaende Klostre Ringsted og Antvorskov, dér skulde finde Underhold, hvorom allerede Frederik II havde indført en Bestemmelse i Lensbrevene paa disse Klostre. En større Ændring i Klostrenes Stilling kunde der ikke være Tale om; Sorø var omdannet til en Adelskole, de bortmageskiftede Klostre var komne Adelen til Gode; en Del af Klostrene var afbrudte, før nogen af de dalevende var indkommet i Raadet.

Adelen fik saaledes kun ringe Udbytte af sit store Angreb; Raadet enten afviste Klagerne eller gav kun ubestemte Løfter paa Fremtiden. Formynderregeringens Styrelse i de følgende 8 Aar indeholder da ogsaa saa lidt nogen Indrømmelse til Adelen, at Kronens Magt snarere er i stadig Fremgang. Lige i de første Aar efter Frederik II's Død gøres vel enkelte Herreder til særskilte Len, enkelte Afgifter nedsættes noget, men siden gaar Strømmen i modsat Retning, og i 1593 skete der endog en stor Omtaxation af alle Lenene i Riget, hvorved Afgifterne gennemgaaende blev ikke lidt højere end før [1]. Lensvæsenets Ordning var derfor ogsaa endnu noget gunstigere, da Formynderstyrelsen traadte tilbage i 1596, end den allerede havde været i 1588:

	1588:	*1596:*
Herreder paa Regnskab:	82.	89 [2]
„ paa Afgift:	54.	50.
„ frit forlenede:	30.	27.

Regnskabslenene havde saaledes vundet noget saa

[1]) En Liste derover findes paa det kgl. Bibl., Uldall, Fol. 199 C.
[2]) Heraf 6 Herreder (Laaland og Falster) Livgeding.

vel fra de tidligere Afgiftslen som fra de frie Len; — den monarkiske Reform var endog fortsat under den adelige Overstyrelse.

Hvorledes Kristian IV., der i Aaret 1596 selv overtog Rigets Styrelse, stillede sig til Lensvæsenet, skal vi her ikke gaa ind paa; vi har nu fulgt Lensvæsenets Udvikling til det sextende Aarhundredes Udgang, og ligesom vi begyndte med at give en Oversigt over Stillingen ved Aarhundredets Begyndelse, kan vi slutte med en kort Udsigt over Tilstanden i det 17de Aarhundredes første Aar.

Kronens Gods, der da anslaas til aarlig at indbringe omtrent 280,000 Daler, var fordelt under en Række af Hovedlen, i alt 47, dernæst under en halv Snes Klosterlen og en Del mindre Forleninger, hvoraf de, der havde nogen Betydning, dog i alt kun var en Snes i Tallet. Hovedlenene spillede her den alt overvejende Rolle; næsten de fire Femtedele af alt Godset (78,6 pCt.) laa under dem, og dertil bør endda regnes 2 Klostre, Ringsted og Antvorskov, der i alle Retninger nu regnedes lig med Slotte, og hvis meget store Gods forøger det opgivne Tal med 6,4 pCt. Af det øvrige Gods laa de $^2/_3$ til Klosterlenene, medens de mindre Len og Strøgodserne ikke dannede mere end 5,6 pCt. af det hele Krongods.

Ved disse forskellige Klasser af Len var Forleningsmaaden saaledes, at ingen Klasse helt var unddraget fra Bidrag til Statsstyrelsen. Den Form at bortforlene paa Regnskab var overvejende ved Hovedlenene og udbredt over henved Halvdelen af Klostergodset; i det hele var de to Tredjedele af Landet (64,5 pCt.) paa Regnskab. Til Afgiftslen hørte $^1/_5$ af Hovedlenene og omtrent $^1/_3$ af Resten; i alt var 22,9 pCt. af Krongodset bortforlenet mod Afgift. Den frie Forlening var derimod indskrænket til

6 pCt. af Hovedlenenes Omraade og til lidt over en Fjærdedel af Klostergodset; kun ved de mindre Len var de frie Len de største og omfattede henved $^{2}/_{3}$ af disses Omraade; alt dette tilsammen udgjorde dog ikke mere end 12,6 pCt. af hele Landet.

De frie Lens Betydning var altsaa meget ringe; en Del af dem var endnu i Pant fra Syvaarskrigens Tid, andre udgjorde Lønnen for visse Embeder, for Landsdommerne og for Kansleren; ved Resten var Rostjenesten Lensmandens eneste Pligt. Afgiftslenene var allerede af langt væsentligere Betydning for Kronen; de aarlige Afgifter, der indkom fra disse, udgjorde over 24,000 Daler, og desuden skulde Lensmændene holde rustede Svende til Tjeneste, foruden at enhver Bekostning ved Gaardenes Drift, de underordnede Embedsfolks Lønning osv. selvfølgelig betaltes af ham. Afgifterne udgjorde gennemsnitlig 38 pCt. af Lenenes Bruttoindtægt; hvor meget af Resten der kom Embedsmanden personlig til Gode, kan naturligvis ikke afgøres. Endelig træder Regnskabslenene frem som de største og vigtigste af Kronens Len; paa disse var Lensmændene gennemgaaende paa Genant, og Kronens Overskud var derfor Aar for Aar nogenlunde det samme. Det viser sig da, at Udgifterne til selve Lenene i Lønninger og Underhold tog de $^{2}/_{5}$ af Bruttoindtægten; Resten (60 pCt.) var Kronens Overskud og beløb sig i alt til henved 110,000 Daler [1].

---

1) Sml. Oplysninger, Afd. C. Naar hele Overskuddet af Lensvæsenet anslaas til c. 135,000 Daler, er derved kun fradraget de egentlige »Driftsomkostninger«. Hvad der virkelig indkom i rede Penge til Rentekammeret, var langt mindre, i Femaaret 1597—1602 saaledes i Gennemsnit kun 45,000 Daler aarlig (Rentemesterregnsk. i Kongerigets Arkiv). Direkte af Lensindtægterne afholdtes jo foruden en Mangfoldighed af extraordinære Udgifter ogsaa næsten alt, hvad Kongens og Hoffets Underhold udkrævede.

Sammenligner vi denne Bestyrelsesmaade af Kronens Gods med Lensvæsenet et Aarhundrede tidligere, saa vidt vor meget tarvelige Kendskab til hin Tid tillader, ser vi en dyb Forskel. Hele Krongodset er da langt mindre, dets Bortforlening uendelig ugunstigere for Kronen. Kun 28 pCt. af Hovedlenene eller omtrent $^1/_4$ af hele Landet er paa Regnskab under Kong Hans, $^2/_3$ deraf er det i Kristian IV's første Aar. Afgiftslenenes Størrelse er ikke væsentlig forandret, Afgifterne derimod blevet langt større. Til de frie Len hørte i 1513 omtrent $^1/_3$ af Hovedlenene og dernæst alle de mindre Len, tilsammen vel paa lidet nær Halvdelen af alt Krongodset, i 1602 derimod kun en Ottendedel deraf.

Denne umaadelige Forskel i Lensvæsenets ydre Skikkelse henviser til en aldeles afvigende Magtfordeling paa dette Omraade. Ved det sextende Aarhundredes Begyndelse var Lenene tvedelte mellem Kongedømmet og Adelen, og Kongens Del var langt mindre end Adelens; ved Kristian IV's Tronbestigelse er ikke blot den Kronen umiddelbart underlagte Del af Riget, Regnskabslenene, blevet den største, men hele den skarpe Tvedeling af Lenene er aldeles forsvundet. Kongen staar overfor alle Len uden Undtagelse som virkelig Styrer, ikke alene som Lensherre; han alene bestemmer, paa hvilke Betingelser Forleningerne skal meddeles; hans Handlefrihed er kun i en meget ringe Grad indskrænket ved Løfter paa Tid til Lensmændene, medens Pantsættelser næsten er ukendte ved Hovedlenene og meget lidt udbredte ved de øvrige Forleninger. Staar Kongen saaledes overalt som den givende, Adelen som den modtagende, saa er tillige Adelens Stilling i Lensvæsenet en anden end ved Aarhundredets Begyndelse. Den Gang var Lensmændenes vigtigste Ydelse en ren krigersk, Rostjenesten, og dette paatrykte hele

Lensvæsenet en ejendommelig Karakter; naar Lensmanden kun opfyldte denne Pligt, stod hans hele Styrelse af Lenet som noget Kongen væsentlig uvedkommende. Hundrede Aar efter er Rostjenesten traadt tilbage til at være et aldeles underordnet Led i Lensmandens Pligter mod Riget; selv ved de faa frie Forleninger var Krigstjenesten et ret uvæsentligt Hensyn. I Stedet derfor er Lensmandens Pligter mod Kronen og mod Undersaatterne traadte frem i første Række; Kongen kræver saa godt som af alle Lenene store Tilskud til Statsfornødenhederne, Lensmandens daglige Styrelse er undergivet et kraftigt Tilsyn, og det stærkeste Baand har Kongen i sin næsten ubegrænsede Afsættelsesret.

Saaledes var i Løbet af det sextende Aarhundrede Lensvæsenets Ordning fuldstændig forandret. Adelen var ændret fra at være Lensmand, væsentlig alene med krigerske Pligter, til i Hovedsagen kun at være en Statens Embedsmand, hvis Pligter næsten udelukkende gik i fredelig Retning. Kongedømmet var fra kun at herske over en begrænset Del af Landet trængt frem til et virkeligt Herredømme over hele Riget og havde med sin Magt ogsaa forøget sine Indtægter i højste Grad. Spørger man om Grunden til denne store Forandring i Lensvæsenet, er kun ét Svar muligt: mer eller mindre umiddelbart hidrører den fra Statsomvæltningen i 1536.

Resultater.

Resultater.

I. Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger i Lensvæsenet.

Efter at vi nu har fulgt Kongedømmets Stilling i Lensvæsenet gennem hele det sextende Aarhundrede og i alle Retninger oplyst dets Forhold til de adelige Lensmænd, er vi i Stand til klart at opfatte de Følger, som Statsomvæltningen i 1536 drog med sig paa dette Omraade. Den ældre Opfattelse hævdede her som overalt, at hin Begivenhed i høj Grad fremhjalp Adelsvælden; den mente, at det var Adelen, der fik Hovedfordelen af Kirkegodsets Sækularisation, idet den derved erhvervede en meget stor Del af den katholske Kirkes Godsrigdom, og den paastod fremdeles, at Adelens Stilling i Lensvæsenet efter 1536 var eller blev saaledes, at den havde Brugsretten af Størstedelen af Krongodset paa højst gunstige Betingelser og med Løfte paa Livstid eller vel endog som arvelige Len. Følgerne af Statsomvæltningen var altsaa i den Grad til Fordel for Adelsvælden, at den Udvidelse af Krongodset, der skete ved Kirkegodsets Inddragelse, langt mindre forøgede Kongens end Adelens Magt.

Den Skildring, der her er givet af Lensvæsenets Udvikling, viser med uomtvistelig Sikkerhed, at hin Opfattelse er aldeles fejlagtig, og hævder, støttet paa indgaaende Detailundersøgelser og deraf uddragne statistiske Resultater, at Statsomvæltningens Følger netop gaar i modsat Retning af, hvad man har troet. Jeg har vist, at Kronens Vinding af Kirkegodset mange Gange overgik, hvad Adelen vandt, — medens man tidligere hævdede det modsatte —, og jeg har paavist en gennemført Reform af Lensvæsenet i monarkisk Retning, som man tidligere saa godt som ikke har kendt[1].

For først at blive ved Kirkegodsets Inddragelse, saa har det vist sig, at Adelens Tilbagevinding af det Gods, som den eller dens Forfædre havde skænket til Kirken, var langt mere begrænset, end man har ment. Af de Dele af Kirkegodset, som Staten inddrog, og det var de vigtigste og største, fik Adelen aldeles intet med Rette og sikkert meget lidt med Urette; kun det Gods, som dens Forfædre havde givet til Opretholdelsen af Sjælemesser (Vikarier), fik Adelen Ret til at faa udleveret. Hvor meget Jordegods Adelen paa denne Maade vandt, kan ikke opgives; at det var langt, langt mindre, end hvad Kronen fik, er hævet over al Tvivl.

Kronens Vinding af Kirkegodset var derimod overordentlig stor. Strax i Aaret 1536 lagdes det udstrakte Bispegods ind under Kronen; efterhaanden inddroges det

---

[1]) Aschehoug (Statsforfatningen i Norge og Danmark, S. 514) har dog bemærket, at nogle tidligere Afgiftslen under Kristian III findes som Regnskabslen, og omtaler ogsaa nogle for Kongen fordelagtige Ændringer ved Lenene under Frederik II. Herpaa støtter Fridericia (Det nittende Aarh., 1877, S. 83) formodentlig sin Bemærkning om «Forandringer i Lensvæsenet, som gav dette en mere monarkisk Form».

endnu rigere Klostergods, og tillige arvede Kongen Bispernes Herlighed over de enkelte Kirkers Gods saa vel som deres Del i Tienden. Det er os muligt at værdsætte, hvad Kronen erhvervede ved Statsomvæltningen, naar man foruden det gejstlige Gods ogsaa medtager den Forhøjelse af Landgilden, der i Jylland fulgte paa Bondeoprørets Undertvingelse: Kronlenenes Hovedydelser havde før Reformationen en Værdi af 100,000 Tdr. Korn, senere beløb de sig til henved 300,000 Tdr., og Statsomvæltningen i 1536 har saaledes tredoblet Krongodsets Størrelse.

Den ældre Opfattelse har altsaa Uret i at værdsætte Kronens og Adelens Vinding af Kirkegodset til omtrent lige meget; Kronens overgik Adelens i højste Grad. Den ældre Opfattelse har fremdeles Uret i at paastaa, at Adelen siden drog Hovedfordelen selv af Kronens Del af Kirkegodset, idet den nemlig dels modtog meget deraf som Gave af Kongen, dels fik Resten ligesom det øvrige Krongods som Len paa højst gunstige Betingelser, endog arvelig. Thi alt dette, som sandsynligvis vilde være sket, hvis den katholske Kirke var faldet under en Adelskonge som Frederik I, det hindredes fuldkommen af den store Omskabelse af Lensvæsenets Tilstand, der begynder med Aaret 1536[1].

Den monarkiske Reform af Lensvæsenet, som gennemførtes af Kongerne Kristian III og Frederik II, har to Hovedsider; ved den dels afskaffes, dels svækkes de Skranker for Kongens frie Raadighed, som Adelen efterhaanden havde rejst; fremdeles benytter Kongerne den saaledes opnaaede Handlefrihed til at reorganisere

[1]) Om de arvelige Lens Ikkeexistens henvises til Oplysninger, Afd. G.

Lensvæsenet med det Hovedmaal overalt at gøre Kongens Indflydelse og Interesse herskende.

Hele det sextende Aarhundrede igennem var Kongen ved Loven indskrænket til at uddele Len til adelige og til danske Adelsmænd; strængt overholdte blev disse Bestemmelser dog lige saa lidt og mindre efter 1536 end før. Indenfor denne videre Grænse lagdes der imidlertid yderligere Baand paa Kongens Handlefrihed ved de Løfter, som Lensmændene plejede at faa af Kongerne, og ved den almindelig udbredte Skik at sætte Lenene i Pant mod Laan af deres Indehavere. I denne Retning er der dog en bestemt udpræget Forskel mellem Tiden før og efter 1536; Frederik I var ved den Art Løfter og Pantsættelser indskrænket til at have fri Raadighed over højst 13, sandsynligvis kun 9 af alle Rigets 66 Hovedlen; efter den store Reforms Slutning derimod var Frederik II omvendt kun bundet ved 9 Hovedlen, fritstillet ved hele Resten (47). Endelig var det lykkedes Adelen før Reformationen at faa sat igennem, at de Len, den plejede at nyde paa gunstige Betingelser, maatte Kronen ikke lægge til sin Del af Riget; ikke ændre til Regnskabslen; denne skarpe Grænse, der hindrede enhver Udvidelse af Kongemagten, forsvandt med Aaret 1536 og kom aldrig igen. Dette var, hvad Kongen vandt i Handlefrihed ved Statsomvæltningen og dens Følger.

Ved Hjælp af denne Handlefrihed kunde Kongerne omskabe Lensvæsenet, og de udførte dette ved at benytte en i Forvejen existerende Forleningsform, Regnskabslenet. Medens Tjenestelenet stod helt udenfor en stadig Forbindelse med Kronen, og Afgiftslenet kun delvis var underkastet Kongens Kontrol, var Regnskabslenet i egentligste Forstand Kongens, og Embedsmanden her kun hans Redskab. Det gjaldt altsaa at gøre Regnskabs-

lenene til den herskende Form i Lensvæsenet, og det var dette, der skete efter 1536. Af Hovedlenene lagdes de største og vigtigste paa Regnskab; under disse samledes desuden mere og mere Gods, idet man inddrog Klostre og mindre Godser, som tidligere havde dannet særskilte Len. Hvad Kongemagten vandt ved denne Udbredelse af Regnskabslenene og den dermed forbundne Centralisation af Lenene, kan ses af følgende Sammenstilling af Forholdene før 1536 med Lensvæsenet, som det var i Kristian IV's første Tid[1].

	1533:	*1602:*
Paa Regnskab	22 pCt.	64 pCt.
- Afgift	23 -	24 -
- Tjeneste (frit)	55 -	12 -

Medens Afgiftslenene saaledes havde holdt sig nogenlunde uforandrede, havde Regnskabslenene og de frie Len omtrent byttet Størrelse; de frie Len var sunkne ned til at udgøre en lille Ottendedel af Landet, medens Regnskabslenene omfattede de to Tredjedele af Riget. Ved denne Omskabelse af Lensvæsenet steg Kronens Indtægter overordentlig. Vi véd fra Kristian IV's Tid (1602), hvilket Overskud Kongen havde af Lenenes Bruttoindtægter; det var ved Regnskabslenene $^3/_5$ af den hele Indtægt, ved Afgiftslenene $^2/_5$ deraf. Overføres dette ogsaa paa Frederik I's Tid, kan Kongens Del af Lenenes Indtægter, efter

[1]) I 1533 var af Hovedlenene efter disses Herredstal 28 pCt. paa Regnskab, 29 pCt. paa Afgift og 43 pCt. paa Tjeneste; i alt omfattede Hovedlenene da $^4/_5$ af Kronens Gods; Resten var mindre Len, som Adelen alle havde i fri Forlening. Ved at sammenstille dette faas de ovenanførte Tal. Det maa altsaa erindres, at medens Landets Fordeling i 1602 støtter sig paa Opgivelser om selve Lenenes visse Indtægt, er Beregningen i 1533 for Hovedlenenes Vedkommende kun støttet paa Forholdet mellem deres Antal af Herreder.

at Lensmandens Del er fraregnet og Driftsudgifterne udredede, anslaas til:

	1533:	*1602*:
af Regnskabslenene	13,2 pCt.	38,4 pCt.
af Afgiftslenene	9,2 -	9,6 -
i alt	22,4 pCt.	48 pCt.

Efter dette skulde altsaa Kongens Andel i Lenenes Indtægter være lidt *mere end fordoblet*, men i Virkeligheden var hans Overskud større, da der sammen med Lensvæsenets ydre Reorganisation ogsaa var gaaet en indre, en Gennemførelse af en hidtil ukendt Orden og Økonomi paa Lenene, hvis Driftsomkostninger tillige forholdsvis blev mindre, naar de enkelte Lens Størrelse voxede[1]. Dette var, hvad Kongedømmet vandt ved Reformen af Lensvæsenet.

Hvad vi her har paavist, er altsaa to store Bevægelser, der hidrører fra Statsomvæltningen i 1536; den ene af dem, Kirkegodsets Inddragelse, er en umiddelbar Følge af hin Begivenhed; den anden, den monarkiske Reform, har de samme Aarsager, om end den strækker sig ud over hele Resten af Aarhundredet. Begge Bevægelser er fuldstændig til Kongemagtens Fordel; ved den første udvides Krongodsets Udstrækning overordentlig, ved den anden naas der til en Bestyrelse af dette udvidede Krongods, der i høj Grad forøger Kronens Ind-

---

[1]) Afgiftslenene under Frederik I er ovenfor ansatte til at give det samme Overskud som i 1602, nemlig 40 pCt.; i Virkeligheden gav de 1533 kun 6000 Mk. (= 8000 Tdr. Korn), medens deres Indtægt maa ansættes til 23 pCt. af hele Landets, hvilket alene af de større Landgildeartikler giver 23,000 Tdr. Korn. Derefter vilde deres Overskud højst være 30 pCt., men da en lignende Beregning ikke kan udføres ved Regnskabslenene, foretrækker jeg overalt at bruge Tallene fra 1602, hvorefter Resultatet bliver sikkert som Minimumsopgivelse.

flydelse og Indtægt. Kirkegodsets Inddragelse gør Kronens Gods tre Gange saa stort som før Reformationen, Reformen i Lensvæsenet medfører, at den Del af Lenenes Indtægter, der gaar ind til Kongen, bliver over dobbelt saa stor som før; idet begge Bevægelser træffer sammen, forøges saaledes Kronens Overskud af Lensvæsenet til mindst det sexdobbelte som Følge af Statsomvæltningen i 1536.

— Mod denne umaadelige Fremgang for Kongemagten kan Adelen kun stille en ringe Vinding paa enkelte Punkter, ledsaget af en stor og almindelig Tilbagegang. I Tiden før 1536 gik hele Udviklingen i Lensvæsenet til Fordel for Aristokratiet; under Frederik I opnaaede Lensmændene en stedse større Uafhængighed af Kronen, deres Fordele af Lenene voxede, og deres Stilling blev stadig fastere; den Tid syntes at være nær, da Riget kun bestod af en Del arvelige Len. Da saa den katholske Kirke nærmede sig sin Undergang, syntes Adelen at være dens naturlige Arving, og allerede begyndte Stormændene at tage Arven i Besiddelse. Alt dette forandredes ved Grevens Fejde og Kristian III's Statscoup, der knækkede ikke blot Prælaternes, men ogsaa Højadelens Magt. Nu var det Kronen, der blev Hovedarving til Kirkens Ejendomme; Adelen fik kun en ringe Del tilbage af det Gods, som den havde skænket Kirken, mindre vistnok end hvad den havde Ret til efter selve Gavebrevenes Bestemmelser. Og heller ikke i den følgende Menneskealder opnaaede Adelen at erhverve saa meget af Kirkens, nu til Krongods forvandlede Ejendomme, som man tidligere har tænkt sig. Ganske vist gik efterhaanden en Del Krongods over i Adelens Eje, men det meste af, hvad Adelen saaledes vandt, fik den kun ved Mageskifter, hvorved den gav Kronen lige saa

meget Gods igen; derved naaede Adelen at afrunde sine Godser, men Kongedømmet bragte ad denne Vej en stor Del af de mindre Kronlen ud af Verden, og medens Kronen modtog Ejendomme, hvoraf den kom til at nyde den fulde Indtægt, bortgav den Gods, som i Forvejen havde været helt eller næsten frit forlenet til Adelsmænd. Ved Køb fik Adelen kun en ringe Del af Krongodset[1], og hvad den købte, maatte den i alt Fald under Kristian III betale med meget høje Priser. Ved Gave endelig gik kun en højst ringe Brøkdel af Kronens Gods over til Adelen, kun et enkelt Kloster, og højst en Snes af de mindre Len, og vel at mærke, af disse Gaver kom kun en mindre Del indfødte Adelsmænd til Gode; Resten blev uddelt til indkaldte fremmede, som Kongen paa denne Maade søgte at knytte til sig, og kom saaledes den danske Adel til ligefrem Skade.

Havde Kronen altsaa berøvet Adelen den overvejende Del af Kirkens rige Gods, saa blev den Reformbevægelse, der med Aaret 1536 begyndte i Lensvæsenet, dog endnu mere skæbnesvanger for Adelens Magt. Vi har allerede set, hvilken Forøgelse i Indflydelse og Indtægter denne Reform bragte Kongedømmet, og deri ligger allerede en overordentlig Tilbagegang for Adelen; Statsomvæltningen i 1536 ændrede helt og holdent dennes Stilling i Lensvæsenet.

I Tiden før 1536 var Grundlaget for Adelsvælden det, at Adelen forsvarede Riget; til Gengæld skulde den have Del i Landets Indtægter gennem Forleninger paa gunstige Vilkaar. Dette var ogsaa gennemført i Lensvæsenet, saaledes som det fremtræder lige før Reforma-

[1]) I alt 29 af de 214 mindre Len og 7 af de 37 Klostre, der forsvandt i Løbet af det sextende Aarhundrede.

tionen; Adelen var da forlenet med over Halvdelen af Landet (55 pCt.) alene mod at gøre Rostjeneste, og havde en Fjærdedel af Riget (23 pCt.) mod temmelig ringe Afgifter. Og alle disse Len var Adelen sikrede, idet det var nægtet Kongen at udvide sin Del af Landet, Fadebursomraadet, ved derunder at inddrage de Len, som det var Adelens Ret at nyde.

Efter Statsomvæltningen træder denne Opfattelse af Adelens Stilling tilbage. Kongen anerkender ikke mere den Pligt at forsyne Adelen med Len paa Tjeneste eller andre gunstige Vilkaar; Grænsen for Fadeburets Omraade ophæves, og Begrebet Adelslen forsvinder. Den frie Forlening bliver nu en Løn for bestemte Virksomheder i Statens Tjeneste, for Rigsembedsmænd og Landsdommere, og den bliver en kongelig Gunstbevisning for enkelte Adelsmænd; Rostjenesten af disse Len lægges der en langt ringere Vægt paa end tidligere. Derfor aftager Lenenes Antal i det hele; af henved 300 Smaalen, som havde existeret i Løbet af det sextende Aarhundrede, var der ved Frederik II's Død kun 70 tilbage; derfor synker de frie Lens Størrelse fra de 55 pCt. af hele Riget, som de udgjorde i 1533, til kun at udgøre 12 pCt. ved det nye Aarhundredes Begyndelse. Grundlaget for Lensvæsenet bliver derimod nu først og fremmest Regnskabslenet, i anden Række Afgiftslenet. Paa disse Len styrer Adelsmanden ikke mere som Kriger, men som Statsembedsmand, undergivet en stadig Kontrol fra Kongens Side. Paa Regnskabslenet er det Kongens Vilje, der er den afgørende i alle Retninger; den adelige Embedsmand handler kun efter Kongens Bud, oppebærer alle Indtægterne paa Kronens Vegne, afholder kun Udgifter efter Kongens Bud; hans Ind- og Afsættelse er afhængig af Kongens Naade, hans Løn er bestemt én Gang for

alle. Paa Afgiftslenene fremtræder Kongens forøgede Indflydelse i stærkt forhøjede Afgifter, i et stadigt Tilsyn med Lensmandens Styrelse. Paa Regnskabslenet er Embedsmanden kun Kongens Redskab, paa Afgiftslenet er hans Uafhængighed noget større; men medens Afgiftslenenes Omraade bliver uforandret, hvad det var før 1536, saa stiger Regnskabslenenes Størrelse fra en lille Fjærdedel (22 pCt.) til i 1602 at udgøre næsten to Tredjedele af Landet (64 pCt.).

Adelens Stilling i Lensvæsenet bliver altsaa ændret ved Statsomvæltningen i 1536 og den Udvikling, der da begyndte. Skridt for Skridt trænges de adelige Lensmænd tilbage fra at være bydende til at være lydende, fra en selvstændig Deltagelse i Lensstyrelsen jævnsides Kongen til at være blotte kongelige Embedsmænd; ved Aarhundredets Udgang er der kun lidt tilbage af den Adelsvælde, der fremtraadte i Lensvæsenet under Frederik I og i Aarene efter dennes Død.

II. Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde.

Den almindelige Opfattelse af Udviklingsgangen i Danmarks Historie i det sextende og syttende Aarhundrede ser heri Adelsvældens stadige Stigen som Grundtrækket: Aristokratiets Magt var udviklet allerede før Reformationen; den katholske Kirkes Fald forøgede saa Adelens Indflydelse og Rigdom, og derefter voxede dens Vælde i Staten, lige indtil Aaret 1660 gjorde

en brat Ende derpaa. Mod denne Opfattelse har jeg i det foregaaende paavist en vidt forskellig Udvikling paa et enkelt Omraade, i Lensvæsenet. Her viser det sextende Aarhundrede ikke en stadig Udvikling i samme Retning; der indtræder et bestemt Omslag ved Aaret 1536. Før dette Tidspunkt er Adelens Indflydelse og Magt i Lensvæsenet i Fremadskriden, og efter at Kristjern II's Forsøg paa at besejre Adelsvælden er mislykket, bliver denne større end nogensinde og naar sit Højdepunkt ved Frederik I's Død og i den følgende kongeløse Tid. Da er det, at Grevens Fejde og Kristian III's Statscoup bringer Udviklingen til at tage en ny Retning. Fra nu af og Aarhundredet ud er Adelsvælden i Lensvæsenet i den stærkeste Tilbagegang; Kronen faar næsten alt Kirkegodset draget ind under sig, og Kristian III begynder en Reform af Lensvæsenet i monarkisk Retning, som udføres videre af Frederik II. End ikke under den adelige Formynderstyrelse standser Bevægelsen i denne Retning, og Kristian IV modtager i Lensvæsenet en Magt, som langt overgaar, hvad Kongerne havde før Aaret 1536.

Spørgsmaalet er da nu, hvor stor Vægt man tør tillægge den Udvikling, der viser sig i Lensvæsenet. Kan man uden videre overføre, hvad der gælder for Kongens og Adelens Magtforhold paa dette Omraade, til at gælde for hele Forholdet mellem disse to Magter, eller er det tænkeligt, at Adelen paa andre Omraader har vundet saa store Fordele over Kongedømmet, at den dog i det hele maa siges at være i Fremgang efter 1536?

Vi maa her først erindre om, at naar den ældre Opfattelse hævdede, at Følgerne af Reformationens Indførelse i Danmark var til Adelens Fordel, saa støttede den denne Paastand næsten udelukkende til Beviser,

hentede netop fra Lensvæsenets Omraade. Adelens umaadelige Tilvæxt i Rigdom ved Erhvervelsen af en stor Del af den katholske Kirkes Jordegods og dens senere højst indflydelsesrige og gunstige Stilling i Lensvæsenet, det er Hovedstøtterne for den almindelige Mening om Statsomvæltningens Følger. Alt dette er nu faldet til Jorden, ja, mere end det, alle disse Beviser har vendt sig mod den ældre Opfattelse og vist sig at henpege til et lige modsat Resultat.

Fremdeles er Adelens Stilling i Lensvæsenet af den mest indgribende Betydning for denne Stands hele politiske Indflydelse. Adelens Deltagelse i Statslivet viste sig væsentlig kun paa to Punkter, i Rigsraadet og i Lensvæsenet, og medens kun et begrænset Tal af den højste Adel havde Indflydelse gennem Rigsraadet, saa var Lensvæsenet ret egentlig det Omraade, hvorpaa hele Adelen som Stand traadte i Forhold til Kongedømmet. Kongen skal regere Riget med adelige Lensmænd, det er Grundlaget for Adelsvælden i det sextende Aarhundrede. Naar det nu her viser sig, at Tiden efter 1536 betegnes ved, at Adelen fra at styre Lenene næsten uafhængig og paa højst gunstige Betingelser sank ned til i den største Del af Landet at blive blotte Udøvere af Kongens Vilje, uden Selvstændighed og uden politisk Magt, — saa kan en saadan Ændring umulig være ledsaget af en almindelig Forøgelse af Adelens politiske Indflydelse.

Og endelig, naar vi drister os til at forlade det Omraade, hvor Behandlingen støttede sig til en saa vidt mulig fuldstændig Benyttelse af hele Kildematerialet, saa finder vi ogsaa andensteds Tegn nok paa en stor Nedgang for Adelsvælden i dens Forhold til Kongemagten, men næppe noget Træk, der viser i modsat Retning. Rigsraadet var som nævnt det Punkt, hvorigennem en

Del af Adelen udøvede politisk Indflydelse, men ogsaa denne Indflydelse blev utvivlsomt formindsket ved Statsomvæltningen i 1536. Rigsraadets Tal blev mindre; dets politiske Betydning forringedes, idet Riget blev halvt arveligt, og medens Grundtanken i eller i alt Fald Maalet for Haandfæstningerne før Reformationen havde været at stille Raadet som det blivende over den stadig vexlende Konge, saa erklærede Recessen af 1536, at det højste Regimente hænger mest ved Kongens Person, og da Frederik II i 1570 truede med at trække sig tilbage, svarede Raadet, at Ledemodene ikke kan undvære Hovedet[1]. Forringedes Rigsraadets hele politiske Stilling efter 1536, blev ogsaa dets praktiske Indflydelse paa Statsstyrelsen mindre. Hvad de indre Forhold angaar, gav selve Haandfæstningerne Kongen Ret til at handle uden at spørge Rigsraadet paa adskillige Punkter, hvor dets Samtykke tidligere udkrævedes, og Herredage og Rigsraadsforhandlinger spillede hverken under Kristian III eller Frederik II den Rolle som under Frederik I[2]. Samtidig gled den udenrigske Politik mere og mere ud af Rigsraadets Hænder; Kongen støttede sig her paa sine holstenske eller tyske Raadgivere, og det er jo bekendt, at Frederik II begyndte Syvaarskrigen lige imod Rigraadets Vilje.

Holder man sig saaledes alene til Adelens politiske Magt, kan den ældre Opfattelse altsaa næppe fastholdes; anderledes synes det at stille sig, naar man betragter dens sociale Stilling. Her betegnes Tiden efter 1536 ved, at Adelen afsluttede sig nedadtil; de mange smaa Adelsmænd, der levede paa Bøndergaarde og bortgiftede

---

[1]) Danske Mag. 3 Række, V, 8.

[2]) Om Rigsraadets Stilling se især Aschehoug, Danmarks og Norges Statsforfatning, S. 375 f. og fl. St.

deres Døtre til ufri, traadte nu helt tilbage i Bondestanden, og man hævdede skarpere end før den Sætning, at Giftermaal med ufri medfører Tab af Adelsrettighederne. Samtidig sank de lavere Stænders Stilling i Samfundet efter deres store Nederlag i Grevens Fejde; Borgernes kommunale Friheder indskrænkedes, og Bøndernes Undertrykkelse voxede. Maa man end ikke tænke sig Adelens Forhold til de lavere Stænder som hævet over al Lov og Ret[1], saa var disses Tilbagegang dog betydelig, og Adelen hævede sig mere og mere op over dem. Medførte dette allerede en stor Fremgang for Aristokratiet, saa forøgedes denne end mere ved Adelens stigende Rigdomme. Fra Midten af det sextende Aarhundrede kastede Adelsmændene sig med Iver over Driften af deres Godser; de tidligere spredt liggende Ejendomme samledes til store Helheder ved Køb og Mageskifter; den store Prisstigning forhøjede i en betydelig Grad Adelens Godsindtægter. Saaledes indtog da, synes det, Adelen efter 1536 en endnu mere fremragende Plads i Samfundet end tidligere; enkelte store Statsmænd, nogle navnkundige Lærde kastede Glans over hele Standen. Her er der altsaa Grund til at tro, at den ældre Opfattelse med Rette ser Adelen i Fremgang.

Naar Adelens sociale Stilling saaledes er gaaet fremad i Tiden efter 1536, medens samtidig dens politiske Indflydelse er aftaget meget stærkt, kan dette kun forstaas ved, at Adelens hele Stilling er i Færd med at blive en ny og dens Opgaver og Livsmaal andre end før; dette er i Virkeligheden netop Tilfældet. Adelen trængtes ved Statsomvæltningen i 1536 væsentlig ud af den Stilling,

---

[1]) Sml. Rosenvinges Bemærkninger i Fortalen til Gamle danske Domme, I, S. XXVII f.

den hidtil havde indtaget. Den havde indtil da stadig betragtet sig og til Dels ogsaa været Rigets Krigerstand; dens Pligt var det at forsvare Landet, og af denne Pligt udledte den sine Rettigheder; den stillede sig jævnsides med eller over Kongemagten og krævede Del i Statens Styrelse og Rigets Indtægter. Statsomvæltningen og hvad den drog med sig, ophævede i Virkeligheden denne Adelens Stilling; den forsvinder for største Delen i Praxis, og Adelstanden føres derved ind paa nye Baner, som efterhaanden ogsaa giver den en ny Livsopfattelse. Krigen er ikke mere Adelsmandens eneste Maal, end ikke det vigtigste; to Veje, begge fredelige, staar ham aabne. Han kan blive Godsejer, gaa op i Driften af sine frugtbare Jorder, bygge sig en pragtfuld Herregaard og anvende sine Rigdomme til et luxuriøst Liv med Jagt og Drikkelag; — eller han kan træde ind i Statens Tjeneste, tjene sig op fra Skriver i Kancelliet til Lensmand, ja maaske naa frem til at blive Kongens Raadgiver. Jagtherremand eller Kancelliherremand, det er nu Adelens to Livsmuligheder; rig Godsejer eller stor Statsmand, det er de Idealer, som Forholdene fører Adelen til[1].

Samtidig med, at Adelen saaledes var i Færd med at ændre sin Livsanskuelse og dermed sine Krav, undergik ogsaa Statsideen en tilsvarende Ændring. Før Reformationen stod Staten endnu væsentlig paa middelalderlig Grund; en over hele Riget udbredt Overherremyndighed havde Kongen kun i én Retning, som Herre over Landets Krigsmagt. For øvrigt opfattedes Statens

[1]) Den Forandring, der i det sextende Aarhundrede indtræder i Adelens Liv og Livsopfattelse, er fint og skarpsindig udviklet af Gjellerup i «Bemærkninger over Samfundsforholdene» osv. (Histor. Tidsskr. 4 Række, IV Bd.); nu først ser man dog, hvad der tvinger Adelen ind herpaa.

Rettigheder mere som private end som offentlige; naar de ved Forlening overdroges til en Adelsmand, kom denne paa én Gang i Besiddelse af Statens Indtægter og Statens Myndighed, og over begge herskede han i Hovedsagen uafhængig af Kronen; modsat var Kongens virkelige Herredømme indskrænket til de bestemte Dele af Riget, der var ham særlig tillagte og som betegnende kaldtes hans Fadebursomraade. Ganske anderledes er Grundtanken i Danmarks Styrelse efter Statsomvæltningen. Kongen staar da som virkelig Repræsentant for det offentlige og Statens Krav gøres gældende i alle Retninger; der er ikke mere Tale om Fadeburslen, idet alle Len nu tilhører Staten, og medens den største Del af Landet styres med fastlønnede Embedsmænd, saa er ogsaa i den mindre Del af Landet, hvor de gamle Forleningsformer endnu hersker, disse dog gennemtrængte af den nye Aand.

I de store Træk synes da Følgerne af Statsomvæltningen i 1536 at være disse: for Kongedømmet en overordentlig Tiltagen i Magt, idet Kirkegodset lægges ind under Kronen, idet Statens hele Styrelse væsentlig kommer i Kongens Haand og denne reorganiserer Administrationen i monarkisk Retning; for Adelen en stor Formindskelse af dens politiske Indflydelse, idet den fra at være Landets Krigerstand gaar over til at være dels Godsejerstand, dels Embedsmandsstand.

Er denne Opfattelse rigtig, og for dens Hovedpunkter turde der i denne Afhandling foreligge en fyldig Bevisførelse, saa maa man opgive den hidtil herskende Betragtning, hvorefter Danmark stod som den maaske eneste Undtagelse fra den almindelige evropæiske Udvikling i det sextende Aarhundrede. Er Kongemagten rundt om i Evropas Stater paa denne Tid i frodig Udvikling, støttes

dens Magttilvæxt i de protestantiske Lande i høj Grad af Reformationens Indførelse, saa viser alt dette sig ogsaa at have været Tilfældet i Danmark. Kristjern II's Forsøg paa revolutionært at omskabe Danmarks Forfatning og Styrelse gik under, det er vist, men dermed forsvandt hans Ideer ikke; de optoges paa de fleste og vigtigste Punkter af hans Fætter Kristian III, og denne lykkedes det at virkeliggøre dem ved en langsom og skridtvis Reform, som fortsattes Aarhundredet ud. Den Retning mod en Udvidelse af Monarkiets Magt, der findes i det øvrige Evropa og saa skarpt fremtræder i vort Naboland Sverige[1], den er ogsaa trængt sejrrig igennem i Danmark.

Hvorledes Forholdet mellem Kongemagten og Adelen udviklede sig i det syttende Aarhundrede, hvorledes og i hvor høj Grad Adelsvælden atter trængte sig frem, ligger det udenfor Planen for dette Værk at belyse. Det kan kun tilføjes, at naar man hidtil har søgt Aarsagen til Enevældens Indførelse dels i Paavirkning fra den evropæiske Udvikling (Schiern), dels i Adelens Selvopløsning (Fridericia), saa synes der nu at være en tredje Forklaring mulig, den nemlig, at selve Kongedømmet var stærkere, end det i Almindelighed menes. Opfattet paa rette Maade peger Statsomvæltningen i 1536 fremad mod Statscoupet i 1660.

[1]) Weibull skildrer i sin Afhandling: «Skåne vid medlet af XVII århundredet» Lensvæsenet i Danmark som Modsætning til det monarkiske Sverige. Da han imidlertid erkender (S. 18), at Lensmanden paa Regnskabslenet nogenlunde modsvarer den nyere Tids Embedsmænd og det samtidige Sveriges Landshøvdinger, vil man nu være nødt til at stille Danmark som Parallel og ikke som Modsætning til Sverige.

OPLYSNINGER OG AKTSTYKKER.

Indhold.

A. Lenenes Fordeling mellem Konge og Adel.

De paa de følgende Sider meddelte Tabeller oplyse paa forskellige Maader Lenenes Fordeling mellem Kongen og Adelen. De Synspunkter, der derved fremtræde, er for det første: Lenets Art, om det er paa Regnskab, paa Afgift eller frit forlenet. Dernæst Afgiftens Størrelse, enten den bestaar i en vis Sum eller udgør en Brøkdel af Indtægten, hvilket sidste næsten altid var Tilfældet ved de uvisse Indtægter; dertil slutter sig Oplysning om Pantesummens Størrelse. Endelig er det væsentlig at vide, hvor stærkt begrænset Kongens Valgret af Lensmændene var, altsaa om Lensbrevet ikke indeholder nogen Tidsbestemmelse eller om det lyder paa Aar eller paa Livstid; disse Løfter forstærkes yderligere, om Lenet tillige er Pant. Dertil kommer saa ved de Len, der udgik af Kronens Eje, Spørgsmaalet om, paa hvilken mer eller mindre fordelagtig Maade dette skete, om ved Mageskifte, Salg eller Gave. — Om alle disse Forhold meddeles i det følgende statistiske Oplysninger.

a. Hovedlen.

Over Hovedlenenes Bortforlening meddeler Tabellen S. II—III Oplysninger ved 9 forskellige Tidspunkter. Her findes da først Lenenes Arter med Angivelse af det Antal Herreder, der hørte til hver Art; dertil en procentvis Beregning af det samme. Fremdeles ses Hovedsummen af

Afgifterne, Angivelse af hvor mange Herreders Afgift der er ubekendt, endelig den sandsynlige Hovedsum for Afgifterne, efter at den manglende er tilføjet. Under Uvist angives Kongens Andel i de uvisse Indtægter; ved R. betegnes her Regnskabslen, ved hvilke man ikke vèd, hvad Kongens Andel var ansat til. Tilsidst angives Pantesummerne, først de kendte, siden den sandsynlige Hovedsum efter Tillæg for de ubekendte. Side IV—V meddeles Tabeller over Tidsforholdene i Lensbrevene, angivet ved de samme Tidspunkter.

Materialet til Tabellen over Hovedlenenes Arter er sammenstillet Len for Len paa Side VI—XIII. Ved de

	Lenenes Art efter Herredstallet					Lenenes Art procentvis eft. Herreder				
	Regnskab	Afgift	Fri	Pant, Afgift	Pant, fri	Regnskab	Afgift	Fri	Pant, Afgift	Pant, fri
Aar 1513.	34 [9]	49 [1]	17½	7½	37	28	32	11	5	24
— *1522*[1]..	62	30	16½	20½	25	40	20	11	13	16
— *1524*[1]..	35½	38	30½	24	26	23	25	20	15	17
— *1533*[1]..	43½	5	12	40	53½	28	3	8	26	35
— *1536*[2]	63½ [2]	15 [2]	9	24	46½	40	11	6	15	29
— *1545.*	73½ [2]	27 [2]	8	16	33½	46	18	5	10	21
— *1559.*	121½ [2]	8 [2]	3	8	17½	76	6	2	5	11
— *1588*[3]..	82	54	21	„	9	49	33	13	„	5
— *1596.*	83 [6]	50	19	„	8	54	30	11	„	5

[1] Ningherreds Forhold er ubekendt 1522—33. [2] tilkommet 7 bispelige Herreder. [3] tilkommet Bornholms 4 Herreder.

[4] nemlig R 68½ Herreder; alt uvist af 4 (Ørum), 9/10 af 8, 4/5 af 3, 3/4 af 1, 2/3 af 22, 1/2 af 27 Herreder.

forskellige Tidspunkter ses her i første Rubrik Antallet af de til Lenet hørende Herreder, og dertil Lenets Art, angivet ved et Bogstav: R ɔ: Regnskabslen, A ɔ: Afgiftslen, F ɔ: Frit Len, P ɔ: Pantelen. I den næste Rubrik betegner det efter A følgende Tal Afgiften, U Kongens Andel i de uvisse Indtægter, P Pantesummen; alle Summerne er reducerede, før 1536 til Mark, 1536 og senere til Daler[1]. Et c. betegnes omtrentlige, et ? tvivlsomme Opgivelser, enkelte Tal i Parenthes er kun ansatte efter Sandsynlighed.

[1] Gylden 1513—24 sat = 2½ Mk., 1533 = 3 Mk., siden = 1 Dl. Lod Sølv er 1513—33 sat = 1¼ Mk., efter 1536 = ½ Dl. Mark lybsk er 1513—33 sat = 1⅔ Mrk., senere = ½ Dl.

Afgifter			Uvist	Pantesummer		
kendte: ℳ	ukendt	i alt omtr.	Herreder	kendte: ℳ	ukendt	i alt omtr.
7485	1	7600	R 34; ½: 40	56254	10	70000
5048	2	5250	R 62; ½: 29	74359	2	80000
7934	3	8250	R 35½; ½: 37	83071	6	95000
6004	„	6000	R 43½; ½: 26	131461	6	140000
Dl.		Dl.		Dl.		Dl.
1870	1	1900	R 63½; ½: 26	34174	1	35000
2781	„	2800	R 66½; ½: 32	45680	1	46000
1616	„	1600	133½ [4]	28816	„	29000
16690	1	17000	114 [5]	36936	„	37000
8400	1	8750	129 [6]	36936	„	37000

[5] nemlig alt af 7, 9/10 af 16, ¾ af 9, ⅔ af 29, ½ af 58 Herreder. [6] nemlig 9/10 af 5, ⅔ af 66, ½ af 58 Herreder.

IV

Hovedlenenes Bortforlening med

	Skaane	Halland og Bl.	Sjælland	Smaalandene	Fyn	Aarhus Stift	Vib. o. Vend. S.	Ribe Stift	i alt:
Aar 1522:									
Regnskabslen........	„	1	6	3	3	2	1	1	17
Uden Tidsbestemmelse	4	3	1	„	2	1	3	2	16
Paa visse Aar.......	1	1	1	„	„	„	„	„	3
Paa Livstid..........	1	„	„	„	1	1	„	1	4
Pantelen	2	„	„	„	2	3	4	3	14
— paa visse Aar..	„	„	„	„	„	„	„	1	1
— paa Livstid....	1	„	2	„	„	1	1	1	6
Aar 1524:									
Regnskabslen........	„	„	4	1	1	1	1	1	9
Uden Tidsbestemmelse	4	2	3	„	2	2	3	4	20
Paa visse Aar.......	1	3	1	1	„	„	1		7
Paa Livstid	1		„	„	1	1	1		4
Pantelen	1		1	„	4	2	4	5	17
— paa visse Aar..	1		„	1	„	„	„		2
— paa Livstid....	1		3	„	„	2	2		8
Aar 1533:									
Regnskabslen........	„	„	4	2[1]	2[2]	1	1	1	11
Uden Tidsbestemmelse	1?	1?	„	„	„	„	1?	1?	4?
Paa visse Aar	„	1	„	„	„	„	„	„	1
Paa Livstid	1	„	2	„	1	„	1	„	5
Pantelen	3	„	„	1	2	2	5	4	17
— paa visse Aar .	3	2	„	„	1	„	„	1	7
— paa Livstid....	2	1	5	„	2	5	4	2	21
Ventebreve..........	4	„	2	„	2	2	3	1	14

[1] heraf det ene dog i Pant.

[2] heraf det ene dog paa visse Aar.

V

Hensyn til Løfter paa Tid.

	Skaane	Halland og Bl.	Sjælland	Smaalandene	Fyn	Aarhus Stift	Vib. og Vend. S.	Ribe Stift	i alt:
Aar 1545:									
Regnskabslen	2	„	6	„	2	4	2	2	18
Uden Tidsbestemmelse	2	4	1	„	1	2	1	1	12
Paa visse Aar	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Paa Livstid..........	„	„	2	„	„	„	„	„	2
Pantelen	3	1	„	1	3	2	5	3	18
— paa visse Aar..	1	„	„	„	„	„	„	„	1
— paa Livstid....	1	„	2	„	1	„	„	1	5
Aar 1559:									
Regnskabslen	5	1	7	1	4	5	2	4	29
Uden Tidsbestemmelse	„	2	2	„	„	„	1	1	6
Paa visse Aar	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Paa Livstid	„	„	„	„	„	„	„	„	„
Pantelen.............	3	2	„	„	2	2	4	1	14
— paa visse Aar .	„	„	„	„	„	„	„	„	„
— paa Livstid....	1	„	1	„	„	„	„	„	2
Aar 1588:									
Regnskabslen	2	1	10	1	1	4	1	3	23
Uden Tidsbestemmelse	4	4	2	2	4	1	5	2	24
Paa visse Aar	1[1]	„	„	„	„	„	„	„	1
Paa Livstid	2[1]	„	1[2]	„	„	1[1]	1[1]	„	5
Pantelen	„	„	„	„	„	„	„	1	1
— paa visse Aar .	„	„	„	„	„	„	„	„	„
— paa Livstid....	„	„	„	„	1[1]	„	1[1]	„	2

[1] paa Grund af Eftergivelse af Laan eller Tilskødning af Gods.
[2] som Løn for Hofembede.

Hovedlenenes Vilkaar 1513—1533.

	1513		1522		1524		1533	
		℔		℔		℔		℔
Helsingborg	A 9	A 1000, U 1/2	A 9	A 1000, U 1/2	A 8	A 1000, U 1/2	P 7	A 1000, U 1/2, P 1500?
Othenshrd . .	„		„		F 1		P 1	P 600
Torneherred	„		„		„		F 1	
Beridsholm .	P 1	P 1750	P 1	P 2750	P 1	P 2750	„	
Falsterbo . . .	F 1		F 1		F 1		F 1	
Lindholm . . .	P 4	P 7475	A 4	U alt:	A 4	A 400	P 2?	P 10272
Malmøhus . .	„		„		„		P 3?	A 300, U 1/2, P 7078
Gladsaxe . . .	A 1	A 300, U 1/2	A 1	A 300, U 1/2	A 1	A 300, U 1/2	P 1	A 300, U 1/2, P 300
Frosteherred	P 1	A 100, P 2750	P 1	A 100, P 2750	P 1	A 100, P 2750	P 1	A 100, P 2750
Gersherred .	F 1		F 1		F 1		P 1	P 300
Villandshrd.	A 1	A 310, U 1/2	P 1	A 310, P 1500	P 1	A 310, P 2500	P 1	P 4405
Laholm	F 4		F 3		F 3		P 3	P 800
Halmstadh. .	„		A 1	A 173 1/2, U 1/2	A 1	A 173 1/2, U 1/2	A 1	A 173 1/2, U 1/2
Varberg	A 4	A c. 1080, U 1/2	R 4		A 4	A c. 600, U 1/2	A 4	A c. 600, U 1/2
Sølvitsborg .	F 3		F 3		F 3		P 3	A 300, P 300
Lykaa	P 1	P 3500	F 1		A 1	A 200	P 1	A 300, P 300

	1513		1522		1524		1533	
		ℳ		ℳ		ℳ		ℳ
Kbhvn......	R 4		R 8		R 3		R 4	
Stevnshrd ..	„		„		P 1	P 6620	„	
Tryggevælde	R 1		R 1		R 1		R 1	
Abrahamstr.	R 1		R 1		P 1	P 2195	P 1	P 3695
Krogen.....	R 4		„		A 4	U 1/2	F 4	
Harritsborg.	P 4	P 2620	P 4	A 100, P 5200	P 4	A 100, P 5200	P ? 4	P ?
Skjoldnæs ..	A 2	A 500	R 2		A 2	A 300, U 1/2	P 2	P 500
Holbæk	F ? 2		F ? 2		F 2		P 2	P 300
Kalundborg	R 4		R 4		R 4		R 4	
Korsør.....	F ? 2		F 2		F 2		F 2	
Vordingbg..	R 4		R 4		R 4		R 4	
Stege	P 2	P 2000	P 2	A 400, P 2000	P 2	P 2000	P 2	P 3000
Nykøbing ..	R 2		R 2		R 2		R 2	
Aalholm....	R 2		R 2		A 2	A 800, U 1/2	R 2	NB. P 2000
Ravnsborg..	R 2		R 2		P 2	A 600, U 1/2, P 5032	P 2	A 600, U 1/2, P 7032
Nyborg.....	R 2		R 2		R 2		R 2	
Næsbyhoved	[R 5]	Livgeding	R 5		P 5	A 300, U 1/2, P 8060	R 5	
Rugaard ...	[A 1]		A 1	A 120, U 1/2	A 1	A 120, U 1/2	P 1	A? 120, U 1/2, P 2700
Hindsgavl ..	P 1	A 200, U 1/2, P 5000	P 1	A 200, U 1/2, P 2500	A 1	A 300?, U 1/2	P 1	P 400

	1513		1522		1524		1533	
		X		X		X		X
Hagenskov .	A 1	A 700, U 1/2	A 1	A 800, U 1/2	A 1	A 800, U 1/2	P 1	{ A 500, U 1/2, P 3933
Sallinghrd . .	P 1	P?	F 1		F 1		P 1	P 100
Sundsherred	P 1	P 1585	P 1	P 1585	P 1	P 1585	P 1	P 1885
Tranekær . . .	[R 2]	Livgeding	R 2		A 2	A 400, U 1/2	P 2	{ A 400, U 1/2, P 1000
Bygholm . . .	P 4	P 11166	P 4	P 11166	P 4	P 11166	P 4	P 13033
Skanderbg. .	A 10?	A 900, U 1/2	A 6	A 600, U 1/2	F 6		P 6	P 3063
Lysgaardsh. .	F 1		} R 2		} F 2		} P 2	P 3000
Hidsherred .	[R 1]	Livgeding						
Ninghrd. . . .	„		?1		?1		?1	
Støvring o. fl.	„		P 3	P 11500	F ? 3		P 3	P 3000
Hadsherred.	P 1	A 150, P?	P 1	A 150, P?	P 1	A 150, P?	P 1	A 150, P?
Tordrup	P 3	P 3541	P 3	P 3541	P 3	P 3541	P 3	P 4131
Kalø	R 5		R 5		R 5		R 5	
Rugsøhrd . .	[R 1]	Livgeding	A ? 1	A ?	A ? 1	A ?	P 1	A 120, P 3300
Mors	P 2	[P c. 4400 ?]	P 2	[P c. 5000]	P 2	[P c. 5000]	P 2	[P c. 5000]
Fjendshrd . .	A 1	A 100	P 1	P 2900	P 1	P 2900	P 1	P 2900
Nørlynghrd.	F 1		F 1		F 1		F 1	
Rindsherred	A 1	A c. 180	A 1	A c. 180	A 1	A c. 180	P 1	P 2000
Medelsomh. .	P 2	P 1672	P 2	P 1672	P 2	P 1672	P 2	P 1888

	1513		1522		1524		1533	
		ℳ		ℳ		ℳ		ℳ
Hellumhrd..	P 1	P 2500	„	Gislumherred:	F 1		F 1	
Sletherred..	F ? 1		„	Hindstedhrd:	A 1	A 100, U ½	P 1	A 100, U ½ P 1333
Skivehus ...	P ? 4	P ?	P 4	A 100, P 6500	P 4	A 100, P 6500	P 4	A 100, P 9100
Aalborg	A 8	A 800, U ½ ?	R 13		R 8		R 8	
Hanherred..	P 1	P ?	„		A 1	A ½ vist og uv.	P 1	A 100, P 1500
Aastrup	P ? 2	P ?	„		F ? 2		P 2	A c. 100, U ½, P 1000
Ørum	A 4	A 600?, U ½	P 4	P 7500	P 4	P 7500	P 4	P 7500
Hindherred.	R 3		R 3		R 2		F ? 2	
Vandfuldh. .	„		„		A 1	A 100	P 1	A 100, P 500
Lundenæs ..	A 4	A 275	A 4	A 275	P 4	A 300, P?	P 4	A c. 300, P 8060
Riberhus ...	A 2	A 250	P 2	A 200, P 2000	P 2	A 200, P 2000	P 2	A 240, P 2000
Skodborg...	F 1½		F 1½		F 1½		P 1½	P 2100
Vesterhrd ..	A 1	A ½ vist og uv.	A 1	A ½ vist og uv.	A 1	A ½ vist og uv.	P 1	U ½, P 300
Nørvangsh. .	P 1	P ?	P 1	P ?	P 1	P?	P 1	P?
N. og Ø. hrd.	P 2	P 2500	P 2	P 2500	P 2	P 2500	„	
Hønborg ...	P 1	P 1600	P 1	P 1600	P 1	P 1600	P 1	P 1600
Kolding	P 4½	A 40, P 2195	P 4½	A 40, P 2195	R 4½		R 6½	

Hovedlenenes Vilkaar 1536—1596.

	1536		1545		1559		1588		1596	
		Dl.		Dl.		Dl.		Dl.		Dl.
Helsingbrg.	A 7	A 340, U 1/2	A 7	A 340, U 1/2	R 8		R 4	U 2/3	R 5	U 1/2
Othenshrd .	P 1	P 200	P 1	P 200	„		„		„	
Tornehrd...	F 1		„		„	Gøngeherred:	F 1		„	
Landskrone	„		„		„		F 4		A 4	A 500, U 1/2
Lundegd. . .	„		R 1		R 1		„		A 2	A 700, U 2/3
Fersherred.	P 1	[P 1000]	P 1	[P 1000]	P 1	[P 1000]	„		„	
Lindholm...	P 5	[P 2000]	„		„		„		„	
Malmøhus..	„		R 8		R 8		R 9	U 1/2	R 7	U 1/2
Næsbyholm	R 3		„		„		„		„	
Gladsaxe...	P 1	A 100, U 1/2 P 100	F 1		R 1		F 1		A 1	A 200, U 1/2
Frostehrd..	P 1	A 33, P 1000	P 1	A 33, P 1000	P 1	A 33, P 1000	F 1		F 1	
Gersherred.	P 1	P 100	P 1	P 100	P 1	P 600	F 1		F 1	
Villandsh...	P 1	P 1493	P 1	P 2243	P 1	P 2243	F 1		A 1	A 200
Hammersh..	„		„		„		A 4	A 1700, U 1/2	R 4	U 2/3
Laholm.....	P 3	P 267	P 3	P 267	A 3	A 300, U 1/2	A 3	A 500, U 1/2	A 3	A 500, U 2/3
Halmstadh.	A 1	A 58, U 1/2	R 1		F 1		A 1	A 200	A 1	A 200, U 2/3
Varberg....	A 4	A c. 200, U 1/2	A 4	A c. 200, U 1/2	R 4		R 4	U 2/3	R 4	U 2/3
Sølvitsbg...	P 3	A 100, P 100	P 3	A 100, U 1/2, P 1000	P 3	A 100, U 1/2, P 1000	A 3	A 400, U 2/3	A 3	A 600, U 2/3
Lykaa.....	P 1	A 100, P 100	A 1	A c. 150, U 1/2	P 1	A 50, U 1/2, P 1000	A 1	A 300, U 1/2	F 1	

X

	1536		1545		1559		1588		1596	
		Dl.		Dl.		Dl.		Dl.		Dl.
Kbhvn.....	R 3		R 4		R 9		R 3	U:alt	R 3	U $^{2}/_{3}$
Tryggev....	R 2		A 1	A c. 100, U $^{1}/_{2}$	A 1	A c. 150, U $^{1}/_{2}$	A 3	A 200, U $^{1}/_{2}$	A 3	A 200, U $^{1}/_{2}$
Abrahamstr	P? 1	P 1232	P 1	P 1232	„		R 1		„	
Frederiksb.	„		„		„		R 2?	U: alt	R 3	U $^{2}/_{3}$
Krogen.....	F 4		R 4		„		R 2?	U: alt	R 2	U $^{2}/_{3}$
Roskildeg...	R 4		R 4		R 4		R 5	U $^{2}/_{3}$	R 5	U $^{2}/_{3}$
Skjoldnæs..	F? 2		P 2	A 83, P 2000	P 2	A 83, P 2000	„		„	
Holbæk....	P 2	P 100	P 2	P 100	R 2	U $^{1}/_{2}$	F 2		F 2	
Dragsholm.	„		„		„		R 1	U $^{2}/_{3}$	R 1	U $^{2}/_{3}$
Kalundbg..	R 4		R 4		R 4		R 2	U $^{2}/_{3}$	R 3	U $^{1}/_{2}$
Korsør.....	F 2		F 2		R 2	U $^{1}/_{2}$. Antvorsk.	R 3	U $^{3}/_{4}$. Korsør:	A 2	A 200, U $^{1}/_{2}$
Vordingb...	R 4		A 4	A c. 400	R 4	U $^{2}/_{3}$	R 4	U $^{3}/_{4}$	R 4	U $^{1}/_{2}$
Stege......	A 2	A 200, U $^{1}/_{2}$	F 2		A 2	A c. 300, U $^{1}/_{2}$	F 2		A 2	A 300, U $^{1}/_{2}$
Nykøbing...	[R2]	} Livgeding	[R2]	} Livgeding	[R2]	} Livgeding	R 2	U $^{3}/_{4}$	[R2]	} Livgeding
Aalholm...	[A2]		[A2]		[A2]		A 2	A 3000	[R2]	
Ravnsborg.	P 2	A 200, U $^{1}/_{2}$, P 2344	P 2	A 110, U $^{1}/_{2}$ P 4094	R 2		A 2	A 4000	[R2]	
Nyborg....	R 3		R 2		R 5		R 4	U $^{1}/_{2}$	R 4	U $^{1}/_{2}$
Odensegd..	R 5		R 5		R 6		A 5	A 900, U $^{1}/_{2}$	F 5	
Rugaard...	„		A 1	A c. 100, U $^{1}/_{2}$	„		P 1	P 4000	P 1	P 4000
Hindsgavl..	P 1	P 133	P 1	A 200, P 2000	P 1	A 200, P 2000	A 1	A 200	A 1	A 200, U $^{2}/_{3}$
Hagenskov.	P 1	A 167, U $^{1}/_{2}$, P c. 1300	P 1	A 167, U $^{1}/_{2}$, P c. 1300	R 1	U $^{1}/_{2}$	P 1	P 12936	P 1	P 12936

		1536 Dl.		1545 Dl.		1559 Dl.		1588 Dl.		1596 Dl.
Sallinghrd.	P 1	P 33	P 1	P 1200	P 1	P 2000	„		„	
Sundshrd..	P 1	P c. 630	P 1	P c. 630	„		„		„	
Tranekær..	P 2	P [667?]	A 2	A c. 225, U 1/2	„		A 2	A 400, U 1/2	A 2	A 300, U 1/2
Bygholm...	P 4	P 4344	P 4	P 4344	P 4	P 5344	F 4		F 4	
Skanderbg.	P 6	P 1021	R 6		R 5	U 1/2	R 7	U 9/10	R 5	U 1/2
Lysgaardsh	P 2	P 1000	„		„		„	Sabrohrd:	A 1	A 200, U 1/2
Silkeborg..	R 2		R 2		R 3	U 2/3	R 3	U 9/10	R 3	U 2/3
Aarhusgd..	R 7		R 7	U 1/2	R 8	U 9/10	A 3	A 1640	A 3	A 1600
Aakær.....	„		„		R 1	U 3/4	„		R 1	U 1/2
Tordrup....	P 3	P 1377	P 3	P 4377	R 6	Dronningbg:	R 8	U 2/3	R 7	U 2/3
Kalø.......	R 5		A 5	A c. 200	„		A 5	A 1000	R 5	U 1/2
Rugsøhrd..	P 1	A 40, P 1100	P 1	A 40, P 1100	P 1	P 600	„		A 1	A 100, U 1/2
Hald......	R 4		R 5		R 5	U 1/2	A 5	A 300, U 1/2	A 5	A 300, U 1/2
Rindshrd..	P 1	P 687?	„		„		„		„	
Medelsomh.	P 2	P 629	P 2	P 629	P 2	P 829	A 1	A 1/2 vist og uv.	A 1	A 1/2 vist og uv.
Gislumhrd.	„		„		„		F 1		F 1	
Sletherred.	P 1	A 33, U 1/2, P 444	P 1	A 33, U 1/2, P 444	„		„		„	
Skivehus...	P 4	A 33, U 1/2, P 2553?	P 4	P 5000	P 4	P 5500	A 4	A 300, U 1/2	A 4	A 150, U 2/3
Aalborg...	R 9		R 9		R 11	U 2/3	R 9	U 1/2	R 9	U 2/3
Hanherred.	P 1	A 33, P 500	F 1		„		A 1	A 350	F 1	

		1536 Dl.		1545 Dl.		1559 Dl.		1588 Dl.		1596 Dl.
Aastrup....	P 2	A c. 100, U $^{1}/_{2}$ P 333	F 2		F 2		A 2	A 200	A 2	A 200, U $^{2}/_{3}$
Segelstrup.	P 1	P 700?	P 1	P 3000	P 1	P 3000	F 1		F 1	
Ørum......	P 4	P 2500	P 4	P 2500	R 4	NB.	A 4	A 800	A 4	A 850, U $^{2}/_{3}$
Hindherred	"		"		R 2		F 2		A 2	A 500, U $^{1}/_{2}$
Vandfuldh.	P 1	A 33, P 167			"		"		"	
Bøvling....	A 1	A?	A 2	A c. 200, U $^{1}/_{2}$	A 2	A c. 400, U $^{1}/_{2}$	A 2	A 300, U $^{2}/_{3}$	A 2	A 400, U $^{2}/_{3}$
Lundenæs..	P 4	A c. 100, P 2687	P 4	A c. 100, P 2687	R 4	U $^{2}/_{3}$	P 7	P 20000	P 6	P 20000
Riberhus...	R 4		R 5		R 3	U $^{4}/_{5}$	R 3	U $^{1}/_{2}$	R 3	U $^{2}/_{3}$
Skodborg..	P $1\frac{1}{2}$	P 700	P $1\frac{1}{2}$	P 700	P $1\frac{1}{2}$	P 700	"		"	
Vesterhrd..	P 1	U $^{1}/_{2}$, P 100	"		"		"		"	
Nørvangsh.	P 1	P?	P 1	P?	"		"		F 1	
Hønborg...	P 1	P 533	P 1	P 533	"		"	Tørrildherred:	F 1	
Kolding ...	R $6\frac{1}{2}$		R $6\frac{1}{2}$		R $8\frac{1}{2}$		R 6	U $^{9}/_{10}$	R 5	U $^{9}/_{10}$

b. Klostre.

Klostrenes successive Sækularisation ses af nedenstaaende Oversigt, hvis Opgivelser for hvert Stift let vil kunne kontrolleres efter „Danmarks Len“; de med Stjerner mærkede

	1533		1536		1537				1540			
	gejstlig	forlenet	gejstlig	forlenet	gejstlig	til Hovedlen	Afgift	frit	gejstlig	til Hovedlen	Afgift	frit
Lunde Stift.......	7	3	6	4	5	„	„	5	3	„	1	6
Roskilde Stift.....	7	5	7	5	7	„	„	5	5	„	„	6
Odense Stift.......	5	1	5	1	4	„	„	2	2	„	„	3 1*
Aarhus Stift......	3	5	4	4	5	„	1	2	3	1	„	2 2*
Viborg Stift.......	4	2	4	2	3	„	1	2	1	1	3	1
Vendelbo Stift.....	4	3	4	3	5	1	„	1	2	1	2	1 1*
Ribe Stift.........	2	3	2	3	1	„	„	4	„	1	1	3
i alt:	32	22	32	22	30	1	2	21	16	4	7	22 4*

Til Oplysning om Klostrenes Afgifter og

	1540			1545		
	Afgift Dl.	½ uvist	Pant Dl.	Afgift Dl.	½ uvist	Pant Dl.
Lunde Stift............	150	„	„	150	„	„
Roskilde Stift..........	„	„	„	„	„	„
Odense Stift............	„	„	4500	„	„	„
Aarhus Stift............	„	„	1183	„	„	9833
Viborg Stift............	100	2	„	„	1	1900
Vendelbo Stift..........	c. 550	2	1000	c. 400	1	9000
Ribe Stift..............	50	„	„	„	„	2850
i alt:	c. 850	4	6683	c. 550	2	23583

var pantsatte. Helt udskilte fra Kronen blev i Tiden 1537—40 — 1 Kloster, i 1540—45 — 1, i 1545—59 — 3, og under Frederik II 14; af disse 19 Klostre anvendtes to (Knardrup, Sorø) til aandelige Formaal, 7 blev bortsolgt, 9 bortmageskiftet og 1 (Bekkeskov) bortskænket.

1545					1559					1588					1596				
gejstlig	til Hovedlen	Regnskab	Afgift	frit	gejstlig	til Hovedlen	Regnskab	Afgift	frit	gejstlig	til Hovedlen	Regnskab	Afgift	frit	gejstlig	til Hovedlen	Regnskab	Afgift	frit
2	2	„	1	4	1	3	1	„	3 1*	„	1	„	3	3	„	2	„	3	2
4	„	„	„	7	5	„	„	„	5 1*	1	6	1	„	„	„	6	2	„	„
2	1	„	„	2[1]	2	1	1	„	1 1*	1	2	„	1	1	1	2	„	1	1
1	1	„	„	1 5*	1	3	„	1*	1 2*	„	6	„	1	„	„	6	„	1	„
1	„	„	1*	3 1*	1	1	„	„	1 3*	„	„	„	„	2	„	„	„	„	2
1	1	„	1	1 3*	„	2	„	1 1*	3*	„	1	„	1	2	„	1	„	„	3
„	1	„	„	1 3*	„	1	„	„	1*	„	1	„	„	1	„	1	„	„	1
11	6	„	2 1*	19 12*	10	11	2	1 2*	11 12*	2	17	1	6	9	1	18	2	5	9

Pantesummer tjener følgende Oversigt:

1559			1588		1596	
Afgift Dl.	1/2 uvist	Pant Dl.	Afgift Dl.	1/2 uvist	Afgift Dl.	1/2 uvist
„	„	1000	1300	1	1150	1
„	„	4500	„	„	„	„
„	„	21000	c. 400	1	c. 550	„
„	1	10696	1100	„	600	„
„	„	9169	„	„	„	„
c. 500	2	20600	1000	„	„	„
„	„	3000	„	„	„	„
c. 500	3	69965	c. 3800	2	o. 2300	1

[1] Holme Kloster var bortsolgt, men kom atter tilbage under Kronen.

c. Mindre Len.

Til Forstaaelse af de mindre Lens Skæbne meddeles paa næste Side en Tabel, hvori der provinsvis angives, hvor mange Len der fandtes før Reformationen, tilkom ved Bispegodsets Inddragelse og oprettedes i Løbet af Kristian III's og Frederik II's Regeringer; dernæst (under Rubrikerne 1559 og 1588) hvor mange af disse der endnu bestod ved samme Kongers Død, og endelig i Mellemrubrikerne, hvor mange Len der lagdes ind under Hovedlenene, forsvandt (d. v. s. hvis Skæbne efter et vist Tidspunkt er ubekendt), bortmageskiftedes, bortsolgtes og bortskænkedes. Af denne Tabel, hvis Opgivelser let vil kunne prøves efter Detaillerne i „Danmarks Len", kan uddrages følgende Oversigt, i hvilken de samme Opgivelser genfindes, kun at de „forsvundne Len" er henregnet til dem, der er lagt under Hovedlen; dette er berettiget, da man sikkert vilde vide noget om hine Lens Skæbne, hvis de enten var forblevet bestaaende eller var frakommet Kronen.

	1536	Kristian III				1559	Frederik II				1588
		til Hovedlen	mageskiftet	bortsolgt	bortskænket		til Hovedlen	mageskiftet	bortsolgt	bortskænket	
Ældre Krongods	73	14	1	3	„	55	17	11	4	4	19
Bispegods	115	16	4	16	3	76	18	25	5	7	21
Opr. u. Kr. III.	+27	5	„	„	„	22	11	6	„	„	5
Opr. u. Fred. II.	„	„	„	„	„	+69	26	12	1	5	25
i alt:	215	35	5	19	3	153 +69	72	54	10	16	70

Af de 284 Len, der existerede i Løbet af Aarhundredet, bestod altsaa 1588 kun 70 eller en lille Fjærdedel. Af de udgaaede 214 var netop Halvdelen (107) lagt til

	1536	Kristian III					1559	Frederik II					1588
		til Hovedlen	forsvundet	mageskiftet	bortsolgt	bortskænket		til Hovedlen	forsvundet	mageskiftet	bortsolgt	bortskænket	
Ældre Krongods:													
Skaane..........	7	1	„	„	1	„	5	„	„	2	1	„	2
Halland.........	2	„	„	„	„	„	2	„	„	1	„	„	1
Sjælland.........	20	6	„	1	1	„	12	5	3	1	„	1	2
Falster..........	2	„	„	„	„	„	2	1	„	„	„	„	1
Laaland.........	13	4	1	„	„	„	8	2	1	2	„	1	2
Fyn.............	14	„	2	„	1	„	11	„	1	2	2	2	4
Jylland..........	15	„	„	„	„	„	15	„	4	3	1	„	7
Bispegods:													
Lunde Stift......	26	1	„	„	„	1	24	2	3	8	1	3	7
Roskilde Stift....	31	2	2	1	2	2	22	5	3	6	„	2	6
Odense Stift.....	7	„	1	„	„	„	6	1	„	1	1	„	3
Aarhus Stift.....	7	5	„	„	2	„	„	„	„	„	„	„	„
Viborg Stift.....	9	„	„	1	2	„	6	„	„	3	„	2	1
Vendelbo Stift...	14	„	„	1	5	„	8	„	1	4	„	„	3
Ribe Stift.......	21	4	1	1	5	„	10	1	2	3	3	„	1
Oprettet u. Krist. III:													
Skaane..........	3	1	„	„	„	„	2	„	„	2	„	„	„
Sjælland.........	14	„	2	„	„	„	12	1	9	2	„	„	„
Fyn.............	6	„	„	„	„	„	6	„	1	2	„	„	3
Jylland..........	4	„	2	„	„	„	2	„	„	„	„	„	2
Oprettet u. Fred. II:													
Skaane..........							28	3	2	4	1	2	16
Halland.........							2	1	„	1	„	„	„
Sjælland.........							14	5	4	2	„	1	2
Laaland.........							2	1	1	„	„	„	„
Fyn.............							9	1	1	2	„	1	4
Jylland..........							14	4	3	3	„	1	3

Hovedlen, en lille Fjærdedel (59) bortmageskiftet, omtr. $^1/_7$ (29) solgt og omtr. $^1/_{11}$ (19) bortskænket.

Om Pantesummerne for de mindre Len meddeles følgende Oplysninger:

1. I Aaret 1533 var der pantsat 52 af de da existerende omtr. 75 Len; for 10 af hine kendes Pantesummens Størrelse dog ikke[1]. Hovedsummerne er disse:

Skaane:	1922 Mk.	Aarhus Stift:	5164 Mk.
Hall. og Blek.:	1400 —	Viborg Stift:	3300 —
Sjælland:	15060 —	Vendelbo Stift:	8695 —
Laaland:	6940 —	Ribe Stift:	20000 —
Fyn:	9100 —	*i alt*:	71581 —

Med Tillæg for de ukendte kan hele Pantesummen anslaas til henved 90000 Mk.

2. I Aaret 1559 var 63 af de daværende 153 Len pantsatte; Pantesummens Størrelse er ukendt ved 6 Len[2].

Skaane:	5158 Dl.	Aarhus Stift:	1922 Dl.
Halland:	1500 —	Viborg Stift:	3300 —
Bleking:	1000 —	Vendelbo Stift:	10440 —
Sjælland:	6367 —	Ribe Stift:	12733 —
Laaland:	2328 —		
Fyn:	2510 —	*i alt*:	47258 —

Med Tillæg for det ukendte bliver Hovedsummen omtr. 52000 Dl. Dertil kommer imidlertid en Del ogsaa pantsat Strøgods:

Skaane:	167 Dl.	Vendelbo Stift:	65 Dl.
Sjælland[3]:	4629 —	Ribe Stift:	200 —
Fyn:	567 —	*i alt*:	5628 —

---

[1] I Skaane fandtes 6 Pantelen (2 ukendte), i Halland 2, i Sjælland 11 (1 ukendt), i Laaland 9 (3 ukendte), i Fyn 10 (2 ukendte); desuden noget Strøgods; i Aarhus Stift 5 (1 ukendt), i Viborg Stift 2, i Vendelbo Stift 6 (1 ukendt), i Ribe Stift 1 Len.

[2] I Skaane 11 (2 ukendte), i Halland 4, i Bleking 1, i Sjælland 10, i Laaland 5 (1 ukendt), i Fyn 7 (1 ukendt), i Aarhus Stift 4, i Viborg Stift 4, i Vendelbo Stift 13 (2 ukendte), i Ribe Stift 4.

[3] af dette (Dmks. Len, S. 96) hidrører dog mulig en Del fra de nærmeste Aar efter 1559.

Efter dette vil den hele Pantesum kunne anslaas til omtr. 58000 Dl.

3. I Aaret 1588 var 23 af de da existerende 70 Len i Pant[1], fordelt paa følgende Maade:

Skaane:	21066 Dl.	Viborg Stift:	100 Dl.
Halland:	700 —	Vendelbo Stift:	10620 —
Sjælland:	6540 —	Ribe Stift:	1000 —
Fyn:	10230 —	*i alt:*	50256 —

Dertil kommer Strøgodset; da dettes Indløsningstid kun kendes meget ufuldstændig, er der i det følgende kun medregnet, hvad der bestemt vides at existere som Pantegods ved det angivne Aar:

Skaane:	8100 Dl.	Viborg Stift:	300 Dl.
Sjælland:	100 —	Vendelbo Stift:	450 —
Fyn:	2800 —	Ribe Stift:	1634 —
Aarhus Stift:	600 —	*i alt*:	13984 —

I alt beløb Pantsummen sig saaledes til omtrent 64000 Dl.

Den Del af de mindre Len, hvoraf Kongen oppebar nogen Afgift, var i hele Aarhundredet ringe. De Afgiftslen, der fandtes før 1523, gik alle bort under Frederik I's Styrelse; endnu 1559 fortjener af Afgiftslen kun at nævnes Aahus, Snedstrup, Elleholm (?), Vorgaard og Møgeltønder samt nogle af de tidligere Roskilde Bispelen; i alt løb denne Afgift vel ikke op til mer end et tusind Daler; dertil kom dog Dragsholm, som styredes paa Regnskab. I 1588 var der lidt mere paa Afgift: Strøgods i Skaane (100 Dl.), Tureby (400 Dl.), Elmelunde (250 Dl.), Øen (400 Dl.), Davinde (40 Dl.), Strøgods i Aarhus Stift (50 Dl.), Vildsted (100 Dl.), gejstlig Jurisdiktion i Nørvangs- og Østerherred (93 Dl.), i alt altsaa omtr. 1450 Dl.

[1] nemlig i Skaane 8, i Halland 1, i Sjælland 3, i Fyn 4, i Viborg Stift 1, i Vendelbo Stift 5, i Ribe Stift 1.

B. Forsøg til Beregning af Lenenes visse Rente.

a. i Frederik den førstes Tid (Kilder, se Danmarks Len, S. 169—71).

I. Hovedlen:

	♉	Rug Pd.	Korn Td.	Hvede Td.	Byg Td.	Smør Pd.	værdsat i ♉
Skaane m. m.	613	729	5	„	1570	289	2400
Sjælland...........	2489	4411	553	„	8036	237	„
Smaalandene	4837	461	1057	159	5505	78	„
Fyn..............	1478	1037	90	40	4249	120	„
Jylland...........	1844	1582	974	„	2349	382	1720
i alt:	11261	8220	2679	199	21709	1106	4120

Omsat i Korn: 11261 ♉ (Td. Korn = 12 β)
= ...... 15015 Td. Korn.
Rug, Korn osv. .... 32807 — —
1106 Td. Smør (Td. = $13^1/_3$ Td. Korn) 14747 — —
4120 ♉ = ... 5493 — —
68062 Td. Korn.

I alt haves der Oplysninger om 131 Herreder; derimod mangler der Opgivelser om: Torneherred, Beridsholm, Falsterbo, Frosteherred, Laholm, Sølvitsborg, Stevnsherred, Skanderborg, Tordrup, Hind-Ulvborgherred og Vesterherred, i alt 23 Herreder. Derefter kan hele Bruttoindtægten omtrentlig sættes til: 80000 Td. Korn.

II. Mindre Len.

	♉	Rug	Korn.	Byg	Smør	værdsat i ♉
Skaane m. m.	330	20	20	157	18	„
Sjælland.............	135	365	433	809	12	„
Smaalandene	552	„	173	1076	3	960
Fyn.................	191	52	100	174	14	93
Jylland.............	42	59	185	255	9	144
i alt:	1250	496	911	2471	56	1197

Omsat i Korn:	1250 ℳ	1667 Td. Korn.
	Rug osv.	3878 — —
	56 Td. Smør	747 — —
	1197 ℳ	1596 — —
		7888 Td. Korn.

Her haves Opgivelser om 34 mindre Len, medens der mangler Opgivelser for henved 50. Omtrentlig kan Indtægten anslaas til: 20000 Td. Korn.

Hele Danmark: **100000 Td. Korn.**

Jylland alene giver følgende Resultat:

Hovedlen:		Mindre Len:	
1844 ℳ	= 2459 Td.	42 ℳ	= 56 Td.
Rug osv.	= 4905 —	Rug osv.	= 499 —
382 Td. Smør	= 5093 —	9 Td. Smør	= 120 —
1720 ℳ	= 2293 —	144 ℳ	= 192 —
	14750 Td.		867 Td.

Med Tillæg for 12 ubekendte mod 61 bekendte Herreder og for omtrent Halvdelen af de mindre Len, i alt:

omtr. 17700 Td. omtr. 1300 Td.

Hele Jylland: **19000 Td.**

b. i Kristian den tredjes Tid.

Fra denne Konges Tid haves en temmelig fuldstændig Jordebog over Jylland (Dmks. Len, S. 172—75), men kun højst spredte og faatallige Oplysninger om de østligere Landsdele.

	Hovedlen.				Mindre Len.				Klostre.			
	ℳ	Rug	Byg	Smør	ℳ	Rug	Byg	Smør	ℳ	Rug	Byg	Smør
Aarhus St.	2086	3354	4077	369	135	660	546	23	368	1474	1907	111
Viborg St.	1673	1024	1222	30	„	283	„	8	625	747	752	29
Vendelbo S.	1349	823	2137	85	519	501	1165	31	1383	1655	5674	92
Ribe Stift.	1708	1054	1466	150	425	544	384	30	65	310	537	18
i alt:	6816	6255	8902	634	1079	1988	2095	92	2441	4186	8870	250

Omsat i Korn efter samme Beregning som under Frederik I:

Hovedlen:	Mindre Len:	Klostre:
6816 ℔ = 9088 Td.	1079 ℔ = 1439 Td.	2441 ℔ = 3255 Td.
Rug = 6255 —	Rug — 1988 —	Rug = 4186 —
Byg = 8902 —	Byg — 2095 —	Byg = 8870 —
634 Td.	92 Td.	250 Td.
Smør = 8453 —	Smør = 1227 —	Smør = 3333 —
32698 Td.	6749 Td.	19644 Td.

Af Hovedlenene haves Opgivelse for 61 Herreder, men mangler for 17[1]; af de mindre Len haves Opgivelse for 24 Len, men mangler for c. 40; af Klostrene haves Opgivelse for 17, men mangler for 5[2].

Medtages de manglende, kan Indtægten anslaas til:

Hovedlen: c. 44000 Td. Mindre Len: 18000 Td. Klostre: 25000 Td. Korn.

Jylland i alt: omtr. **87000 Td. Korn.**

c. i Frederik den andens Tid.

Fra Aaret 1574 haves en Jordebog over hele Riget, der nu foreligger bearbejdet i Danmarks Len S. 176—195; der mangler kun Opgivelser fra meget faa Len, hvoraf endda de vigtigste (især Hammershus) kunne tilføjes andetsteds fra. Naar Tallene afrundes lidt opad, ville de saaledes give et paalideligt Hovedresultat, og dette vil tillige gælde for Tiden lige efter 1536, da Landgildeindtægten gennem det XVI Aarh. i det væsentlige maa antages at have holdt sig uforandret.

Kornpriserne var ved denne Tid betydelig stegne, men

[1] nemlig Rugsøherred, Rindsherred, Medelsom og Sønderlyngherred, Hindstedherred, Skivehus, Hanherred, Lundenæs, Vesterherred, Nørvangsherred og Hønborg.

[2] nemlig Mariager, Sebber, Viborg St. Hans, Ribe St. Hans og Tvis; desuden var Tvilum, Aalborg Frue Kloster og Ribe Frue Kloster da lagt til Hovedlen.

da det her kun gælder om at finde Kronens Indtægter ved Aaret 1536, anvendes den samme Beregning som ovenfor ved Frederik I.

	Rd	Rug Td.	Hvede Td.	Byg Td.	Smør Td.	Omsat i Td. Korn		
						Rd	Korn	Smør
Hovedlen...	47900	28000	245	65800	2625	63870	94045	35000
Klostre.....	8300	8500	3	23600	570	11070	32103	7600
Mindre Len	8800	3500	2	10600	355	11730	14102	4733
i alt:	65000	40000	250	100000	3550	86670	140250	47333

I alt altsaa: Hovedlen: omtr. 193000 Td. Korn (omtr. 70 Proc.).
Mindre Len: — 51000 — — (— 19 —).
Klostre: — 31000 — — (— 11 —).
Hele Danmark: 275000 Td. Korn.

Da imidlertid ved dette Tidspunkt en Del af Kronens Gods var bortsolgt eller bortskænket, kan Krongodsets Størrelse umiddelbart efter Reformationen anslaas til

henved 300000 Td. Korn.

Tager man ogsaa her *Jylland* for sig, finder man følgende:

	Rd	Rug Td.	Byg Td.	Smør Td.	Omsat i Korn			
					Rd	Korn	Smør	i alt
Hovedlen.	10300	9875	18425	950	13733	28300	12667	54700
Mindre L.	1800	1825	2825	100	2400	4650	1333	8383
Klostre...	2600	2000	8600	200	3407	10600	2667	16674
i alt:	14700	13700	29850	1250	19540	43550	16667	79757

Naar hele Indtægten af Jylland saaledes endnu beløb sig til 80000 Td. Korn, saa stemmer denne Opgivelse

særdeles godt med de 87000 Td., som Jylland ovenfor ansloges til under Kristian III, da der jo i Mellemtiden var bortgaaet en Del Gods ved Salg og Gave.

C. Lenenes Indtægter og Udgifter i Aaret 1602.

I Kristian IV's tidligere Aar udarbejdedes der ofte Overslag over Rigets Indtægter og Udgifter; af saadanne er ét trykt i Schlegels Samlung zur dänischen Geschichte I Band, et andet i Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1872. Efter det første, der tilhører Aarene 1602, meddeles S. XXVI—VII en tabellarisk Bearbejdelse over de Oplysninger, der gives om Lenene. Disses Indtægt er vurderet i Penge; blandt deres Udgifter er her gjort Forskel mellem de Poster, der vedrøre selve Lenet, Lensmandens og Folkenes Løn og Underhold m. m., altsaa de egentlige Driftsudgifter, og de Udgifter, der ikke egentlig vedkomme Lensvæsenet, saasom Genanter til Præster eller andre, Tilskud til Hospitaler o. l. [1]. Overslaget mangler uheldigvis Oplysninger om Laaland og Falster, som da var tillagt Enkedronning Sofie som Livgeding; her er desuden ikke medtaget Opgivelserne om Visborg og Arnsborg.

Hovedlenenes Indtægt udgør $78,_{6}{}^{0}$ af hele Riget; af disse er igen 74^{0} paa Regnskab, 20^{0} paa Afgift og 6^{0} frit forlenet; Klostrene udgør $15,_{8}{}^{0}$ af hele Riget, og af dem er 42^{0} paa Regnskab, 31^{0} paa Afgift og 27^{0} frit forlenet; de mindre Len udgør $5,_{6}{}^{0}$ af hele Riget, hvoraf atter $35,_{1}{}^{0}$ er paa Afgift og $64,_{9}{}^{0}$ frit forlenet.

Af hele Riget er:

$64,_{5}{}^{0}$ paa Regnskab; Overskuddet er $60,_{2}{}^{0}$,
$22,_{9}{}^{0}$ paa Afgift; — - 38^{0},
$12,_{6}{}^{0}$ frit forlenet, hvoraf Kongen dog faar $1,_{1}{}^{0}$.

[1] Denne Forskel er ikke gjort i Aschehougs ellers meget lignende Bearbejdelse af dette Overslag (Statsforfatningen i Norge og Danmark, S. 517 f.).

Bearbejdet paa denne Maade giver Overslaget følgende Resultat med Hensyn til de visse Indtægter:

	Brutto-indt. Dl.	Driften. Dl.	Overskud. Dl.	Overskud. Procent
Paa Regnskab:				
Hovedlen { Kronen.....	144768	63482	81286	56,2
Hovedlen { Stiftet......	17570	"	17570	100
Klostre.................	18465	8403	10062	54,5
i alt:	180803	71885	108918	60,2
Paa Afgift:				
Hovedlen { Kronen.....	38990	24735	14255	36,6
Hovedlen { Stiftet......	6034	953	5081	84,2
Klostre.................	13787	10684	3103	22,5
Mindre Len	5498	3619	1879	34,2
i alt:	64309	39991	24318	38
Paa Tjeneste:				
Hovedlen { Kronen.....	12295	12295	"	0
Hovedlen { Stiftet......	781	385	396	50,7
Klostre.................	12175	12175	"	0
Mindre Len............	10171	10171	"	0
i alt:	35422	35026	396	1,1
I alt:				
Hovedlen { Kronen.....	196053	100512	95541	48,7
Hovedlen { Stiftet......	24385	1338	24047	94,5
Klostre.................	44427	31262	13165	29,9
Mindre Len	15669	13790	1879	12,0
i alt:	280534	146902	133632	47,6

Af de uvisse Indtægter fik Kongen de $^9/_{10}$ af 15 Hovedlen paa Regnskab og 11 paa Afgift samt af 5 mindre Afgiftslen, — $^1/_2$ af 6 Hovedlen paa Regnskab, 3 paa Afgift og 2 paa Tjeneste samt af 4 Klostre og 1 mindre Len. Lensmanden nød alt det uvisse af 2 Hovedlen paa Afgift, 7 frie Hovedlen, 2 Afgiftsklostre, 4 mindre Len samt af alle de frit forlenede Klostre (paa et nær) og mindre Len.

Rostjenesten opgives kun delvis; af Hovedlenene paa Regnskab stilledes 157 Svende, af de paa Afgift 60, af Klostrene paa Afgift 32, osv.

Lenene i Aaret 1602.

REGNSKABSLEN.

Hovedlen:	Indtægt. Kron.	Indtægt. Stift.	Udgift. Drift.	Udgift. Forsk.	Uvist.
Malmøhus . .	5359	540	2213	344	9/10
Helsingborg	7086	220	2128	53	9/10
Varberg	10784	73	4697	130	9/10
København .	8458	948	5868	121	9/10
Kronborg . .	5946	344	4147	342	9/10
Frederiksb. .	8756	456	4332	444	9/10
Roskildeg. . .	5676	1098	1147	417	9/10
Dragsholm .	6845	138	2379	252	1/2[1]
Kalundborg.	8249	339	3037	100	1/2[1]
Vordingborg	6097	142	2470	672	1/2[1]
Nyborg	4733	4973	1856	1320	9/10
Odensegaard	2973	526	1700	591	9/10
Koldinghus .	10572	928	4368	714	9/10
Riberhus . . .	4449	422	2210	142	9/10
Møgeltd	1921	„	715	17	„
Bygholm . . .	2038	593	1503	„	9/10
Skanderborg	14153	1690	5503	542	9/10
Aarhusgaard	4342	516	1517	564	9/10
Kalø	5005	862	2385	83	1/2[1]

AFGIFTSLEN.

Hovedlen:	Indtægt. Kron.	Indtægt. Stift.[1]	Afgift.	Uvist.
Landskrone.	2351	400	800	9/10
Laholm	1401	150	285	9/10
Halmstadh. .	820	[177]	250	9/10
Aarstadhrd .	971	87	400	9/10
Bleking	4240	35 [100]	1460	1/2[1]
Hammershus	4742	[266]	1600	9/10
Tryggev. . . .	1905	125	400	9/10
Korsør	1880	134 [20]	844	9/10
Rugaard	1300	354	450	9/10
Hindsgavl . .	1456	71 [86]	360	0
Tranekær . .	2121	284	734	0
Hald	5383	906	3033	1/2[1]
Bøvling	3216	437	763	1/2
Skivehus . . .	1648	388	548	9/10
Ørum	3202	976	1658	9/10
Lundenæs . .	2354	734 [304]	670	9/10
i alt:	38990	5081 [953]	14255	

FRIE LEN.

Hovedlen:	Indtægt. Kron.	Indtægt. Stift.[1]	Uvist.
Frosteherred	704	„	0
Gladsaxe . . .	888	[66]	1/2
Gersherred .	420	307	1/2
Villandsh. . .	2042	[208]	0
Holbæk	804	89	0
Stege	2928	[111]	0
Hagenskov . .	2021	„	0
Aastrup	804	„	0
Segelstrup . .	1101	„	0
Gislumh. . . .	583	„	0
i alt:	12295	396 [385]	
Klostre:			
Øvid	1648	„	9/10
Børringe . . .	1115	„	0
Odense St. K.	2300	„	0
Hundslund .	910	„	0
Gudum	537	„	0
Asmild	656	„	0

Dronningb. .	8433	317	3113	„	1/2 [1]	*Klostre:*					Børglum....	1880
Silkeborg...	4907	486	2407	39	9/10	Helnekirke .	580	„	100	0	Dueholm ...	1858
Aalborghus .	7986	1959	3787	231	1/2 [2]	Herrisvad ..	1789	„	1000	1/2	Ø (Rest) ...	1271
						Dalum	2850	„	403	1/2 [1]	**i alt:**	12175
i alt:	144768	17570	63482	7018		Mariager ...	3558	„	1100	1/2 [1]		
						Vestervig...	5010	„	500	0	*Mindre Len:*	
Klostre:						**i alt:**	13787	„	3103		Elleholm ...	500
Antvorskov .	13706	106	3907	3102		*Mindre Len:*					Forsk.......	2343
Ringsted ...	4653	„	4496	157		Aasum	88	„	50	1/2	Svendstrup .	589
						Forsk.......	76	„	76	0	Paddeborg..	406
i alt:	18359	106	8403	3259		do.	392	„	200	9/10	Højstrup ...	562
						Solte	1310	„	210	0	Forsk.......	563
						Tureby	923	„	200	9/10	Kirkeby	109
						Jungshoved.	958	„	200	9/10	Lyø	310
						Jelsø.......	61	„	46	0	Eskebjerg ..	838
						Davinde	79	„	40	0	Bønidsgaard	586
						Norby	164	„	200[3]	0	Forsk.......	551
						Lunde	538	„	200	9/10	Strekhals G.	584
						Skarpenb. G.	700	„	300	9/10	Hønborg ...	530
						Forsk.......	209	„	157	0	Forsk.......	1700
						i alt:	5498	„	1879		**i alt:**	10171

[1] De Summer af Stiftens Indtægter, der staa i Klammer, var bortforlenede, Resten var forbeholdt Kongen.
[2] af Oldengæld dog 4/5. [3] sic!

D. Det store Laan hos Lensmændene i Aaret 1531.

Under de truende udenlandske Forhold i Aaret 1530 tilbød Rigsraadet Kongen, at Raadet, Lensmændene, Prælaterne og Klostrene skulde holde visse Pengesummer rede til Indbetaling. Det indsendte en Liste [1], der først opregner, hvor meget Bisperne og Klostrene hver vilde holde rede; herom siges: „Tiisze forscrefne pendinge will Danmarcks prelater met theris kircker oc klercherii forsamle oc tiilstede hollė, kongl. Maiestat oc riget tiill hielp emodt keiszerlige Maiestat, konning Crestiern oc hans søns fegde, dog sza, at thøm holdis oc fultgøris theris preuileger oc forsechring, som thøm giort bleff wtii Onsze oc thii fonge ther forwaring paa; ellers er thet ingenlwnde wtii prelaternes macht, slig pendinge aff stedt komme tiill then tienst, thii hans node oc riget gøre skulle". Desuden tilbydes der Kongen Halvdelen af alle Kirkernes Korntiende for de følgende 5 Aar. Derefter følger en Liste over de Penge, som de indenraads og udenraads Lensmænd tilbød; Summen med de foregaaende angives til 69850 Mk. Om disse siges der: „Item ther som kongl. Maiestat endelig for keiszerlig Maiestat eller ander rigsens fynders macht oc indfald skyld endelig trengis tiill slig forscrefne swmme aff rigens prelater, ridderskab oc adelen at eske, beger oc førdhre, at hans nodis kongl. høymegtighesz tha wille forskicke alle forscrefne prelater, ridder oc gode mend oc huer besønderlig nøgeachtig forwaring aff kronens, som hans node selffuer haver ladet thøm foregiiffue".

Kongen har imidlertid ikke været tilfreds med de gjorte Tilbud og der opsattes da en Tillægliste [2]: „Tiisze epterscrefne pendinge haffuer Danmarcks prelater, clostere oc adelen ladet seg optegne ffore, ythermere end som wor

---

[1] Geh. Ark. Danske Samlinger Nr. 629, 15. [2] Geh. Ark., anf. Sted.

kereste, nodigste herre tiilforne er opantwordit". I denne Liste medtoges ogsaa de Prælaturer, som Kongen havde at forlene, og Hovedsummen angives nu til 81200 Mk. Her tilføjes ogsaa Oplysninger om, paa hvilke Betingelser man vilde yde Kongen denne Hjælp: „Item begerer Danmarcks rigis raad nøgachtige breff oc forwariing, lydendis paa thøm oc theris arwinge icke at skulle kwnde forbryde theris pant eller pendinge, wden thii gøre then gerning, som y logen stander, thet er at føre awindsk[ioldt] emodt theris fedrene rige, oc ey heller at [miste] theris pant eller len, førend thii eller theris [arw]inge fonge theris pendinge ygen; med saa sk[iel] wille Danmarcks raadt oc adell beblotte thøm oc wtlone theris pendinge, dog sza at slig pendinge icke skulle begeris eller optagis met mindre end k[eys]erlig Maiestat, koning Crestiern eller ander ...... ns forwante eller nogen ...... ldt eller fegde gøre [wille]". Derefter følger Bestemmelser om Hjælpen af Bønder, Borgere og Præster.

Resultatet af de to Tilbud er optegnet paa en Liste[1], hvis Indhold gengives neden for; den ender med: „Item will kongl. Maestat lade thennom finde theris foruaring hoss thennom, som pendinge for antwordis och icke tage theris leen fraa thenom, førre the fange theris vdlagde pendinge; ther som nogen forbryder seg, tha bode seg ther for epther dom och rett". Denne Liste synes at være benyttet ved Modtagelsen af Pengene, som skete paa Skanderborg, og et lille Kryds foran Navnene antyder, hvem der har betalt. Nøjere Efterretninger herom faa vi dog ved et Register paa de Penge, som Hr. Otte Krumpen og Jørgen Gyldenstjerne annammede paa Skanderborg af Hr. Mogens Gø og Erik Banner[2]. Her opregnes de indkomne Penge, eftersom de laa indpakkede i Tønder og

[1] Geh. Ark., anf. Sted, 14. [2] Geh. Ark. Danske Saml. Nr. 581 b, 21. Smlgn. Kvitteringerne i Fred. I's Registr. S. 289.

Fjerdinger; i alt var der indkommet 41,911 Mk i danske Penge. Listen er dog ikke fuldstændig; i Løftefortegnelsen staar der et Kryds som Betalingsmærke bl. a. ved mange Klostre, der ikke genfindes her, og ligeledes vèd man om nogle Lensmænd, hvis Navne savnes, at de virkelig have indbetalt det lovede Beløb.

Den Del af disse Oplysninger, der vedkommer Lensvæsenet, meddeles sammenarbejdede i nedenstaaende Tabel; Krydsene i den første Liste gengives her ved en Stjerne. Efter Lensmandens Navn tilføjes de Len, hvori han fik Pant for sit Laan; staar Lenets Navn i Parenthes, er Lenet ikke nævnet i Listen, men tilføjet af mig. I Rubriken for indbetalte Summer er tillige i Parenthes tilføjet de Summer, der ikke nævnes i Listen, men dog vides at være indbetalte.

	lovet Mk.	betalt Mk.
Rigsraader:		
* Banner, Erik (Hindstedherred)	1500	1333
* Bild, Niels (Herrested)	100	90
Bilde, Anders (Stege)	1000	[1000[1]]
* — Hans (Skjoldnæs)	500	500
* — Knud (Gladsaxe)	300	300
Bjørn, Johan	300	„
* Brade, Axel (Othensherred)	500	600
Bøller, Ejler	400	„
* — Mads (Navelsti)	200	200
* Gø, Mogens (Skanderborg?)	4500	3062
* Krabbe, Tyge (Jegindø, Helsingborg?)	3000	3000
* Krumpen, Otte (Tranekær?)	1000	1000
* Lunge, Ove (Aastrup?)	1000	1000
* Lykke, Peder (Kejrup og Ladby)	1000	800
* Munk, Mogens (Vandfuldherred)	500	500
* Oxe, Johan (Ravnsborg)	1500	1500
* Podbusk, Prebern (Rindsherred?)	3000	2000
Rantzow, Johan	600	„

[1] Gældsbrev 1531 $^{13}/_{12}$ (Danmarks Len, S. 26).

	lovet Mk.	betalt Mk.
* Ravensberg, Albert (Malmøhus)..........	500	500
* Rosenkrans, Oluf (Abrahamstrup)........	1500	1500
* Rud, Knud (Ranis G. i Kalø Len).......	500	500
* Skinkel, Lavrids (Ranis G. i Bygholm L.)	100	100
Sparre, Henrik..........................	300	"
— Movrids (Lindholm)..............	400	[400 [1]]
* Ulfstand, Holger (Laholm?)..............	800	800
— Trud..........................	2500	"
* Urne, Johan (?).........................	300	300
Uden Raadet:		
* Joakim Trolle (Gersherred)..............	300	300
Jens Torbernsen (Frosteherred)..........	300	" [2]
* Arvid og Gerd Ulfstand (Villandsherred).	300	300
Axel Ugerup (Sølvitsborg)...............	400	[300 [3]]
Movrids Olsen Krognos (Lykaa).........	300	
Klavs Bille, Fersherred[4]................	100	
* Birger Ulfstand (Bursø?)................	200	200
* Ingeborg, Gaardstange..................	100	100
* Tage Ottesen Tot, Grimelstorp..........	100	100
* Klavs Podbusk (Sirekøping).............	100	100 [5]
* Peder Størle, Hamerø..................	100	100
* Markvard Tidemand, Holbæk............	300	300
Markvard Tidemand [den ældre], Annise.	100	" [2]
* Klavs Daa, Gørstinge,...................	200	o. 165 [6]
* Otte Tegenhus, Hagested...............	100	100
* Anne Mejnstrup, Højstrup..............	200	200
* Pernille Gø, Jungshoved	300	300
Anne Hardenberg, Risby................	100	"
Knud Sparre, Søborg..................	100	"
Henrik Gø............................	— [7]	"
* Peder Falster, Sømark m. fl.............	100	100
* Tønne Tønnesen Viffert, Krønge.........	200	300
* Lavrids Knob, Majbølle.................	100	100

[1] Danmarks Len, S. 5. [2] døde i Mellemtiden. [3] Gældsbrev 1531 $^{13}/_{12}$ (Danmarks Len, S. 12). [4] jfr. herom smstds. S. 4 Anm. [5] indbetalt i Lejrpenninge. [6] efter Listen 100 Mk. lybsk, efter Gældsbrevet derimod 100 Gld. (Danmarks Len, S. 80). [7] uden Ansættelse.

	lovet Mk.	betalt Mk.
* Johan Fris, Nybølle og Urne............	200	200?
* Erik Gyldenstjerne, Nyslot..............	300	300
* Mikkel Brokkenhus, Pederstrup..........	100	100
* Jørgen Quitzov, Rugaard................	200	200
* Anne Alefeld, Hagenskov................	600	600
* Wolfgang Utenhof, Hindsgavl............	400	400
* Ejler Rønnov, Sallingherred.............	100	100
* Else Tot, Sunds og Nørvangsherred[1]....	300	o. 300
Axel Fikkesen, Kirkeby..................	100	„
* Hartvig Andersen Ulfeld, Ore Birk......	100	100
Ejler Bryskes Børn, Vissenbjerg.........	100	„
* Erik Bøller, (Gods i Skovbyherred),.....	300	o. 300
* Karen Gyldenstjernes, Bygholm..........	400	o. 330
* Anders Bjørnsen, Rugsøherred...........	300	o. 300
* Jep Fris, Skivehus.....................	300	300
Peder Ebbesen Galt, Lundenæs..........	400	„
Siverd v. d. Wisch, Skodborg og Hundsbæk	100	„
* Erik Krumedige, Hønborg og Vesterherred	300	300
Erik Stygge, Tranholm..................	200	„
* Iver Skel, Amtofte......................	400	150
* Lene, Thomas Juls, Lunde...............	100	100
* Anders Skel, Smerup....................	100	50
* Niels Kjeldsen Jul, Vig og Øland.......	50	50
Biskopper:		
Lund..................................	4000	[4000?[2]]
Roskilde..............................	6000	„[3]
Odense................................	3000	„
* Aarhus................................	4000	4000[4]
Viborg................................	3000	„
Børglum...............................	2000	[1500[5]]
Ribe..................................	6000	[6000[6]]

Desuden lovede Klostrene, 36 i Tallet, i alt 13600 Mk. og de kongelige Prælaturer i alt 1900 Mk.

---

[1] indbetalt af Sønnen Karl Lange og maaske forhøjet paa Pantet i Krarup, jfr. Dmks. Len, S. 110. [2] fik $1531^{13}/_{12}$ Pant i Lindholm (Dmks. Len, S. 5). [3] fik maaske Pant i Harritsborg (jfr. foran Anm. i Kap. IV). [4] fik Støvring m. fl. Herreder i Pant, dog kun for 3000 Mk. (Dmks. Len, S. 41). [5] fik Pant i Skivehus (smstds. S. 48). [6] fik Pant i Trøjborg (smstds. S. 137).

E. Bispegodsets Størrelse og Indordning i Lensvæsenet.

I det Afsnit, der omhandler Inddragelsen af Kirkegodset, har jeg ikke kunnet opgive noget sikkert Tal for Størrelsen af hele Bispegodset, og jeg tror heller ikke, det er muligt at naa en saadan Bestemmelse. Her vedføjes en Oversigt over, hvad der findes til Oplysning om Bispernes Godser, tillige med en Angivelse af, hvorledes dette ordnedes, efter at være kommet i Kronens Eje.

1. Ærkebispen af Lunds Ejendomme oplyses delvis ved en Regnskabsbog fra 1522, der har Overskriften: Registrum pecuniarum ecclesiæ Lundensis, inchoatum et scriptum per me Nicolaum Laurentii, tunc episcopi scriptorem, vigilia S. Laurentii A°. Dni. 1522 [1]. Dette Arbejde viser, hvorledes Ærkestolens Ejendomme den Gang bestyredes; en stor Del var paa Regnskab, og Skriveren oppebar da Landgildet paa sin Rundrejse; en Del var fordelt i Len (exactiones majores), hvoraf Ærkebispen fik en Afgift, som ofte synes lig med Lenets visse Rente, saaledes at Lensmanden for sin Person kun nød de uvisse Indtægter. Bogen er ikke sammentalt, men en af mig foretagen Bearbejdelse viser, at Ærkebispen aarlig oppebar omtrent 2050 Mk. i Penge foruden nogle faa Naturalier. — Til at oplyse Størrelsen af Ærkestolens Ejendomme er denne Regnskabsbog dog ikke tilstrækkelig; ved Afgiftslenene opgiver den Afgiften, men sjældent tillige Landgildet; den medtager ikke Godset i Halland, der styredes af en særlig Foged, og endelig udelader den helt de frit forlenede Ejendomme, f. Ex. Skinkelsø; tillige savnes saa vel Aahus Len som hele Bornholm, der da var besat af Kongen.

---

[1] Geh. Ark., Registrant 52, Nr. 24.

En Liste over Lunde Stifts Len i Slutningen af det XV Aarhundrede findes i Rørdams Monumenta, I, 274—76; nogle Optegnelser fra Tiden efter Inddragelsen aftrykkes neden for S. XXXVIII f. Efter Reformationen dannede Bispegodset dels en Række mindre Len (Danmarks Len, S. 64—69), dels henlagdes det under Hovedslottene Helsingborg og Malmøhus. Om nogle af de mindre Len haves Opgivelser i Jordebogen 1574, andre var da allerede udskilte af Kronens Eje; hvor meget der blev henlagt under Helsingborg, kan ikke oplyses, medens Stiftsgodset under Malmøhus ses af en Jordebog over dette Len fra 1546 [1].

2. Om **Roskilde Bispegods** haves ingen direkte Oplysning i Tiden nærmest før Reformationen; den store Jordebog fra Slutningen af det XIV Aarh. ligger altfor fjærnt. I Anledning af Skatten 1524 anslaar Lave Urne Fjerdedelen af Bispestolens Indtægter til 1081 Mk. [2] eller omsat i Korn omtr. 1440 Td.; i denne Beregning medtoges kun Hovedydelserne Penge, Korn og Smør. Bispestolens Gods skulde efter dette give 4320 Td. Korn aarlig, hvilket dog synes at være en altfor lav Ansættelse. — Efter Inddragelsen optoges en Liste over Lenene og deres Ydelser (se neden for S. XXXVIII), men Landgildeindtægten berøres ikke heri. Hovedmassen af Godset, der allerede i Forvejen var paa Regnskab, henlagdes under Harritsborg (Roskildegaard), uden at man er i Stand til at oplyse dets Størrelse; de mindre Len forblev bestaaende (Danmarks Len, S. 85—93).

3. **Odense Bispestols** Indtægter før Reformationen har Pal.-Müller søgt at oplyse [3], dog paa et temmelig usikkert Grundlag; en detailleret Jordebog over Ørkils Len m. m. fra 1531 er endnu bevaret [4]. Fra Inddragelsens Tid haves

---

[1] Geh. Ark., Saml. Jordebøger. [2] Danske Mag. 4 Række, II, 39. [3] Pal.-Müller, Jens Andersen Beldenak, 2 Udg. S. 99 ff. [4] Danske Saml. Nr. 565, 8.

her en Optegnelse[1], der giver gode Oplysninger; alt Godset var da fordelt mellem 5 Len, hvis Landgildeindtægt var følgende[2]:

	℔	Rug Td.	Mel Td.	Byg Td.	Havre Td.	Smør Td.
Odensegaard.....	190	72	„	687	318	18
Ørkil............	78	73	96	402	302	9
Kærstrup........	164	66	110	416	288	7
Alsø.............	169	„	„	428	10	1
Sørup...........	59	„	„	389	132	„
Summa:	660	211	206	2322	1050	35

Dertil kommer saa 10 Køer, 66 Svin, 6 Galte, 21½ Faar, 360½ Lam, 648½ Gæs, 913 Høns. Omsættes Hovedydelserne (Penge, Rug, Mel, Byg, Smør) til Korn[3], bliver Indtægten i alt 4086 Td. — Efter Inddragelsen forblev Sørup og Alsø (Øen) Len særskilte (Dmks. Len, S. 101—107) og i Fyn oprettedes nogle Smaalen (smstds. S. 113); Kærstrup og Ørkil Len tillige med Hovedmassen af det fynske Stiftsgods henlagdes under Nyborg, medens Odense Bispegaardslen forenedes med Næsbyhoved og St. Hans Kloster til Odensegaards Len.

4—7. De fire **jydske Bispedømmer** kunne behandles under ét. Angaaende disse Ejendomme findes der før Reformationen ingen umiddelbar Oplysning; Skatten 1524 giver dog følgende Bestemmelser[4]: Aarhus Bisp ansattes til 875½ Mk.; herfra maa dog fradrages ⅓ af Kronlenene[5], nemlig Støvring m. fl. Herreder (Indtægt: 313 Mk.) og Hadsherred (279 Mk.), altsaa c. 197½ Mk.; Re-

[1] Danske Saml. Nr. 220 (tidligere benyttet af Wichfeld, Fortidsminder fra Egnen om Mariebo Sø, S 25). [2] Sammenlægningen ved Byggen (Pd. = 24 Skp.) viser, at Listen bruger Aabomaal. [3] efter Værdiansættelsen i Skatten 1524. [4] Kilderne for disse Opgivelser, se Dmks. Len, S. 169. [5] Dmks. Len, S. 171.

sten, 678 Mk. er Fjerdedelen af hans Aarsindtægt der altsaa skal have udgjort o. 2700 Mk. eller 3600 Td. Korn. Af Børglum Bispestols Indtægter skulde Stygge Krumpen indbetale Fjerdedelen med 374 Mk., hvortil kom det til Niels Stygge forlenede Irup, hvis Fjerdedelsindtægt ansloges til 42 Mk.; efter dette bliver Bispestolens aarlige Indtægt 1664 Mk. eller omtr. 2200 Td. Korn. Riber Bisp indbetalte sin Fjerdedel med 318 Mk., hvori dog indgik en Tredjedel for Lønborg; omtrentlig kan hans aarlige Indtægt altsaa vel anslaas til 1200 Mk. eller 1600 Td. Korn. — At alle disse Opgivelser maa modtages med stor Forsigtighed, er indlysende; de nedenfor omtalte Oplysninger fra 1540 synes at vise hen til, at Bispegodset i Jylland var langt større.

Efter Inddragelsen viser det jydske Bispegods sig dels i en Række af mindre Len, dels samlede under forskellige Hovedslotte. Smaalenene ere faa i Tallet i Aarhus Stift (Dmks. Len, S. 120—21), derimod yderst talrige i de 3 andre Stifter (Dmks. Len, S. 126—27, 132—35, 138—41); om Størrelsen af en stor Del af disse Len findes der Opgivelser i Jordebogen fra 1540 (Dmks. Len, S. 172—75). En endnu betydeligere Del af Godset henlagdes dog under de forskellige Hovedlen; i Aarhus Stift oprettedes tre nye Slotslen, nemlig Aarhusgaard, Aakær og Silkeborg; i Viborg Stift var Godset i Forvejen samlet under Hald, der nu blev Stiftslensmandens Sæde; i Vendelbo Stift maa Godset være lagt under Aalborghus, foruden at Segelstrup her bestod som Hovedlen; endelig fordeltes Ribe Stifts Gods mellem Riberhus og det tidligere bispelige Len Bøvling. Ved alle disse Len forenedes imidlertid Bispernes Gods med Krongods, og de Optegnelser, der haves om hine Lens Indtægter, tillade altsaa ikke nogen Slutning om Bispegodsets Størrelse; kun hvad Riberhus angaar, kan der maaske læres noget af Johan Rantzovs Regnskaber fra dette Slot for Aarene 1537—1538[1].

[1] Danske Saml. Nr. 565; jfr. Kinch, Ribe Bys Historie, S. 603 ff.

Resultatet af det anførte er altsaa: Før Reformationen haves der egentlige Jordebøger kun for ét af de 7 Stifter, Lund, og denne Jordebog er ufuldstændig; paa Grundlag af Skatteansættelsen 1524 kan der gives — højst tvivlsomme — Opgivelser om 4 af Bispernes Indtægter. Efter Inddragelsen forblandedes Bispernes Fadeburslen strax med Krongodset, og det umuliggøres derved at benytte senere Jordebogsopgivelser til at bestemme Bispegodsets Størrelse; kun for Odense Stifts Vedkommende haves en samtidig Opgivelse.

F. Kancelliets Arbejder over Lensforholdene i Kristian III.'s første Tid.

I. Umiddelbart efter Inddragelsen af Bispegodset søgte Kongen at skaffe sig Oplysninger om dettes Størrelse og Bortforleningsvilkaar. En lille, meget ufuldstændig Liste over Ærkebispens Gods meddeles nedenfor (Nr. 1)[1]; en anden Optegnelse giver Oplysning om Landgilden til Aahus: „Dyt syn gewisse renthe, dar liggen tho deme slote Ohuszen“[2]. Om Roskilde Stift meddeles langt bedre Oplysninger i „Forklaring paa Afgift og Tjeneste, som gives og gøres af Slotte og Gaarde, som ere i Forlening af Sjællands Biskops Stift 1536“; denne Liste[3] er trykt i Knudsen: Joachim Rønnow (S. 190—93), men uheldigvis med flere Fejl og Udeladelser. Et lille Supplement hertil giver en Optegnelse om Landgilden til Dragsholm[4]. Angaaende Odense Stift haves en summarisk Oplysning om Landgildeindtægten af Bispedømmets 5 Hovedgaarde[5], der er gengivet i Bearbejdelse ovenfor S.

I: [1] Registr. 52, Nr. 32: 56. [2] smstds. Nr. 70, 2. [3] Danske Saml. Nr. 220. [4] Topograf. Saml. Dragsholm. [5] Danske Saml. Nr. 220.

XXXV. For de jydske Stifter er der ikke bevaret lignende Oplysninger.

Nr. I.

Tisze effterne ere the, szom haffuer forleningh aff Lunde domkircke:

Iens Tellofszen xj gordhe, szom hedher Sørbylenn.
Michill Hals xiij gordhe, szom giffuer theris landgild till kirckenn.
Joszop Falster haffuer ett forlening y Hallandh.
Arild Griis haffuer ett forlening y Hallandh.
Knudt Lauriszen haffuer Elholm och nogell flere forlening ther till met.
Axell Clausszen och Mogens Clausszen hauffuer : lx : gorde, szom heder Fultoffte lenn.
Her Hans Skougord : xl : gorde, szom kaldis Vesby lenn, noch : xij : gorde, heder Stubrup leenn, nog. mere godz, szom kaldis Vrams lenn, met nogell flere gorde och godz.
Ffru Beerethe paa Skarolth, som er erckebispens systher, haffuer xj : gordhe, szom kaldis Katzelløszelenn.
Ffru Benth haffuer : xxiiij : gordhe, szom kaldis Sandby lenn,
Iørgenn Ienszzens moder haffuer noget godtz y Kulden, szom kaldis Helmholth leenn.
Iep Falck haffuer iett hospitale, szom er xviij gordhe och j mølle, szom rentther xxxviij pund szmør, ix pund biigh och iiij pund meell.
Mogeus W: haffuer iett forleningh paa Boringholm.

II. I Tiden 1536—40 syslede man især med Indordningen af det tilkomne Bispegods; endnu er bevaret to Optegnelser, der indeholde Forslag til Bestyrelsen af Kronens Ejendomme i Skaane. Den første Plan[1], der er paa Plattysk, foreslaar et stort Fogedsystem; den anden[2] gaar ud paa en hel Omordning af Lenene, hvorved Kronborg, d. e. det da under Bygning værende Landskrone Slot, spiller en Hovedrolle; — den endelige Ordning af Forholdene fandt Sted i 1540 ved Genoprettelsen af Malmøhus Len.

II: [1] Registr. 52, Nr. 21 c. [2] smstds. Nr. 48.

Nr. 2.

Ordinantz vnd geschick mit fögdenn vnde ampluden ouer dat gudt, so tho deme sticht Lunden in Schonen licht &c.

Erstlich tho des ertzbischoffs hoff tho Lundenn schal gefliehet vnd geschickett werden alle de biscops tehende vnd geistlicke saken, de in Schonen för vallen, darmede predicanten vnd arm volck vpthoholdende &c.

Item eynne foget vnd amptman ouer alle höue vnd gudt, dat dar ligt tho dem gemelten bischops houe in dessen nagescr. herten tho ordenerende, alsze int erste

Torne herith
Handagenszherith } summa iiij herith
Rönnebergherith
Bareherith

vnd alle de gewissen renthen vnd vngewissen huszhueren, vorlopenn edder vortagen pennige, erff penninge, sakefälle, fogdes gaue, dryfft, bragh vnd alles ander, schall de vorgemelte föget ierlicks iars ko. Mt. edder syner ko. Mt. vulmechtiger nöghafftige rekenschafft vor doenn &c.

De ander foget schal ordinert ouer alle de höue vnd guder, so de biscop vnd kercken hebben in Oxie herit vnde Schödscheherith.

De drudde voget ouer alle de höue vnd guder in Odenszherith, Lödgüdeherit vnd in Süden Asboherit, welche de biscop vnd kerken suluest in gewoldt edder tho uorande worden hadden.

De vierde voget ouer alle de höue vnd guder in Norige Asboherit vnd in Bergeherit.

De fyffte voget werde ordenirt ouer alle de höue vnd güder in Albaherit, Jaerstedeherit vnd Engelstede herith.

De söste voget ouer alle de höue vnd guder in Heriitstade herit, Lyffnnitz herit vnd Wedemendehöyszherit.

De söuende vogeth ouer alle de höue vnd guder in Ferskeherit vnd Frosteheritth.

De achte voget ouer alle de höue vnd guder inn Gydingheritth.

De negende voget ouer alle de höue vnd guder inn Willandszheritth vnd in Gierszherith.

De teynde voget ouer alle de höue vnde güder in Bleckinge.

De elffede voget ouer alle de höue vnd guder inn Süden vnd Nordischen Hallandt.

De twelffte voget ouer alle de höue vnd güder, so liggen tho deme slot Ohusz.

De derteynde voget ouer alle höue vnd güder, so dar liggen thom slotte Nesbyholmm.

Die vierteynde voget ouer alle de höue vnd güder, de dar liggen thom slotte Flegindе &c.

De vyffteyende voget ouer alle de höue vnd guder, de dar liggen thom Borgeby houe.

De sösteynde voget ouer alle de höue vnd güder hier in Selandt tho Ienedop vnd to Schinkelszöe.

Item thom laggoren tho Werping werde geordinert eyn foget von dem houe tho Lunden, aldar reckenschafft daruan tho doende.

Thom laggoren tho Gönslöff werde geschicket eyn foget van Nesbyholmm vnd doe dar rekenschafft vann.

Thom lagorenn vor Ohusz dem slot werde geschicket eyn foget vnde der ock reckenschafft van gedaenn.

De söuenteynde foget werde ordenert ouer alle de houe vnde güder, so dar liggen tho Alleholm.

De achteynde foget ouer alle de höue vnd guder, de dar liggen tho der domkercken, den vorstendern der kercken rekenschafft daruan tho doende vor alle gewisse renthe tho der kercken bweinge vnd ko. Mt. reckenschafft vnd vor alle huszhuer vnde sackefalden vnd anders van dem vorgenanten guth.

De negenteynde foget ouer alle de höue vnde guder, de de biscop vnd capitell haddenn vpp Bornholm.

Item[1] so schollen desse vorgescr. vögede vnde amplude koniglicher Mt. beuelszman, den syne ko. Mt. dartho schicket, gehörig vnd gehorsam wesen, glick als syne gnade suluest thorstede were, vnd worde dar gebrecke angefunden, dat he vulmacht eynen anderen an syn stede tho setten vnde vorschicke den suluen affgesetten tho ko. Mt: —

Item dat mit dem ersten eyn erdtbogk gemaket werde vpp alles dat vorgescr. gudt vnde gewisse renthen &c.

---

[1] I Stedet stod der først: Item so scholen solche vorgescr. föget vnd amptlude, de ko. Mt. dartho schickenn wert, syner ko. Mt. trw, gehorigh vnd gehorsam syn.

Nr. 3.

Vti the helliige trefoldiighets naffn. Amen.

Fførst tiill K r o n e b o r g:

Rønbergs herrett
Heraggers herrett } som nu liigge tiill Helsingborg, mett alt thet gotz, som laa tiill stiigthet vti the thuo forne herrether.

Ther emodt kandt koninglig maiestat legge tiill Helsingborg thet gotz, som stiigthet haffde i Ludgudeherrett oc Sønder Asboherrett. Oc haffuer her Hans Skogaardt iij byer aff stiigthet, som handt er indførdt vti for iiijm 𝔛, vti samme thuo forne Ludgudeherrett oc Sønderasboherrett. Thet andnet er føge, som stiigthet haffde vti the thuo herrett.

Item kandt koninglig maiestat oc legge tiill Kroneborg Ottenszeherrett oc Frosteherrett, som her Axell Bradhe haffuer i pant, met alt thet gotz, som stiigthet haffde vti forne herrether; tha bliffuer Kroneborg leen saa gott som Helsingborg leen.

Ther emodt kandt koninglig maiestat forlene her A x e l l B r a d h e met alt stigthens gotz vti Willendsherret oc Gersherrett.

Ther som koninglig maiestat will haffue F l e g i n d e wedt magt, tha kandt hans nade legge Borgebyleen ther tiill oc Torneherrett, som her Holger nu haffuer, om koninglig maiestat icke will haffue Lundegaardt wedt magt; ther tiill mett stiigthens gotz i Fersherrett oc Alboherrett kandt leggis tiill Fleginde.

Item ther som koninglig maiestat will haffue N e s b y h o l m wed magt, tha ligger ther nu iij herrether tiill [oc ther tiill met kandt koninglig maiestat legge ther tiill alt stigthens gotz i Lyndholms leen (Bareherret, Oxieherret) [1]] oc vti the iij herrether, som nw ligge tiill slotthet. Thesligest huess gotz, som stiigthet haffde vti Ingelsteherrett oc Ieresteherrett.

Item thet gotz, som stiigthet haffde i B l e g i n d t, kandt koninglig maiestat forlene godemendt paa affgyfft eller regenskaff,

Item huess gotz, som stiigthet haffde i G ø d i n g e h e r r e t t, kandt koningliig maiestat oc forlene paa affgyfft eller tienest.

---

[1] overstreget.

Item huess gotz, som stiigthet haffde i Nørasboherrett, kandt koninglig maiestat oc forlene paa tienest.

Item huess gotz, som stiigthet haffde i Biereherrett, thet er en rynge tyngest, kandt koninglig maiestat oc forlene paa tienest.

Item huess gotz, som stiigthet haffde i Hallandt, kandt koninglig maiestat oc forlene paa tienest eller affgyfftt.

Item will koninglig maiestat legge tiill Malmøshuss Lyndholms leen i Oxiherrett oc Bareherrett.

III. Fra Begyndelsen af Fyrrerne haves der et temmelig omfattende Arbejde over Indtægten af Lenene i Jylland. Dette begynder med et „Register og Sum paa noget af Stiftens Gods i Nørrejylland, som kongl. Majestæt nu solgte og afhændede til dette næste tilkommende Omslags Behov 1544". Her meddeles da en Liste over 16 Ejendomme, deres Indtægter og Salgspris; den sidste er optaget paa de paagældende Steder i „Danmarks Len"[2]; Vurderingen gik til paa den Maade, at alle Indtægter omsattes i Korn eller Penge: 2 Mk. Penninge = 1 Pd. Korn, Td. Smør = 4 Pd. Korn, Td. Honning = 2 Pd. Korn; Skovsvin = 12 Skill., Lam = 4 Skill., Faar = 6 Skill., Oxe = 5 Mk., Ko = 3 Mk., Gaas = 2 Skill., Høns = $1/2$ Skill.; endelig sattes Salgsprisen for hver Læst til 1200 Mk. eller med andre Ord til 50 Gange dens Værdi. — Efter dette følger i Papirshæftet en Liste over Lenene i Jylland, deres Indehavere og deres Landgildeindtægter, samt ved Afgiftslenene tillige Afgiften; Lensmændenes Navne henviser til Aaret 1540 eller deromkring. Indholdet heraf er meddelt i bearbejdet Form i „Danmarks Len", S. 172—75.

Fra Aaret 1542 haves 3 Optegnelser, hvis Sammenhæng ses af en Kancellioptegnelse udenpaa den første af dem. Her staar først Nummeret 36; derefter følgende:

III: [1] Danske Saml. Nr. 88. [2] tidligere er disse Oplysninger benyttet af Kierulf i hans Program til Reformationsfesten 1795.

„Vorteykenisse van den vpk[umpt] der husszer, alssze Rypen, Halle, Alborch, Silkeborch in Iudtlandt; — ock mit der ordeninge darby, wo idt hernamals mit den vogeden vnnd amptluden dersulwen huszer schall geholden werden; — darbeneffen ock wouele slote, closter, garden, herden vnnd kopstede in Iudtlandt szyn, dar ko. Mat. [nichtes] van hefft. Desse.... beyderleyge lygen b[eyde] darby".[1] Den sidste og vel ogsaa den første af Optegnelserne hidrører fra den jydske Rentemester Jørgen Pedersen, der i 1542 fik Befaling til inden den til Mortensdag sammenkaldte Herredag at indsende et klart Register over Kongens Indtægter af Jylland, baade af Kronens og Stiftens Gods, dertil en særlig Liste over de Len, som var pantsatte og hvoraf Kronen intet fik[2]; den anden og mærkeligste Optegnelse er paa Plattysk og ogsaa skrevet med en tysk Kancellihaand. Disse Stykker aftrykkes nedenfor som Nr. 4—6[3]; Stykkernes Tidsfølge er i øvrigt efter al Sandsynlighed netop den omvendte.

Nr. 4.

Ryberhus

Tiill Riiberhuss aff aarlige visse renthe och indkomst,
Summarum 7686 ℳ 3 β dansk goedt mønth oc 164 ℳ 10 β lub.

Tiill Lønborig aff aarlig *osv.*[4] 456 ℳ 4 β dansk goed mønt
Tiill Bøueling aff aarlig *osv.* 2019 ℳ 11 β 2 alb.
Tiill Holstebrogaard aff aarlig *osv.* 296 ℳ 9 β
Tiill Bredning aff aarlige *osv.* 364 ℳ 9 β

Item sagfald, gaardszfestning oc wrag vngeferlich forslagen aff forne leen hoes — 2000 ℳ dansk goed mønth, merhe och myndhe, szom thed seg falde kand.

Item kongl. Matis tiiend offuer Riiber stiigdt oc ther tiill

---

[1] Nummeret 36 henviser til en endnu bevaret Arkivfortegnelse (Rørdam, Monum. I, 243). [2] Danske Mag. 3 Række, VI, 352. [3] Nr. 4 findes nu i Danske Saml. Nr. 581 b, 30; Nr. 5 smstds. Nr. 639, Nr. 6 smstds. Nr. 77 a. [4] i Marginen: vdi panth for 1000 daler. Henrich Randtzov.

gesteriie aff presther oc andher rettighedt aff kyrckerne forslagen aarliigen vngeferlig paa — 4500 ℳ danske goed mønth.
Summa Summarum paa forne .... 17323 ℳ 4 β 2 alb.
facit vti daler .... 5774 daler 20 β 2 alb.

Hald.

Tiill Hald aff aarlige viisse renthe oc indkomst,
Summ. 6557½ ℳ 5 β.
Item sagfaldt oc gordzfestning vngeferlig forslagenn paa ......
1000 ℳ dansk huider.
Item kon. Matis tiiend korn offuer aldt stiigtedt regnedt och forslagedt vngeferlich paa ....
2400 ℳ dansk goed mønth.
Summa summ. 9957 ℳ 13 β, facit daler .. 3319 daler.

Aalburrighus.

Tiill Aalburrighus aff aarlige viisse renthe och indkomst,
Summ. 5896 ℳ 12 β 1 alb. dansk goed mønth.
Tiill Børglom closter aff aarliige *osv.* 3509 ℳ 15 β 1 alb.
Tiill Øøcloster aff aarliige *osv.* 2237 ℳ dansk.
Tiill Irup aff aarlige *osv.* 767½ ℳ 10 β 2 ⅄.
Tiill Vordegordt aff aarliige *osv.* [1] 869 ℳ 10 alb.
Item sagfald, godzfestning oc oldengield regned och forslagenn vngeferlich aff all forne leen paa ... 2000 ℳ dansk goedt mønth.
Item kon. Matis tiiend offuer stiigthed, huar szom almugen retferdeligenn thiiende, oc ther tiill presternis giesteriie offuer alth stiigted regnid oc forslaget vngeferlich paa
3000 ℳ danske goed mønth.
Summ. paa aldt thette .... 18271 ℳ 14 ⅄.
facit daler .... 6087 daler.

Silckyborig.

Tiill Siilckiborig aff visse renthe och aarlig indkomst,
Summ. 4200 ℳ 11½ β.
Item sagfald oc gaadzfestning forslagett y thet ringeest paa
... 600 ℳ dansk goed mønth vngeferlich.

---

[1] i Marginen: vti pant for 1000 daler.

Item naar at ther er goed oldyn paa alle skoffuene, tha forslagen oldengield vngeferlich paa pendinge oc suyn ...... 2000 ℔ dansk oc viid merhe.

Summa summ. 6800 ℔ 11½ β, facit daler .. 2267 daler.

Item kon. Matis thiiend aff Aarhus stiigdt, huar szom almugen retferdeligen thiendett, oc ther tiill giesteriie aff presternne oc andhen rettighed af kirckernne offuer alt stiigthed regned och forslagedt vngeferlich paa .... 4000 ℔ danske goed mønth, facit daler 1333 daler 1 ℔.

Summa summ. paa all forne registers indhold 56352 ℔ 14 β 2 ₰. facit daler [1]8780½ daler.

Item her foruden beholder kon. Mt. Aarhusgordt, Aakier och Iszegordt, szom Per Ebbszen haffuer, frii tiill Kiøbnehaffn, szom beløber seg ungeferlich paa x lester smør oc jcxx lester korn foruden flesk oc anden fetalie, szom kon. Mt. kand aarligen fange tiill Kiøbnehaffn foruden thet, Peder Ebbisszen fanger tiill syn vnderholding.

Nr. 5.

1 : 5 : 4 : 2 :

Ko. Matt. ordeninge, wo idt mydt szyner Matt sloeten vnnd ampten in Iudtlande schall geholden werdenn.

Tho Rypenn.

De amptman tho Rypenn schall iarliches jm mr. lubesch hebben vor szyne vnnd syner knechte bezsoldinge vnnd kledinge; daruann schall he szich vnnd alle szyn geszinde mit koste vnnd gedrencke, desgelykenn ock syne perde mit haueren vnnd hofszlage vnderholden, vnnd schall sich ock suluest bynnen lehnes vor perdeszchadenn staen.

Dar schall he tho thohulpe hebben den bwhoff, de tho deme iunckfruwenn closter vor Rypen licht, vppe dat he melck vnnd bottern vppet hus krigenn moge; darbeneffen ock how vor szyne perde; alles wes darbauenn is, datsulue schall he ko. Mt. thor rekensschop bringen, alsze he ock vann allen gewissenn vnnd vngewissen inkumpstenn des gantzenn lehnes don szchall, de dar iarliches fallen &c.

Item de amptman tho Rypen schall dath leen tho Rypen vnnder szich hebben vnnd regeren, vnnd desse nageschreuen houe scholenn wedder tho deme husze gelecht werdenn, alsze

de hoff tho Luneborch, welckeren Hinrick Rantzowe in pande hefft,

de hoff tho Holstebro,

dath leen tho Boffweling, dat Niels Kelsszen vppe affgifft[1] hefft,

de hoff tho Breningk, den Johan Stake in pande hefft.

Tho deme gelde, dar idt vorpandet is, will ko. Mt. suluest radt fyndenn.

Item eynn harde genomet Wester harde, wellichs frowe Sysszell Krumdykes in vorleninge hefft ad gratiam, datszulue schall ock wedder dar tho; szo hefft ko. Mt. denn ganntzenn seestrandt van List an, dath by deme lehne tho Tunderenn belegen is, beth tho Westerwygk in eynem kreytze.

Item de stichtschryuer schall mit deme amptmanne tho Rypen szlychtes nichtes thoschaffende hebbenn, sunder he schall deme renthemeister iarliches rekensschop don vnnd alle gelt auerantwardenn.

Dath korne vth deme stichte van Rypenn belopt szich iarliches woll tho — j^{c} vnd xxx lestenn aller leyge kornn, idere last gerekent thom ringesten vor teynn guldenn; facit summa — xiij^{c} guldenn.

Wenn dythszulue szo geordent werdt, szo leth szich ko. Mt. beduncken, dath syne ko. Mt. denne iarliches vann deme husze vnnd ampte tho Rypen vnd vann deme stichte thoszamennde in de — xij^{m} mr. lubesch erlangenn scholenn vngeferlich vnnd villichte mehr.

Aelborch.

De amptmann tho Aelborch schall iarliehes ock j^{m} mr. lubesch hebben vnnd szich ingelyker matenn daruan vnderholden alsze de amptman tho Rypen, vnnd idt scholenn desse nageschreuen vorleninge wedder dar tho gelecht werdenn, alsze

Oekloster, dat fryg vnnd vnuorpandet is,

Borglum, dat ock fryg vnnd vnuorpandet is,

de hoff tho Irop, de ock fryg is,

Wargarde, dar Iffer Lucke — j^{m} daler vppe hefft,

Hundtzlyndt, dar Gabriell Guldensterne j^{m} guldenn vppe gedann hefft

Item alle andere kleyne hoeue, dar de bwhoue nicht szo groth edder szo fruchtbar tho szyn, dath sich de inne hebber

---

[1] oprindelig stod der: in pande.

derszuluen daruan vnderholden konen, dar schall men alle wisse heuinge, de dar tho liggen, van nehmen vnd deszuluenn tho deme husze Alborch effte wor sze by belegenn syn, leggen, vnnd de houe mit deme denste der thogedegen lude vppe etliche affgifft vthdon; wente menniger nympt woll gerne szolchenn hoff an vnnd bruket den denst der lude, all hefft he schone de wisse renthe vnd inkumpst nicht daruan, vnnd gyfft dar ko. Mt wol eyn genant van, vppe dat he des ackerbuwes vnnd der vischerye geneten vnnd vor sich vnd szyne knechte vnd perde vnderholdinge hebbenn møghe.

Item de stichtschryuer schall mit deme amptmanne nichtes thoschaffende hebben.

Halle.

De amptmann tho Halle schall iarliches — iiijc jochimsdaler hebben vnnd szich inn allermaten wo de amptman tho Rypen ock szuluest vnnderholden vnd vor schaden stan vnnd schall mit deme stichtschryuer nichtes thodonde hebbenn.

Silkenborch.

De amptman tho Silkenborch Hanns Stuge schall dat hus vnd ampt dermaten, alsze he dath itzundes inne hefft, vordan beholden vppe rekennsschopp, de orszake worumme is ko. Mt bewust.

Wenn dyth alles dermaten mit Rypen, Aelborch, Halle vnnd Silkenborch szampt den stichten Rypenn, Wyborch, Arhuszen vnd Wenndzuszel szampt eren to behoringen szo geordent wurde, szo leth szich ko. Mt beduncken, dath syne Mt iarliches daruan kryggenn szhcolde

. . . xxxm ℳ lub. vngeferlich.

Nr. 6.

Slott, g[or]de, closter och herrider, szom kon. Mt. haffuer [all]dielis ingen pendinge renthe aff om aared her vti Nøriutlandt.

Slothe.

Schandelborg haffuer her Mogens Gøye vti forlening.
Tord[r]up haffuer oc her Mogens vti panth.
Lundeness haffuer Peder Ebbisszen vti panth.
Ørom vdi Thiiødt haffuer Gabriell Gyldenstiern vti panth.
Skiiffuehus haffuer Olluff Munck vti panth.

Aastrop y Wendzøzill, her Offue Lungis arffuinge vti panth.
Hønnborig, frwe Citzell Krumdyggis vdi panth.
Biigholm, Otthe Gyldenstiern vti panth.
Skodboriighus haffuer Jesper Rantzow vdi panth.
Summa paa forne slotthe ix.

Item huad kon. Mt. fanger aarligen aff Kaløø slott och Koldinghus, wedt hans kon. Mt. well.

Herre closter oc Jomfru closter.

Twiisscloster haffuer Olluff Munck y forlening.
Scti. Hans closter y Horsszens haffuer oc Olluff Munck vdi panth.
Vestherwiig, her Suend Mogennsszen vti forlenyng.
Vregeløwcloster, her Jørghen Ffriis vdi forlening.
Guddomcloster haffuer Jens Thomesszen, landzdommer, frii, for hand er landzdommer.
Dwholms closter haffuer Niels Lang vti panth.
Viiskiildcloster haffuer abbeden epther gamell seduan.
Emcloster haffuer abbeden epther gamell sedtuan.
Ore closter haffuer her Mauritz epther gamell seduan.
Mariagers closter haffuer abbedissen epther gamell seduann.
Ringcloster haffuer her Moghens Gøye vti forlening.
Sybbercloster, her Christiern Ffriis vti forlening.
Asmyldcloster, Anders Skiell vti forlening.
Gryndisløucloster haffuer Niels Langh vti panth.
Sancti Hans closter i Riipe, Claus Seiist vti forlening.
Summa paa forne closter xv.

Gorde.

Visselbierig, Niels Lang vti forlening.
Hennegordt, Pally Bang vti forlening.
Volstrup, Mogens Munck vti panth.
Sebbygordt i Vendzøzill, Christopher Stiigge vdi forlening.
Tuodbøll y Thiiø, ffru Bertt vdi forlening.
Villestedt, Niels Kieldsszen vdi forlening.
Aagordt[1], her Christiern Friis vdi forlening.
Nees, Iffuer Ffriis vti forlening.
Søøholm, ffru Else Krwmdiggis vti forlening.
Summa ix gordhe.

---

[1] o: Ovegaard.

Herritt, forvden som tiill slotthe ligge.
Vesterherritt, fru Citzell Krwmdiggis vdi forlening.
Nørvangz herritt, ffru Elsse Krwmdiggis vdi forlening.
Hameherritt[1], fru Anne her Prødbiørn vti panth.
Heenstedherrit, Erick Banner vti panth.
Raagxøherritt, Anders Biørnszens børn vti panth.
Summa herrither v.

Item haffuer her Johan Rantzow, ridder, xviij small lester korn med andre bedhe vti Morss oc giffuer ther enthet aff, huilcke her Otte Krwmpenn tiilforne haffde.

Kiøbsteder.

Vardhe, ffru Citz[ell] Krwmdiggis vdi panth.
Horssenns, Otte Giildenstiern vti panth med Bygholm.
Vedell, her Offue Lungis arffuinge vdi panth.
Skiiffue, Olluff Munck i panth med Skiiffhuss.
Summa iiij.

Slotthe ix, closter xv, gaarde ix, herrither v, kiøbsteder iiij.

Item Ringkiøbing, Holstebro, Lemwiig, Høring och Hoffbroff wille kon. M^tis leensmend holde vnder slothene oc ey wiill ladhe thennom wære vndher fadbordet, szom the altiidt væriith haffuer &c.

IV. Ved Kongebrev af 9 Januar 1545[2] indkaldtes alle Breve paa Len; disse blev derefter indførte i Registre over alle Lande (IV, Fol. 384—463). Siden udarbejdedes, dels efter disse Kopier af Originalerne, dels efter Kancelliets Registranter, den Oversigt over Rigets Len, som kaldes „Lensbogen Nr. 1“; som Forfatter angives tilfældig Sekretæren Anders Munk[3]. Lensbogen er nu udgivet af Dr. O Nielsen (Danske Magazin, 4 Række, IV, 191—246 og 307—344); uheldigvis har Udgiveren ikke bemærket, at de fleste Breves Forlæg som anført findes i Registre Nr. 4, hvorved adskillige Fejl kunde være rettede,

---

[1] ɔ: Hanherred.

IV: [2] Udateret i Tegnelserne (Danske Mag. 4 Række, I, 124), med Datum „Fredag efter Knud Hertug“ i Reg. IV, 384. [3] Reg. V, 49, hvor der om et Lensbrev siges, at det findes registreret i det nye Register, som Anders Munk har skrevet.

og desuden er Udgaven helt igennem lidet kritisk og nøjagtig[1].

G. Arvelige Len?

Da de arvelige Forleninger til Adelen i det sextende Aarh. forekommer saa stadig i de almindelige Fremstillinger af Danmarks Historie, synes det lidt forunderligt, at denne Art Len ikke omtales i Kofod-Anchers Danske Lensret, heller ikke i Aschehougs Forfatningshistorie, hvor Lensvæsenet er saa fortrinlig behandlet. Sagen er imidlertid den, at disse Lens Existens er temmelig disputabel.

Af de arvelige Len, som Forfatterne omtaler, beror nogle helt paa Fejltagelser. Rosenvinge taler f. Ex. i Gamle danske Domme (II, 8) om en arvelig Forlening af Krongods; Dommen handler dog kun om noget forbrudt Gods, som Kongen arvelig har undt og givet en Adelsmand, og disse Udtryk betegner selvfølgelig fuld Ejendomsoverdragelse ved Gave; selve Gavebrevet findes da ogsaa bevaret endnu (Reg. o. a. Lande, IV, 272).

Anderledes forholder det sig, naar f. Ex. Spøtrup opfattes som Arvelen, den Gang Grev Gynther eller Henrik Belov havde det (Danmarks Len, S. 128), eller Gisselfeld ved Overdragelsen til Frederik von Dohna (smstds. S. 67). I disse og flere lignende Tilfælde overdrog Kongen nemlig Adelsmændene Godser med den Bestemmelse, at hvis de døde uden Livsarvinger, skulde Ejendommen falde tilbage til Kronen. Meningen hermed er let at forstaa; det var fremmede Adelsmænd, der modtog Godserne mod til Gengæld at tage fast Ophold i Landet, og hin Bestemmelse toges da for at undgaa, at Godset, hvis Modtageren døde uden Børn, skulde tilfalde deres udenlandske Arvinger, som Kongen ikke havde nogen Interesse for. At opfatte disse

---

[1] man efterse blot, hvad der anføres i „Danmarks Len", S. 42 Anm. og S. 59—60 Anm., Exempler, som ethvert Gennemsyn af Udgaven vil forøge meget.

Godsoverdragelser som arvelige Len er ikke helt ubegrundet; naturligere og rigtigere forekommer det mig dog at betragte dem som Gaver, hvorved Godset blev Adelsmandens virkelige Ejendom med hin af Forholdene dikterede Indskrænkning. I Brevene derom findes der netop de samme Udtryk som ved almindelige Gavebreve eller Skøder paa Krongods; Kongen skøder, under og giver Adelsmanden Godset til evindelig Ejendom, og Rostjeneste skal han gøre deraf ligesom Adelen ellers af dens Arvegods[1]; — ganske andre Formler findes i Lensbrevene paa det eneste virkelige Arvelen, der da hørte under den danske Krone, Ralsvik paa Rygen (Danm. Len, S. 93)[2]. Da Samtiden saaledes ikke har opfattet hine Godsoverdragelser som arvelige Len, er der næppe Grund til at indføre dette Begreb i den danske Lensret.

H. Tyske Lensmænd i Danmark.

Heise har paavist, hvorledes Kristian III's første Aar betegnes ved en Tilstrømning af Holstenere og andre Tyskere, som i Danmark opnaaede mange og til Dels store Len, og han har givet en Udsigt over de saaledes indkomne Fremmede (Hist. Tidsskr. 4 Række, VI, 243—45), der i det væsentlige er rigtig og fuldstændig. Denne Indtrængen af Tyskere vedvarede imidlertid, om end mindre stærkt, gennem hele Aarhundredet, og disse Fremmede fik tillige ofte betydelige Godser til Gave af Kongen eller ved Køb af Kronen. En Oversigt derover giver den følgende Fortegnelse.

Anders Barby, tysk Kansler, køber 1547 Favrholm og 1556 Selsø.

Hans Bernekov: 1546—55 Højstrup, 1552—57 Roskildegaard,

[1] Brevet om Gisselfeld, der dog er af en lidt afvigende Form, er trykt i Rasmussen, Gisselfeld, S. 465.

[2] Trøjborg synes at være givet Daniel Rantzov som arvelig Forlening (Dmks. Len, S. 137), men da Brevet herom kun kendes af Voss' Udtog, er dette maaske ogsaa en Gave af den omtalte Art.

1553—59 Bosiø. 1547 sælges Ellinge i Tudseherred til ham.

Mikkel Sested: 1550—.. Svendstrup, 1552—84 Gavnø.

Jakob Sested, kgl. Staldmester: 1550—.. Havelse, 1553—.. Strø og Stevinge, 1561—64 Kærstrup.

Jørgen von Raade: 1552—60 Sæbygaard i Vendsyssel, 1560 maa indløse Orlofgaard, 1561—62 Grinderslev.

Jørgen Bernekov: 1553—67 Aakær, 1561—67 Lunde, 1564—67 Viborg Stifts Gods paa Mors.

Borkard Pappenheim, kgl. Jægermester: 1556 Fuglebjerg. 1556—65 Sæbygaard; faar saa dette til Gave; 1567—71 Hørsholm, 1568—88 Abrahamstrup.

Hans Spiegel: 1559—64 Borgeby; faar Gavebrev herpaa, men tilbagegiver det 1574 (?); 1560—82 Bo, 1563 Strø, 1565—1600 Gladsaxe, 1577—85 Gods i Aasumherred.

Kristoffer von Festenberg (Pax), kgl. Staldmester: 1561—63 Espholt, 1563—1608 Holbæk, 1564—65 Strandlenet, atter 1568—1571, da det skødes ham; 1574— .. Kvandløse, 1580—85 Vinderup.

Frederik von Dohna faar 1561 Gisselfeld til Gave, men ved hans Død 1564 falder det tilbage til Kronen.

Henrik von Raade: 1562—67 Søgaard; dette skødes ham 1567; kommer tilbage til Kronen ved hans Død 1577; 1568—79 Gods i Aasumherred.

Jørgen Nagel: 1562—69 Sebber.

Kristoffer Sternberg: 1562—.. Stenaltsgaard.

Jesper Blome: 1564—67 Hindsgavl.

Joakim Brokdorf: 1564—66 Hagenskov.

Kristoffer Gadendorf: 1564—73 Kærstrup.

Klavs Rantzov: 1564—73 Møgeltønder.

Jørgen Sested: 1564—67 Krogen, 1564—69 Holgaard, som derefter sælges ham; 1567—74 Hindsgavl.

Henrik Rantzov: 1565—68 Øen og Næsby, 1566—68 Holme Kloster, som 1568 sælges ham; 1571—74 Sallingherred.

Hans Rantzov: 1565—73 Skodborg.

Wulf Sested: 1565—71 Haldsted.

Povl Wobitzer: 1565—66 Stegehus.

Josua von Qualen: 1566—72 Hagenskov, 1566—73 Ø Kloster 1571—7 . Haldsted.

Daniel Rantzov: 1566—70 Trøjborg i arvelig(?) Forlening.

Bertram Alefeld: 1567—72 Stiftsgodset paa Langeland.

Reinhard Fux von Bommelberg faar 1567 Skøde paa Sandby.

Henneke von Hagen: 1568—70 Ørsløv.

Adam Platou: 1569—72 Meltoftegaard.

Casper Paslich, Lic. juris, faar 1569 Jerslev til Gave 1579—97 Snegaard.

Johan Bockwold: 15..—77 Klejnstrup, som derefter mageskiftes til ham.

Grev *Gynther af Barby* faar 1570 Spøtrup til Gave, men dør 1572.

Peder Rantzov: 1570—79 Trøjborg, som derefter mageskiftes til ham; 1579—16.. Ballum Birk.

Kene Qvitzov: 1571—78 Lønborggaard, 1578—16.. Hassens Birk.

Kristoffer von Dohna faar 1572 Gavebrev paa Helnekirke, som dog falder tilbage ved hans Død; 1575—84 Øvid, 1582—84 Sølvitsborg.

Benedikt Alefeld: 1573—79 Spøtrup.

Benedikt Rantzov: 1573—83 Møgeltønder, som derefter skødes ham.

Johan Taube: 1576—77 Krogen, 1577—84 Frederiksborg; 1578 faar han Hørbygaard til Gave, 1579 i Stedet Strø; 1579—1584 Dalby.

Godske Alefeld: 1578—1604 Lønborggaard.

Henrik Belov faar 1579 Spøtrup til Gave (efter at han først havde faaet Skøde paa Strø); 1579—85 Koldinghus, 1584—92 Skivehus, 1592—96 Hald, 1582—.. Gods i Salling.

Gotslaf Budde, kgl. Skænk, faar 1577 Ventebrev paa Dalby efter sin Hustru, Lene Viffert; 1579—1622 Børglum.

Peder Retz: 1580—89 Antvorskov (med Korsør. og Sorø), 1572—16.. Solte, 1589—.. Vedløse; 1586 faar han Hørbygaard til Gave.

Breide Rantzov: 1580—82 Odensegaard, 1582—96 Tranekær, 1592—16.. Norby, 1596—1618 Stege.

Ditlev von Qualen: 1580—16.. Gods i Skamherred.

Jakob Sefeld: 1582—84 Aarhusgaard, 1584—1600 Mariager.

Henrik Ramel faar 1584 Bekkeskov til Gave, 1590—16.. Aahus.

Gerd Rantzov: 1584—90 Kronborg, 1587—88 Helsingborg, 1590—16.. Aasum.

Johan Svave: 1584—86 Sorø, 1586—89 Vordingborg.

Joakim Leist: 1584—89 Frederiksborg

Frans Rantzov: 1584—87 Korsør, 1587—88 Kalundborg, 1588—1611 Silkeborg.

Mogens Svave: 1587—88 Gøngeherred.

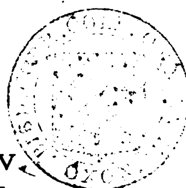
Konge og Lensmand

i

det sextende Aarhundrede.

Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens Følger for Kongemagt og Adelsvælde

af

Kr. Erslev.

København.

Jacob Erslevs Forlag.

Trykt hos Nielsen & Lydiche.

1879.

Forsvares Lørdag d. 8. November 1879, Kl. 11 i Universitetsavditoriet Nr. 3.